

Stadshavens

Van Merk naar Markt

Erik Braun

Alexander Otgaar

Jan-Jelle Witte

Onno de Jong

RHV URBAN PORT AND TRANSPORT ECONOMICS

02/2015

RHV

URBAN PORT AND
TRANSPORT ECONOMICS

Erasmus

Stadshavens

Van Merk naar Markt

Auteurs

Erik Braun
Alexander Otgaar
Jan-Jelle Witte
Onno de Jong

Publicatiedatum

20 februari 2015

Contactgegevens

RHV
Erasmus Universiteit Rotterdam
Postbus 1738 Kamer H16-01
3000 DR Rotterdam
www.eur.nl/rhv
rhv-secr@ese.eur.nl

Deze studie is uitgevoerd in opdracht van Stadshavens.

Samenvatting

De Erasmus Universiteit Rotterdam heeft in opdracht van Stadshavens Rotterdam onderzoek gedaan naar de positionering van Stadshavens en de verschillende deelgebieden (Merwe-Vierhavens, Rijn-Maashaven, de Waal-Eemhaven en de RDM-Heijplaat), als vestigingsplaats voor bedrijven.

Het onderzoek heeft tot doel: 1) inzicht te krijgen in de doelgroepen van het gebied; 2) hun associaties met Rotterdam, Stadshavens en deelgebieden; en 3) hun eisen en wensen ten aanzien van het vestigingsklimaat. Deze inzichten zijn verkregen door middel van data-analyse, interviews met ondernemers en andere stakeholders, en een enquête onder ruim 170 ondernemers en directieleden van bedrijven. Deze enquête is niet alleen verspreid onder *insiders* (gevestigd in Stadshavens), maar ook onder *outsiders* (elders in Nederland gevestigd). Deze samenvatting presenteert de belangrijkste conclusies en aanbevelingen.

Bekendheid en imago

De bekendheid van Stadshavens is groot. Meer dan 80% van de respondenten is redelijk tot zeer goed bekend met Stadshavens, van wie ruim de helft goed tot zeer goed. Stadshavens geniet over de hele linie meer bekendheid dan de deelgebieden. Dit geldt het sterkst voor de outsiders. Of ondernemers ook precies weten wat Stadshavens inhoudt, valt echter nog te bezien. Uit de interviews komt naar voren dat dit zelfs voor de meeste insiders niet het geval is.

Ongeveer 40% van de ondervraagden denkt aan Stadshavens wanneer gevraagd wordt naar associaties met Rotterdam als vestigingslocatie. Deze mensen blijken eerder geneigd te denken aan *innovatie, creatieve industrie, duurzaamheid* en *samenwerken* dan degenen die niet voor Stadshavens kiezen. Hiermee wordt aangetoond dat Stadshavens niet alleen bekend is, maar ook dat het associaties oproept die overeenkomen met het beeld dat Stadshavens Rotterdam wil neerzetten. Dit geldt in grotere mate voor insiders die in tegenstelling tot outsiders eerder aan *proeftuin* denken. Outsiders daarentegen kiezen ook voor *logistiek*, wat duidelijk minder overeenkomt met het wensbeeld van Stadshavens.

Al met al luidt de conclusie dat de *awareness* (bekendheid) van het merk Stadshavens groot is, maar dat de *lading* van het merk (koppeling met gewenste associaties), vooral naar outsiders, nog verbeterd kan worden. In de hiërarchie van gebiedsbranding komt Stadshavens sterker uit de bus dan de deelgebieden. Het is daarom raadzaam deelgebieden als submerk van Stadshavens in de markt te zetten, en niet als geheel zelfstandige merken. Een duidelijkere profilering van de deelgebieden met Stadshavensbrede pijlers zoals innovatie en duurzaamheid verdient eveneens aanbeveling.

Doelgroepen

Stadshavens richt zich op het aantrekken van bedrijven in een aantal focussectoren: maritiem, medisch, food, cleantech en de creative industry. Deze strategie sluit aan op het beleid van de gemeente Rotterdam en het Havenbedrijf.

Op basis van data over bedrijfsvestigingen kan vastgesteld worden dat ongeveer de helft van alle arbeidsplaatsen in Stadshavens voor rekening komt van deze focussectoren. Dat wil echter niet zeggen dat alle sectoren hetzelfde gewicht hebben, noch dat ze in alle deelgebieden even sterk vertegenwoordigd zijn. Bovendien blijkt uit de enquête dat sommige sectoren nadrukkelijker in beeld zijn bij potentiële doelgroepen. Hier volgt een overzicht per sector:

- De maritieme sector – nauw verwant met de haven – zorgt voor de meeste werkgelegenheid, en doet dat in alle deelgebieden. Stadshavens is duidelijk gespecialiseerd in deze activiteit. De haven is met afstand de belangrijkste spontane associatie van respondenten, vooral bij outsiders. De haven en het havenbedrijf worden ook vaak gekozen wanneer de respondenten kunnen kiezen uit in totaal 60 associaties (beide 76%).
- De creatieve sector omvat een behoorlijk aantal bedrijven in de Rijn-Maashaven, Merwe-Vierhavens en RDM-Heijplaat, maar het aantal arbeidsplaatsen is beperkt. Stadshavens ontwikkelt zich tot een relevante locatie voor deze sector, op gepaste afstand van de binnenstad. De creatieve sector lijkt vooral van belang voor de beeldvorming rondom het gebied, zo blijkt uit de interviews en de enquête (29% kiest de *creative industry* als associatie).
- De medische sector van Stadshavens beperkt zich tot een kleine concentratie van bedrijvigheid in Merwe-Vierhavens. Er is objectief gezien geen sprake van specialisatie. Een beperkt aantal mensen (12%) denk aan *medical* bij Rotterdam als vestigingsplaats, maar zij die dat wel doen beoordelen deze associatie over het algemeen als “zeer relevant”. Dit wijst erop dat de medische sector wel degelijk kansen heeft in Rotterdam. Het Erasmus MC is een belangrijke trekker van dit cluster, ook in de beeldvorming (67% van de respondenten noemt “Erasmus”).
- De food sector is sterk aanwezig in de Rijn-Maashaven en ook bovengemiddeld in Merwe-Vierhavens. Beide deelgebieden zijn relevante locaties voor voedselverwerking en -logistiek, maar in de andere deelgebieden is deze sector nauwelijks van belang. De enquête leert dat 10% van de mensen *food* kiest als relevante associatie. Deze sector heeft Unilever als een belangrijk anker in de beeldvorming (35%).
- De cleantech sector is in het hele Stadshavensgebied ondervertegenwoordigd. Het aantal arbeidsplaatsen neemt toe, maar niet zo snel als in andere delen van de regio. Als associatie scoort het begrip laag (6%). Energie (23%) en deltatechnologie (17%) worden vaker gekozen, met Shell (49%), Boskalis (24%) en Eneco (17%) als potentiële *leader firms*.

In algemene zin laat het onderzoek zien dat de focussectoren relevant zijn voor de ontwikkeling van, en beeldvorming rondom Stadshavens, maar niet voor alle

deelgebieden en ook niet in dezelfde mate. Bovendien wordt een aanzienlijk deel van de werkgelegenheid voortgebracht door bedrijven in andere sectoren, zoals ICT en financiële dienstverlening. De focussectoren van Rotterdam zijn dus niet automatisch ook de focussectoren van Stadshavens. Verder komt naar voren dat bedrijven in sommige sectoren als ankers fungeren voor de beeldvorming. Daan Roosengarde – die actief is op het grensvlak van kunst en innovatie – heeft de potentie om een soortgelijke rol te vervullen, waarbij hij niet alleen de creatieve industrie vertegenwoordigt, maar ook een gezicht geeft aan de zoektocht naar crossovers met andere sectoren.

Vestigingsplaatsfactoren

Respondenten associëren Rotterdam met zowel positieve als negatieve vestigingsplaatsfactoren. Over het algemeen blijkt dat mensen positiever worden over Rotterdam naarmate ze dichterbij wonen en werken: bekend maakt bemind. De meeste factoren zijn ook van toepassing op Stadshavens.

De belangrijkste positieve associaties, zo blijkt uit de enquête, zijn *ruimte*, *bereikbaarheid*, het *internationale karakter* en de *doenersmentaliteit*. De sterkste negatieve associatie is *drukke*. Ondernemers en managers van bedrijven uit Stadshavens waarderen vooral de ruimte, de betaalbaarheid van de huisvesting en de vrijheid die ze krijgen bij het uitvoeren van hun activiteiten. Het gebied neemt een middenpositie in ten opzichte van de dichterbouwde binnenstad (met hogere prijzen per m²) en verdergelegen havengebieden zoals de Maasvlakte (met lagere prijzen per m²). Voor veel bedrijven, met name in de maritieme sector, is niet alleen de bereikbaarheid over de weg relevant, maar ook de bereikbaarheid over water.

Vestigingsplaatsfactoren verschillen per sector, maar ook per deelgebied. Op basis van de enquête kunnen dominante associaties in kaart worden gebracht. RDM wordt bijvoorbeeld in verband gebracht met *bereikbaarheid* en *ruimte*, terwijl uit de interviews blijkt dat de ruimte voor uitbreiding beperkt is en de bereikbaarheid te wensen overlaat. Merwe-Vierhavens wordt in de beeldvorming gekoppeld aan omschrijvingen als *ongepolijst*, *proeftuin*, *vrijheid* en *diversiteit*, maar ook aan *grauw*.

Stadshavens is een gebied in transitie en dat brengt zowel voor- als nadelen met zich mee. Ondernemers waarderen het ongepolijste karakter, maar stellen tegelijkertijd ook eisen aan de voorzieningen en de veiligheid. Deze afweging verschilt per bedrijf. De ontwikkeling van woningen verbetert mogelijk de levendigheid en diversiteit van het gebied, maar kan ten koste gaan van het ongepolijste karakter en de – voor Nederlandse begrippen – grote mate van vrijheid. Bovendien hechten zittende bedrijven veel waarde aan het authentieke karakter van het gebied, dat vooral wordt bepaald door het cultureel-historisch erfgoed. Het is van belang om bij de herontwikkeling van het gebied dergelijke *assets* te koesteren. Bij al deze vestigingsplaatsfactoren staat Stadshavens voor de uitdaging de juiste balans te vinden.

Clustervoordelen – de voordelen die een bedrijf ontleent aan de nabijheid van andere bedrijven, zoals leveranciers en afnemers – manifesteren zich veelal niet op het niveau van deelgebieden of Stadshavens, maar vaak op een hoger schaalniveau: de regio Rijnmond of een nog groter gebied. Bedrijven werken dus veel samen met partijen buiten Stadshavens. Wel kent Stadshavens inmiddels enkele platforms voor innovatie, ondernemerschap en kennisuitwisseling zoals de RDM Campus en het Erasmus Centre

for Entrepreneurship. Tegelijkertijd moet ook vastgesteld worden dat Stadshavens zich vooral ontwikkelt als podium voor innovatie, wat inhoudt dat de acteurs (de bedrijven) ook elders gevestigd kunnen zijn. Dit biedt kansen voor de ontwikkeling sectoren die momenteel nog ondervertegenwoordigd zijn in Stadshavens, zoals cleantech en medical, te meer wanneer doelgroepen het gebied met deze activiteiten associëren.

Inhoudsopgave

Samenvatting	i
Inhoudsopgave	v
1. Inleiding.....	1
1.1 Aanleiding	1
1.2 Onderzoeksvragen	2
1.3 Methode en structuur van dit rapport.....	3
2. Doelgroepen in beleid	4
2.1 Inleiding	4
2.2 Structuurvisie Stadshavens	4
2.3 Visies op de lokale en regionale economie	6
2.4 Statistische afbakening doelgroepen.....	7
2.5 Doelgroepen nader bezien.....	10
2.6 Conclusies	13
3. Doelgroepen in kaart.....	14
3.1 Overzicht Stadshavens	14
3.2 Analyse per deelgebied.....	19
3.3 Analyse per doelgroep	34
3.4 Conclusies	44
4. Associaties met Rotterdam	46
4.1 Theoretische uitgangspunten: imagovorming	46
4.2 Onderzoeksmethode	48
4.3 Spontane associaties.....	53
4.4 Bekendheid met Rotterdam en Stadshavens.....	55
4.5 Voorgestelde associaties.....	58
4.6 Conclusies	66
5. Synthese	68
5.1 Bekendheid en imago	68
5.2 Doelgroepen	68
5.3 Vestigingsplaatsfactoren.....	69
Referenties.....	71
Appendix A.....	72
Appendix B.....	73

Appendix C.....	87
Appendix D.....	88

1. Inleiding

1.1 Aanleiding

Met de ontwikkeling van Stadshavens streven de Gemeente Rotterdam en het Havenbedrijf Rotterdam (HbR) naar een versterking van de economische structuur van stad en haven en de ontwikkeling van aantrekkelijke en hoogwaardige woon- en werkmilieus. Een en ander is vastgelegd in de Structuurvisie Stadshavens Rotterdam (Programmabureau Stadshavens Rotterdam, 2011).

De ontwikkeling van Stadshavens geldt als een belangrijk speerpunt in de ontwikkeling van Mainport Rotterdam, een opgave waarvan het Rijk het nationaal belang erkent. Deze ontwikkeling wordt in verband gebracht met de versterking van het Rotterdam Central District en de Kwaliteitssprong Rotterdam-Zuid¹.

Stadshavens (1600 hectare) bestaat uit vier deelgebieden: Merwe-Vierhavens, Rijn-Maashaven, de Waal-Eemhaven en de RDM-Heijplaat (zie Figuur 1). De Structuurvisie benadrukt dat deze vier gebieden een eigen profiel en ontwikkelingsdynamiek zullen krijgen (p.9).

Figuur 1: Deelgebieden van Stadshavens

¹ http://mirt2014.mirtprojectenboek.nl/mirt_2014/zuidvleugel/gebieden_met_concentratie_van_opgaven_van_nationaal_belang/

² Rotterdamse Clusteraanpak: visie, strategie en uitvoeringsagenda (conceptversie, 2014).

³ Deze data is voor de meeste bedrijven te raadplegen in bedrijvendatabase Orbis (orbis.bvdinfo.com).

⁴ In de analyse staat het jaar 2014 steeds voor de stand rond medio 2014. Aantallen werknemers verwijzen naar het aantal werkzame personen die minstens 11 uur per week in dienst zijn.

⁵ De ICT-sector is in het vorige hoofdstuk niet expliciet benoemd als doelgroep van Stadshavens. Omdat de sector voor Rotterdam relevant is en goed kan worden afgebakend, wordt deze in de analyse meegenomen.

⁶ De cleantech-sector overlapt met andere sectoren, en wordt verder in deze sectie afzonderlijk besproken

Met de ontwikkeling van Stadshavens hopen de gemeente en het Havenbedrijf bepaalde bedrijven en ondernemers aan te trekken en vast te houden. De Structuurvisie beschrijft hoe de vier deelgebieden zich zouden kunnen/moeten ontwikkelen en welk type bedrijven daarin mogelijk past. Zo valt in de profilering van Merwe-Vierhavens te lezen dat dit gebied interessant is voor bedrijven die zich bezig houden met energie en watermanagement. Maar ook adviseurs, ingenieursbureaus, kunstenaars, de maakindustrie, medische bedrijven en stadslandbouw worden expliciet genoemd.

Stadshavens is te groot en te divers om als één uniform product in de markt te zetten. Dat wil echter niet zeggen dat het merk Stadshavens irrelevant is geworden voor de marketing van het gebied en de deelgebieden. Integendeel: Stadshavens wil zich nadrukkelijk ook als een gebied profileren. Daarbij is de gedachte dat het merk Stadshavens uitstraalt naar de deelgebieden en vice versa. Het programmabureau Stadshavens werkt aan een plan van aanpak voor de marketing-communicatie om deze profilering verder vorm te geven. Een onderdeel van dit plan is het identificeren van specifieke doelgroepen en hun eisen en wensen ten aanzien van het vestigingsklimaat.

Bij het aantrekken en vasthouden van specifieke doelgroepen speelt beeldvorming (imago) een belangrijke rol. Uit imago-onderzoek van Blauw Research (2013) blijkt onder meer dat 82% van de ondernemers in de regio Rotterdam bekend is met Stadshavens (in 2011 was dat nog 70%) en dat ze over het algemeen positief zijn over het gebied. Ze associëren Stadshavens vooral met ondernemerschap, ambitie en innovatie. In het onderzoek van Blauw wordt echter binnen de categorie ondernemers geen onderscheid gemaakt tussen specifieke doelgroepen. Ook is er geen aandacht voor de complexe relaties tussen beeldvorming op meerdere schaalniveaus: Rotterdam - Stadshavens - deelgebieden - bedrijven.

1.2 Onderzoeksvragen

Het programmabureau Stadshavens Rotterdam heeft het onderzoeksinstituut RHV van de Erasmus Universiteit Rotterdam gevraagd onderzoek te doen om nader inzicht te verschaffen in de beeldvorming rondom Stadshavens bij verschillende doelgroepen, rekening houdend met interacties tussen het merk Stadshavens en merken op andere schaalniveaus. Het onderzoek beoogt antwoord te geven op drie onderzoeksvragen:

- Welke bedrijven zijn de doelgroepen van Stadshavens?
- Welke associaties hebben bedrijven met het gebied?
- Wat zijn hun eisen en wensen ten aanzien van het vestigingsklimaat?

Uiteindelijk heeft het onderzoek tot doel om inzichten te verschaffen die kunnen bijdragen aan een effectieve en efficiënte inzet van marketing-communicatiemiddelen. In simpele woorden: wie zijn de klanten, wat vinden ze van Stadshavens en wat willen ze van Stadshavens?

De eerste vraag heeft een dubbele lading. Aan de ene kant is het zinvol om te kijken welke bedrijven (bedrijfstakingen, sectoren, clusters) het programmabureau Stadshavens, de gemeente en het Havenbedrijf als doelgroepen beschouwen. Aan de

andere kant beoogt dit onderzoek ook uit te vinden of bedrijven zich als doelgroep aangesproken voelen. De antwoorden op de tweede en derde onderzoeksvraag kunnen daarbij behulpzaam zijn. Wellicht dat Stadshavens ook bedrijven aanspreekt die (nog) niet door de genoemde partijen als doelgroepen worden beschouwd. Doel van het onderzoek is niet zozeer om de selectie van clusters ter discussie te stellen, maar wel om percepties ten aanzien van deze clusters inzichtelijk te maken.

1.3 Methode en structuur van dit rapport

Het onderzoek omvat drie werkpakketten die leidend zijn voor de structuur van dit rapport.

WP1: Identificeren doelgroepen in beleid (hoofdstuk 2)

Welke doelgroepen wil Stadshavens aanspreken? Welke sectoren, bedrijfstakken en clusters worden expliciet in beleidsstukken genoemd door de gemeente en het Havenbedrijf? Deze vragen worden beantwoord op basis van desk research en gesprekken met de opdrachtgever.

WP2: In kaart brengen doelgroepen en locatievoorkeuren (hoofdstuk 3)

Welke bedrijven hebben zich gevestigd in (deelgebieden van) Stadshavens? Behoren deze bedrijven tot de doelgroepen van Stadshavens, zoals vastgesteld in WP1? Welke factoren spelen een rol in deze locatiebeslissing? Welke (positieve en negatieve) associaties hebben ondernemers met het gebied? Met welke andere locaties in de regio concurreert Stadshavens? Antwoorden op deze vragen worden geformuleerd op basis van interviews met experts en bedrijven, literatuuronderzoek en data-analyse.

WP3: Associaties met Rotterdam en Stadshavens meten (hoofdstuk 4)

Welke associaties hebben ondernemers met Rotterdam als vestigingsplaats voor bedrijven? Komen die associaties overeen met de gepercipieerde kwaliteiten van Stadshavens, zoals vastgesteld in WP2? Hoe bekend zijn ondernemers met Stadshavens en de verschillende deelgebieden? In hoeverre zijn de associaties van een ondernemer afhankelijk van de sector waarin hij of zij werkzaam is en de huidige locatie waar deze werkzaamheden plaatsvinden? Deze vragen zijn beantwoord middels een uitgebreide enquête, met meer dan 200 respondenten.

Het laatste hoofdstuk (hoofdstuk 5) zet de belangrijkste conclusies van het onderzoek op een rij en komt tot een aantal concrete aanbevelingen.

2. Doelgroepen in beleid

2.1 Inleiding

Dit hoofdstuk begint met het identificeren van de doelgroepen van Stadshavens, zoals verwoord in de Structuurvisie van 2011. Vervolgens wordt gezien in hoeverre het beleid van Stadshavens aansluit op andere visies op de lokale en regionale economie, waarbij gekeken wordt naar het beleid van de gemeente Rotterdam, het Havenbedrijf en andere relevante partijen. Daarna wordt overgeschakeld naar de vraag hoe de geselecteerde doelgroepen af te bakenen, mede met het oog op de data-analyse in hoofdstuk 3. Het hoofdstuk sluit af met conclusies.

2.2 Structuurvisie Stadshavens

De Structuurvisie voor Stadshavens (Programmabureau Stadshavens Rotterdam, 2011) biedt enig inzicht in welke doelgroepen Stadshavens wil aanspreken. Kennisintensiteit en duurzaamheid zijn in algemene zin belangrijke kenmerken van het te ontwikkelen economisch complex. Stadshavens wordt gepresenteerd als een ankerpunt in de Cleantech Delta, waarbij men cleantech koppelt aan vraagstukken op het gebied van water, klimaat en energie. Stadshavens hoopt bedrijven aan te trekken die schoon produceren en die via hun producten en diensten bijdragen aan een duurzame havenstad; die duurzame toegevoegde waarde hebben met en voor de logistieke stromen in de haven, en die actief bijdragen aan de transitie naar een economie die draait op duurzame energie.

De visie onderscheidt vier deelgebieden, elk met een eigen economisch en stedenbouwkundig profiel: Merwe-Vierhaven, Rijn-Maashaven, Waal-Eemhaven en RDM.

1. Merwe-Vierhaven wordt neergezet als een belangrijke locatie voor bedrijven in de Clean Tech Delta (energie en water), maar ook kunstenaars, stadslandbouwers en maakindustrie vinden hier een plek. Tevens is dit deelgebied een mogelijke groeilocatie voor het medisch cluster rondom Erasmus MC (een belangrijk onderdeel van de zogeheten Medical Delta).
2. De Rijn-Maashaven moet zich ontwikkelen tot een grootstedelijk gebied met een combinatie van wonen, werken en leisure. De economische profilering is minder duidelijk. Het wordt vooral een plek waar innovaties – bedacht in RDM en Merwe-Vierhavens of elders in de regio – een toepassing krijgen.
3. De Waal-Eemhaven blijft een echt havengebied, meer dan de drie andere deelgebieden. Dit geldt zeker voor de Eemhaven. Wel voorziet de visie een verschuiving van deepsea-containeroverslag naar shortsea-fruitcluster en maritieme technologie (door een verplaatsing van deepseacontaineroverslag naar de Tweede Maasvlakte). Maritieme dienstverlening krijgt een plek in

Waalhaven-Oost, ook wel aangeduid als “Port Valley”. Er liggen plannen om het fruitcluster, nu nog gesitueerd in Merwe-Vierhaven, te verplaatsen naar dit gebied, onder de noemer “Coolport”.

4. RDM, dat tegenwoordig staat voor Research, Design en Manufacturing, is samen met Merwe-Vierhavens de andere belangrijke pijler in kennisontwikkeling op het gebied van cleantech. De naam van het gebied weerspiegelt niet alleen de samenwerking tussen kennisinstellingen en bedrijven, maar ook een focus op de maakindustrie.

De economische ambities komen ook tot uitdrukking in twee van de vijf kanskaarten die overeenkomen met twee van de vijf strategieën in het visiedocument “Creating on the Edge” (Projectbureau Stadshavens Rotterdam, 2008): *re-inventing deltatechnology* (water en energie, vooral in Merwe Vierhaven, RDM en Waalhaven-Oost) en *volume & value* (maritiem, logistiek, o.a. fruit; hoofdzakelijk Waal-Eemhaven). De overige kanskaarten/strategieën hebben vooral betrekking op stedelijke ontwikkeling (crossing borders, floating communities) en mobiliteit (sustainable mobility), waarbij Stadshavens wordt gepresenteerd als een living lab voor innovaties op het gebied van o.a. klimaatadaptatie (zie Figuur 2).

Figuur 2: De vijf kanskaarten en hun toepassing in deelgebieden van Stadshavens

Bron: Structuurvisie Stadshavens (Programmabureau Stadshavens Rotterdam, 2011)

Concluderend kunnen we vaststellen dat Stadshavens zich volgens de Structuurvisie richt op bedrijven die schoon produceren en een duurzame bijdrage leveren aan de stad. Het programmabureau onderscheidt niet alleen cleantech, maar ook maritieme technologie en dienstverlening, de maakindustrie, de creatieve industrie, de productie en distributie van voeding (vooral fruit) en de medische sector als kansrijke activiteiten.

De Structuurvisie geeft niet alleen een beeld van het type bedrijven dat het gebied hoopt aan te trekken, maar ook van het soort gebied dat de beleidsmakers voor ogen hebben. Naast economische versterking hecht de visie veel waarde aan duurzame ontwikkeling. Concreet houdt het in dat Stadshavens “schoon, groen, gezond en aantrekkelijk” (p.19) wil zijn. Daarbij beschouwt men “kennis over duurzaamheid” als economische motor voor het gebied. Dit vertaalt zich ook in ambities op het gebied van duurzame energie en duurzame mobiliteit. Verder benadrukt het document dat aantrekkelijkheid gepaard gaat met goede bereikbaarheid. Of Stadshavens al voldoet

aan het beeld dat hier geschetst wordt, is echter nog allerminst zeker. Hoofdstuk 3 gaat daar nader op in.

2.3 Visies op de lokale en regionale economie

De structuurvisie van Stadshavens sluit aan bij visies op de ontwikkeling van de lokale en regionale economie.

In het Coalitieakkoord 2014-2018 noemt het stadsbestuur Rotterdam “de stad waar vernieuwing en innovatie de standaard is” (p. 3). Kansrijke sectoren zijn de zorg (een sector die duidelijk verwant is met “medisch”), de haven (waaronder maritiem en logistiek) en techniek (waaronder cleantech en maakindustrie). Bovendien wil men ruimte scheppen voor de creatieve sector. Opvallend is dat de productie en distributie van voedingsmiddelen niet expliciet wordt genoemd, terwijl de gemeente *food* in andere beleidsstukken wel als speerpuntbenoemt.

In de uitvoeringsagenda voor het gemeentelijk clusterbeleid² staan drie clusters centraal: cleantech, medical en food. Maritieme technologie en dienstverlening worden hierbij tot cleantech gerekend. Naast de Cleantech Delta (al enkele jaren actief) en de Medical Delta (recent opgericht) voorziet men ook de totstandkoming van een Food Delta. De ontwikkeling van deze clusters vereist volgens de opstellers van het beleid “investerend vermogen” (investeringen van bedrijven in gebouwen, mensen en machines) en “organiserend vermogen” (samenwerking tussen bedrijven, overheden, kennisinstellingen en andere partijen).

In de Havenvisie 2030 (Port of Rotterdam, 2011) schetst het Havenbedrijf Rotterdam een toekomst waarin de haven en het industrieel complex een duurzame bijdrage leveren aan de stad. Uiteraard is ook in dit visiedocument aandacht voor de energietransitie. Terwijl het havenbedrijf zich blijft ontfermen over de Eemhaven en de westzijde van Waalhaven, neemt de gemeente het voortouw in de ontwikkeling van Merwe-Vierhaven.

“Voor een sterke Global Hub en een sterk Europe’s Industrial Cluster zullen de Eemhaven en de westzijde van de Waalhaven verder uitgroeien tot shortsea-cluster met nieuwe logistieke en distributieconcepten, zoals cross docking (waarbij goederen vanuit de container direct worden verspreid naar verschillende afnemers) en breakbulk platforms (waarbij op containerterminals voorzieningen voor specifieke ladingsoorten zijn). Een voorbeeld hiervan is de realisatie van Cool Port voor de overslag van groente, fruit en andere versproducten.” (Port of Rotterdam, 2011, p. 52)

De profilering van Stadshavens sluit ook aan bij het nationale Topsectorenbeleid (PBL, 2012). Dit beleid onderscheidt een aantal sectoren en regio’s waarin deze sectoren sterk vertegenwoordigd zijn. De regio Rotterdam (Groot-Rijnmond) geldt als een belangrijke locatie voor bedrijven en kennisinstellingen in de clusters energie, chemie, water, logistiek, de creatieve industrie, de maakindustrie en life sciences & health.

---

² Rotterdamse Clusteraanpak: visie, strategie en uitvoeringsagenda (conceptversie, 2014).

Voeding wordt in dit beleid niet als specialisatie van de Rotterdamse regio gezien, maar wel van Delft en het Westland (agrofood en tuinbouw).

De keuze van doelgroepen op verschillende schaalniveaus (lokaal, regionaal, nationaal) is gebaseerd op de aanwezigheid van doelgroepen enerzijds (de actuele bijdrage aan werkgelegenheid en het bruto regionaal product) en de groeiverwachting anderzijds. In hoofdstuk 3 wordt nader ingegaan op de ruimtelijke spreiding van de doelgroepen. Eerst is het echter zaak om de doelgroepen af te bakenen.

2.4 Statistische afbakening doelgroepen

Beleidsrapporten zoals de Structuurvisie geven enige richting aan de acquisitie-inspanningen van Stadshavens, maar ze bieden geen volledig houvast. De voorliggende studie heeft dan ook tot doel om de doelgroepen nader te verbijzonderen. Allereerst zal getracht worden dit te doen met behulp van statistieken over bedrijfsvestigingen.

Standaard Bedrijfsindeling (SBI)

Alle bedrijven die ingeschreven staan bij de Kamer van Koophandel worden verplicht te melden wat de hoofdactiviteit van de onderneming is. Het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) hanteert de zogeheten Standaard Bedrijfsindeling (SBI) om bedrijfseenheden in te delen naar hun hoofdactiviteit. Sinds 2008 is deze indeling volledig geharmoniseerd met die van de Europese Unie (NACE) en de Verenigde Naties (ISIC). Een SBI-code bestaat uit vier of vijf cijfers, waarvan de eerste vier over het algemeen overeenkomen met de Europese NACE-code en de eerste twee met de ISIC-code van de VN (zie Tabel 1).

Hoewel de nieuwe bedrijfsindeling uit 2008 “beter aansluit bij de economische realiteit” dan de voorganger (uit 1993) blijft het lastig om met behulp van uitsluitend SBI doelgroepen te identificeren. Zolang er geen andere indelingen bestaan, is het echter de enige manier om op basis van objectieve data vast te stellen wat het economisch profiel van een gebied is. Met behulp van locatiequotiënten kan vervolgens berekend worden of een bepaalde activiteit over- of ondervertegenwoordigd is, bijvoorbeeld in een regio, stad of postcodegebied ten opzichte van het gemiddelde op een hoger schaalniveau (regionaal of landelijk).

Vijf relevante sectoren voor Rotterdam

In de voorgaande paragrafen zijn diverse sectoren benoemd als mogelijke doelgroepen van Stadshavens, maar geen van deze sectoren is direct waarneembaar in de standaard statistieken. Zo omvat de sector “medisch” volgens de afbakening van de gemeente Rotterdam niet alleen bedrijven in de gezondheidszorg (hoofdgroep Q, sector 86), maar ook medische bedrijven in de groot- en detailhandel (hoofdgroep G, sectoren 46.46 en 47.73), research & development op het gebied van gezondheid en voeding (hoofdgroep M, sector 72.193) en diverse industriële branches (hoofdgroep C).

Op deze manier heeft de afdeling Onderzoek en Business Intelligence van de gemeente Rotterdam vijf sectoren die voor de stad relevant zijn afgebakend: medisch, maritiem, food, creatief en ICT. Met uitzondering van ICT betreft het sectoren die Stadshavens

beoogt aan te trekken. Appendix D bij dit rapport bevat een overzicht van de bedrijfstakken die tot deze vijf sectoren gerekend worden. De sectoren zijn dusdanig gedefinieerd dat er geen sprake is van overlap. Zo behoort “research & development op het gebied van gezondheid en voeding” tot de sector medisch en niet tot food. Bedrijven die handelen in “elektronische en telecommunicatieapparatuur en bijbehorende onderdelen” worden gerekend tot ICT, ook als ze zich in het bijzonder richten op toepassingen in de maritieme industrie en dienstverlening.

Tabel 1: SBI-codes

	Omschrijving	Codes (tweecijferig)
A	Landbouw, bosbouw en visserij	01, 02, 03
B	Winning van delfstoffen	06, 08
C	Industrie	10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33
D	Productie en distributie elektriciteit, aardgas, stoom en gekoelde lucht	35
E	Winning en distributie van water; afval- en afvalwaterbeheer en sanering	36, 37, 38, 39
F	Bouwnijverheid	41, 42, 43
G	Groot- en detailhandel; reparatie van auto's	45, 46, 47
H	Vervoer en opslag	49, 50, 51, 52, 53
I	Logies, maaltijd en drankverstrekking	55, 56
J	Informatie en communicatie	57, 58, 59, 60, 61, 62, 63
K	Financiële instellingen	64, 65, 66
L	Verhuur van en handel in onroerend goed	68
M	Advisering, onderzoek en overige specialistische zakelijke dienstverlening	69, 70, 71, 72, 73, 74, 75
N	Verhuur van roerende goederen en overige zakelijke dienstverlening	77, 78, 79, 80, 81, 82
O	Openbaar bestuur, overheidsdiensten en verplichte sociale verzekeringen	84
P	Onderwijs	85
Q	Gezondheids- en welzijnszorg	86, 87, 88
R	Cultuur, sport en recreatie	90, 91, 92, 93
S	Overige dienstverlening	94, 95, 96
T	Huishoudens als werkgever	97, 98
U	Extraterritoriale organisaties en lichamen	99

De sectorafbakening is er derhalve op gericht om dubbeltellingen te voorkomen, waardoor soms geen compleet beeld ontstaat van het economisch belang van een enkele sector. Statistieken over de omvang van een sector beperken zich bovendien vaak tot de primaire SBI-code, terwijl veel bedrijven in meer dan één bedrijfstak actief zijn. Het zijn juist de innovatieve “crossovers” die zich moeilijk laten indelen in één specifieke bedrijfstak. Om een completer beeld te krijgen van een sector zouden dus ook de secundaire SBI-codes meegeteld moeten worden³.

Cleantech: een geval apart

Voor andere sectoren levert de afbakening nóg meer problemen op. Dit geldt in het bijzonder voor cleantech. Volgens een brochure over Stadshavens gaat het bij cleantech om de toepassing van “technologieën die het gebruik van natuurlijke hulpbronnen optimaliseren en negatieve milieueffecten minimaliseren” (Projectbureau Stadshavens, 2011). Met deze brede opvatting kan bijna ieder bedrijf in potentie deel uitmaken van cleantech. Uit de gesprekken met de opdrachtgever en andere betrokkenen komt duidelijk naar voren dat de meesten cleantech niet beschouwen als een sector, maar als een *enabler* voor diverse sectoren. Ook geïnterviewde bedrijven geven aan dat ze niet precies weten of ze wel of geen *clean tech* zijn.

In het Business Plan van Clean Tech Delta (2012) waagt dit regionale platform voor cleantech zich niet aan een sectorale afbakening, maar benoemt wel vier sectoren waar de regio zich op zou moeten focussen:

- Biobased economy en duurzame energie
- Water en deltatechnologie
- Infrastructuur en mobiliteit
- Duurzaam bouwen en gebiedsontwikkeling

Het zijn vooral de eerste twee sectoren die duidelijk verwantschap tonen met de doelgroepen van Rotterdam en Stadshavens. Stadshavens profileert zich immers als een proeftuin voor duurzame energie en een gebied waar deltatechnologie opnieuw wordt uitgevonden (“reinventing deltatechnology”). De laatste twee sectoren kunnen gerelateerd worden aan de ambities van Stadshavens op het gebied van stedelijke ontwikkeling. Clean Tech Delta beschouwt Stadshavens dan ook als een belangrijke plek voor innovatie op het gebied van cleantech:

“Aan de Rotterdamse zijde vindt een duurzame transitie plaats van 1600 ha Stadshavens. Deze transitie beoogt zowel de innovatiekracht van de regionale economie te versterken als de aantrekkelijkheid van het leefklimaat te vergroten. Deelgebieden RDM/Heijplaat en Merwe-Vierhavens bieden een ideale proeftuin om innovaties in een werkend gebied te realiseren en te etaleren.”

Bron: Meerjarenvise Clean Tech Delta (Clean Tech Delta, 2011)

---

³ Deze data is voor de meeste bedrijven te raadplegen in bedrijvendatabase Orbis (orbis.bvdinfo.com).

Een afbakening van cleantech op basis van sbi-codes is niet eenvoudig te maken. Toch zijn er diverse pogingen gedaan. Zo hanteren Ecorys (2013) en Roland Berger (2012) een vrij nauwe afbakening die zich vooral richt op schone en duurzame energie. In de data-analyse van hoofdstuk 3 wordt echter uitgegaan van een andere “afbakening” die is gebaseerd op een lijst van cleantechbedrijven in de regio Rotterdam, opgesteld door Clean Tech Delta. In feite gaat het hier niet om een afbakening, maar een opsomming van sectoren waarin cleantechbedrijven gevonden kunnen worden (zie Appendix D). Volgens deze benadering omvat cleantech bedrijven die zich bezighouden met de winning van aardgas, gespecialiseerde adviesbureaus en projectontwikkelaars, en bedrijven die handelen in bepaalde industriële machines (zie ook Noordink (2014)). Een belangrijk nadeel van de hier voorgestelde afbakening is de overlap met andere sectoren, en dan met name maritiem. Dit zal ook blijken in de analyse in hoofdstuk 3.

2.5 Doelgroepen nader bezien

Beleidsrapporten en statistieken bieden inzicht in de afbakening van doelgroepen voor Stadshavens, maar hoe zien betrokkenen dit zelf? Deze paragraaf bespreekt enkele bevindingen uit gesprekken met *insiders* zoals de directie van Stadshavens, gebiedsmanagers, projectleiders en accountmanagers/acquisiteurs voor bedrijven in diverse sectoren (zie Appendix A voor een overzicht van gesprekspartners). De selectie van gesprekspartners heeft plaats gevonden in overleg met de opdrachtgever.

Erkenning doelgroepen

In algemene zin erkennen de gesprekspartners de doelgroepen van Stadshavens zoals die in het beleid van Stadshavens, de gemeente en platforms zoals Clean Tech Delta zijn vastgesteld.

De focus op maritieme industrie en dienstverlening is onomstreden, met belangrijke concentraties in diverse deelgebieden. Ook *food* en *medical* worden veelvuldig genoemd als belangrijke speerpunten voor het gebied, hoewel deze sectoren naar verwachting minder prominent aanwezig zijn, met concentraties in bepaalde deelgebieden.

Betrokkenen zijn over het algemeen bekend met de ambities van Stadshavens op het gebied van cleantech, maar sommigen hebben moeite met het noemen van bedrijven als concrete voorbeelden. Cleantech wordt door de meesten gezien als een *enabler* en niet zozeer als een sector. Een enkeling plaatst ook vraagtekens bij de afbakening van cleantech, waarbij vooral de toepassing op infrastructuur en mobiliteit en duurzaam bouwen en gebiedsontwikkeling in twijfel wordt getrokken.

De maakindustrie wordt ook vaak genoemd als een belangrijke sector voor Stadshavens. Initiatieven zoals Rotterdam Maakstad en Maakhavens versterken de profilering van Stadshavens en Rotterdam als interessante locatie voor “nieuwe makers”. Vooral Merwe-Vierhavens en RDM ontwikkelen zich in deze richting. Geïnterviewden erkennen echter dat dit type bedrijven zich moeilijk in een sectorale afbakening laat vangen: de maakindustrie loopt dwars door diverse sectoren heen. Volgens Dorenbos et al. (2008) omvat de maakindustrie bijna alle industriële sectoren. Dit betekent logischerwijs veel overlap met andere sectoren zoals maritiem, cleantech,

voeding, medisch, ICT en de creatieve industrie. Een van de gesprekspartners definieert cleantech zelfs als maakindustrie zonder milieucontour.

Anderen verwijzen naar de derde industriële revolutie (Rifkin, 2011), een zo mogelijk nog omvangrijker fenomeen met de 3d-printer als enabler voor “additive manufacturing” in diverse sectoren. Er ontstaat in een vrij klein gebied rondom de RDM campus en de overzijde van de maasoever een clustertje van bedrijven die zich met 3d-manufacturing bezighouden. Het is echter lastig om 3d-manufacturing via SBI-codes te identificeren. Naar verwachting zijn er meer nieuwe technologieën die de stedelijke economie zullen veranderen; denk bijvoorbeeld aan toepassingen op het gebied van robotica, drones en sensoren (“smart city”).

Diverse gesprekspartners wijzen op het belang van “crossovers”, oftewel kruisbestuiving tussen sectoren. Diversiteit is altijd een belangrijke kwaliteit van de stedelijke economie geweest (Jacobs), te meer omdat innovatie vaak voortkomt uit nieuwe combinaties (Schumpeter) (Winden, Braun, Otgaar, & Witte, 2014). Variatie in sectoren en uitwisseling van kennis tussen sectoren is dus zondermeer nastrevenswaardig, maar draagt niet bij aan de afbakening van doelgroepen. Een van de gesprekspartners stelt dat cross-overs beter niet benadrukt kunnen worden in de marketingcommunicatie, omdat het beeld van een gebied daardoor vertroebelt. Kortom: diversiteit is niet iets waarmee een gebied zich kan onderscheiden.

Over het belang van de creatieve sector bestaan verschillende opvattingen. Sommigen achten het belang beperkt: het gebied oefent vanzelfsprekend aantrekkingskracht uit op artiesten en andere creatievelingen die op zoek zijn naar goedkope ruimte. Veelal gaat het om tijdelijk gebruik. Bovendien telt de creatieve sector relatief veel zzp'ers die vanzelfsprekend minder (directe en indirecte) werkgelegenheid opleveren. Anderen zien de creatieve sector juist als een belangrijke schakel in het (nog te ontwikkelen) ecosysteem van Stadshavens, waar technologie en design/architectuur samenkomen, juist ook in de nieuwe maakindustrie. De kunstenaar Daan Rosengaarde – die onlangs besloten heeft zich te gaan vestigen in het gebied – wordt vaak gezien als de verpersoonlijking van deze symbiose.

Verschillen tussen en binnen deelgebieden

De interviews bevestigen het beeld dat wordt neergezet in de visie op Stadshavens, waarbij gesprekspartners vooral wijzen op de verschillen tussen én binnen deelgebieden. Zo richt het Waal- en Eemhavengebied zich hoofdzakelijk op de maritieme sector, maar geldt Waalhaven-Oost als een uitzondering, met een concentratie van creatieve bedrijvigheid en ondernemingen op het gebied van energie en cleantech.

Van de vier deelgebieden, zo zegt een van de gesprekspartners, is alleen Merwe Vierhavens in staat om alle doelsectoren (maritiem, medisch, food, cleantech, creatief en maakindustrie) aan te trekken. Buiten Merwe Vierhavens worden RDM en Waalhaven-Oost gezien als kansrijke locaties voor nieuwe bedrijvigheid, maar niet voor bijvoorbeeld de medische sector die sterk leunt op de nabijheid van Erasmus MC. De Rijnhaven profileert zich als een proeftuin voor innovatieve gebiedsontwikkeling waar bedrijven in de cleantech kansen zullen zien om te experimenteren, maar niet zozeer als vestigingsplaats voor dit type bedrijven.

De identiteit van Stadshavens

Uit de interviews blijkt verder dat sectorale afbakeningen (op basis van SBI-codes) nooit het complete verhaal vertellen. Gesprekspartners benadrukken dat Stadshavens niet aantrekkelijk is voor álle bedrijven in een bepaalde sector (zoals *food* of *medisch*), simpelweg omdat het gebied daarvoor niet de juiste omstandigheden biedt. Grootschalige activiteiten in de maritieme sector kunnen een plek krijgen in de Waalen Eemhaven, maar zeer grote bedrijven, met een extensief ruimtegebruik, die weinig belang toedichten aan de nabijheid van de binnenstad vestigen zich waarschijnlijk eerder op de Maasvlakte. Bedrijven die veel waarde hechten aan bereikbaarheid en status, ongeacht in welke sector, prefereren naar verwachting de binnenstad of de Kop van Zuid boven Merwe Vierhavens of RDM.

Anderzijds stellen diverse gesprekspartners dat het gebied ook ondernemers aantrekt die opereren in andere sectoren dan benoemd in het structuurplan. Illustratief is de Science Tower in Merwe-Vierhavens waar starters in de meest uiteenlopende sectoren een plek vinden, ook in bijvoorbeeld de financiële sector. Stadshavens staat volgens de respondenten bekend als een betaalbare locatie met een acceptabele bereikbaarheid. In sommige deelgebieden - zoals Waalhaven Oost en Merwe Vierhavens – is veel ruimte voor nieuwe initiatieven in tal van sectoren.

Behalve de sector waarin een bedrijf opereert, zijn er nog meer eigenschappen van ondernemingen die relevant zijn voor de afbakening van doelgroepen. Uit de gesprekken komen vooral de omvang van een bedrijf (het aantal werknemers) en het innovatief vermogen (wellicht te meten als het aantal patenten) naar voren als belangrijke criteria.

Stadshavens heeft er moeite mee om grote bedrijven aan te trekken, en lijkt succesvoller in het werven van middelgrote en kleine bedrijven (MKB). Deze bedrijven zorgen ook voor de nodige dynamiek en innovatie in het gebied. Men gaat er vanuit dat clusters niet alleen ontstaan rondom grote bedrijven (zoals in Eindhoven rondom Philips), maar ook rondom concentraties van innovatieve kleinere bedrijven. Daarbij wordt vaak verwezen naar het Cambridge Innovation Center (CIC).

Het Cambridge Innovation Centre is een bedrijf dat huisvesting aanbiedt voor startende ondernemingen, met vestigingen in Cambridge, Boston (downtown) en St. Louis. Het CIC is in staat gebleken niet alleen start-ups aan zich te binden, maar ook grote bedrijven zoals Google. De gemeente is in gesprek met het CIC over een mogelijke vestiging in Rotterdam, waarbij Stadshavens wordt gezien als een voor de hand liggende locatie.

Tegelijkertijd merken gesprekspartners op dat kleine bedrijven en vooral zzp'ers minder interessant zijn als doelgroep van acquisitiebeleid. Ze genereren minder werkgelegenheid en hun "investerend vermogen" is beperkt. Met name de creatieve sector bestaat uit veel eenpitters, zo wordt gesteld. Deze eenmansbedrijven hebben vaak niet de ambitie om uit te breiden. Ze werken veel met andere freelancers en nemen minder snel professionals in vaste dienst. Men signaleert dat start-ups – bijvoorbeeld in de Science Tower – niet snel geneigd zijn personeel aan te nemen en werk eerder uitbesteden aan andere kleine bedrijven of zzp'ers.

2.6 Conclusies

Het beleid van Stadshavens is gericht op het aantrekken van bedrijven in een aantal sectoren: cleantech, maritiem, de maakindustrie, de creatieve industrie, voeding en medisch. Het belang van deze sectoren wordt ook erkend door de gemeente Rotterdam, het havenbedrijf, het Rijk en regionale platforms zoals Clean Tech Delta en de Medical Delta.

De gemeente Rotterdam hanteert werkbare definities van een aantal sectoren, waaronder maritiem, de creatieve industrie, voeding en medisch. Deze afbakening is gericht op het voorkomen van overlap tussen sectoren. Goede statistische definities van cleantech en de maakindustrie ontbreken echter, mede door overlap met andere sectoren.

Interviews met *insiders* geven een beeld van de doelgroepen waar Stadshavens zich op richt. Over het algemeen worden de doelgroepen uit het beleid erkend, waarbij cleantech en de maakindustrie wat minder grijpbaar zijn dan de andere sectoren, mede door de onduidelijke definities. Ook wijzen gesprekspartners op belangrijke verschillen in de economische profielen van de vier deelgebieden.

Tot slot relativeren de meeste geïnterviewden het belang van de sector als criterium om doelgroepen te onderscheiden. Stadshavens richt zich op kleine en middelgrote bedrijven met groeipotentie, investeringsvermogen en innovatievermogen, en die passen in een gebied op de grens van stad en haven. Dit laatste houdt vooral in dat bedrijven schoon produceren en niet te veel overlast veroorzaken, ook gezien de ambities op het gebied van stedelijke ontwikkeling.

3. Doelgroepen in kaart

Dit hoofdstuk brengt de doelgroepen van Stadshavens in kaart en bespreekt locatievoorkeuren. Dit gebeurt enerzijds op basis van data en anders met behulp van gesprekken met bedrijven en platforms zoals RDM Makerspace en het Erasmus Centre for Entrepreneurship, en met managers van gebieden, clusters en fondsen (zoals SOFIE).

Eerst wordt aan de hand van gedetailleerd cijfermateriaal een schets gegeven van de economische specialisatie van Stadshavens en de deelgebieden. Hiermee worden de in hoofdstuk 2 besproken beelden en verwachtingen over het relatieve belang van sectoren voor de Stadshavens gestaafd aan de feiten. Daarnaast geven de data ook inzicht in de verdeling van bedrijven naar grootteklasse. Naast de stand per medio 2014 worden ook de trendontwikkelingen over de afgelopen vijf jaar besproken⁴.

Vervolgens verschuift de focus naar de sectoren waarvan redelijk goede definities bestaan en die relevant zijn voor Rotterdam en tot op zekere hoogte ook voor Stadshavens: de maritieme sector, de food sector, de medische sector, de creatieve sector en de ICT-sector⁵. Voor ieder van deze sectoren wordt de spreiding in de regio Rijnmond in kaart gebracht, om inzicht te bieden in de relatieve positie van de Stadshavens in deze sectoren en om mogelijk concurrerende clusters in de regio te identificeren. Tot slot wordt ook de cleantech-sector in kaart gebracht, en wordt de mate van overlap tussen de cleantech-sector en andere sectoren kort verkend.

3.1 Overzicht Stadshavens

In hoofdstuk 2 bleek dat Stadshavens in recente beleidstukken vooral gezien wordt als een gebied dat sterk is in de maritieme sector, de creatieve sector, food en cleantech. Verder werd de medische sector genoemd als mogelijke groeikans. De insiders – ondernemers en andere actoren gevestigd in Stadshavens – leggen sterker de nadruk op de maritieme sector, op enige afstand gevolgd door food en medisch. Over het relatieve belang van de creatieve sector en cleantech verschilden de insiders van mening. Deze verwachtingen worden hieronder op twee manieren gestaafd aan de data. Enerzijds op basis van het aandeel van de focussectoren in het bedrijvenbestand, en anderzijds op basis van de aandelen in de lokale werkgelegenheid.

---

⁴ In de analyse staat het jaar 2014 steeds voor de stand rond medio 2014. Aantallen werknemers verwijzen naar het aantal werkzame personen die minstens 11 uur per week in dienst zijn.

⁵ De ICT-sector is in het vorige hoofdstuk niet expliciet benoemd als doelgroep van Stadshavens. Omdat de sector voor Rotterdam relevant is en goed kan worden afgebakend, wordt deze in de analyse meegenomen.

Aandeel vijf sectoren

Figuur 3 geeft een indruk van de sector-specialisatie van de vier Stadshavensgebieden, aan de hand van het aantal bedrijven per deelgebied uitgesplitst naar vijf sectoren (ICT, Creative, Food, Medisch, Maritiem) en een overige categorie⁶. De omvang van de cirkeldiagrammen geeft het relatieve aantal bedrijven per deelgebied weer. De exacte tellingen per sector en per deelgebied zijn gegeven in tabel B1 in appendix B.

Figuur 3: Verdeling van bedrijven naar sector in de vier Stadshavensgebieden, 2014

Bron: Gemeente Rotterdam, OpenStreetmap, eigen bewerking

De cijfers laten zien dat het Waal-Eemhavengebied de meeste bedrijven voor zijn rekening neemt, terwijl het bij het RDM-Heijplaatgebied om veel kleinere aantallen gaat. Het Merwe-Vierhavensgebied en het Rijn-Maashavengebied vallen hier ongeveer tussenin.

De vijf onderscheiden sectoren (inclusief ICT) zijn samen goed voor tussen een derde (Rijn-Maashaven) en ruim de helft (RDM-Heijplaat) van alle bedrijven. Zoals verwacht is de maritieme sector relatief sterk vertegenwoordigd in elk van de vier deelgebieden van Stadshavens. In de Waal-Eemhaven omvat de maritieme sector bijna de helft van de bedrijven, en ook in RDM-Heijplaat en Merwe-Vierhavens is het de grootste van de vijf sectoren. Volgens verwachting is de creatieve sector ook sterk vertegenwoordigd, met name in RDM-Heijplaat en Rijn-Maashaven en in iets mindere mate in Merwe-Vierhavens. De food-sector komt minder nadrukkelijk naar voren, met alleen in Merwe-Vierhavens een aanzienlijk aandeel in het aantal bedrijfsvestigingen. De medische sector, genoemd als belangrijke sector (insiders) dan wel groeikans (beleidsdocumenten), is nog aanzienlijk kleiner dan de food-sector, maar is in Merwe-

⁶ De cleantech-sector overlapt met andere sectoren, en wordt verder in deze sectie afzonderlijk besproken

Vierhavens ook redelijk sterk vertegenwoordigd. De ICT-sector is in alle Stadshavensgebieden behalve RDM-Heijplaat aanwezig maar op beperkte schaal.

Het economische belang van een sector laat zich echter, zoals besproken in hoofdstuk 2, niet alleen van het aantal bedrijven aflezen. Sommige sectoren, zoals naar verwachting de creatieve sector, kennen een gemiddeld kleine bedrijfsomvang en genereren relatief weinig werkgelegenheid per onderneming. In figuur 4 wordt daarom ook per Stadshavensgebied de verdeling van werknemers naar sector weergegeven.

Figuur 4: Verdeling van werknemers naar sector in de vier stadshavensgebieden, 2014

Bron: Gemeente Rotterdam, OpenStreetmap, eigen bewerking

Qua werkgelegenheid hebben de vijf sectoren een iets groter aandeel in de economie van Stadshavens. Met name in Rijn-Maashaven genereren ze in verhouding veel werkgelegenheid. In alle deelgebieden blijkt de maritieme sector de belangrijkste banenmotor te zijn. In het Rijn-Maashavensgebied komt de food-sector nu veel sterker naar voren dan bij de analyse op basis van het aantal bedrijven. De creatieve sector en de ICT-sector leveren een beduidend kleinere bijdrage aan de werkgelegenheid in verhouding tot het aantal bedrijven. De trendontwikkeling in de sectorverdeling van bedrijven en banen zullen hieronder per deelgebied besproken worden.

De bevinding dat de focussectoren tot ongeveer de helft van het aantal bedrijven en werknemers in Stadshavens vertegenwoordigen laat nog een vraag onbeantwoord: in hoeverre zijn dit uitzonderlijke aandelen in de regio Rijnmond? Is een aandeel van ongeveer 1 uit 2 veel voor deelregio's in de Rijnmond, of vertegenwoordigen de focussectoren overall hoge aandelen? Tabel 2 geeft aanvullende data om deze vraag te beantwoorden.

Tabel 2: Aantallen vestigingen en werknemers, en locatiequotiënten voor alle focussectoren samen voor de vier stadshavensgebieden, 2014

	Vestigingen (aantal)	Werknemers (aantal)	Vestigingen (LQ)	Werknemers (LQ)
Merwe-Vierhavensgebied	78	2.219	1,56	1,31
Rijn-Maashavengebied	80	1.123	1,37	1,55
Waal-Eemhavengebied	316	8.384	1,77	1,63
RDM-Heijplaatgebied	28	366	1,91	1,55
Totaal Stadshavens	502	12.092	1,66	1,55

Bron: Gemeente Rotterdam, eigen bewerking

De tabel laat zien dat de focussectoren samen in Stadshavens als geheel zo'n 500 vestigingen tellen, die werk bieden aan ruim 12.000 werknemers. Verder laten de locatiequotiënten of specialisatiegraden (LQ) zien dat de gevonden aandelen van de focussectoren in de lokale economie van Stadshavens ook in vergelijking met de rest van de regio Rijnmond als hoog beschouwd kunnen worden. Een LQ boven de 1 laat oververtegenwoordiging zien, en met LQ's van 1,66 (aantal vestigingen) en 1,55 (aantal werknemers) hebben de focussectoren in Stadshavens duidelijk hogere aandelen dan gemiddeld in de regio. In Rijnmond als geheel nemen de focussectoren aandelen van respectievelijk 28,8% (aantal vestigingen) en 34,3% (aantal werknemers) voor hun rekening, in vergelijking met 47,9% en 53,2% in Stadshavens.

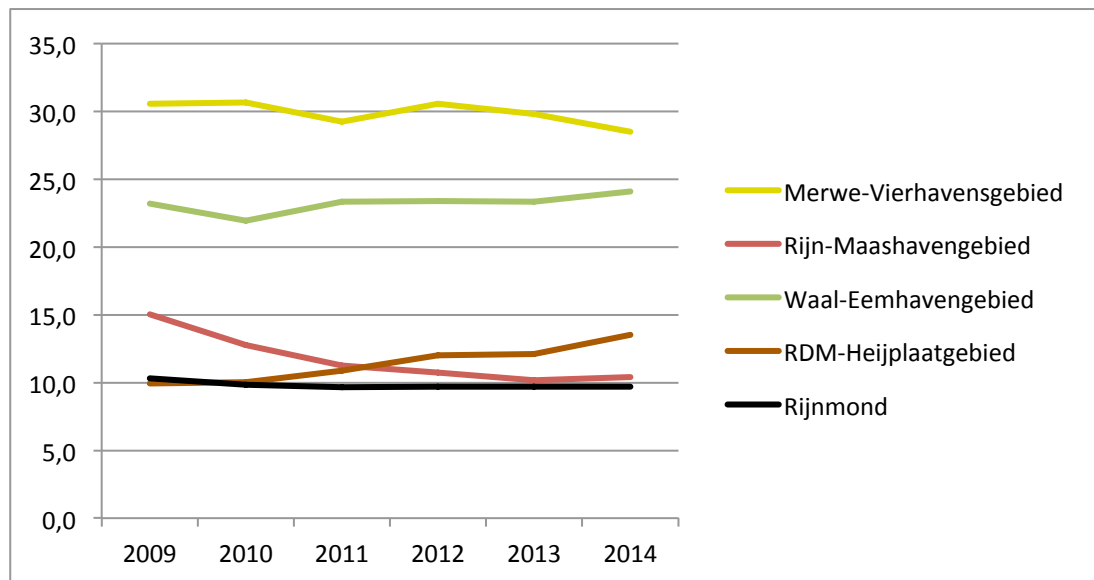
Aandeel overige sectoren

Een aanzienlijk deel van de bedrijvigheid in Stadshavens omvat bedrijven en arbeidsplaatsen die tot overige sectoren gerekend worden. Een korte verkenning leert dat het hier voor een groot deel gaat om horeca en groot- of detailhandel. Andere relevante sectoren zijn de financiële sector (in het Merwe-Vierhavensgebied en het RDM-Heijplaatgebied), zakelijke dienstverlening (Rijn-Maashaven) en vervoer en opslag (Rijn-Maashaven). De sectoren bouw, energie, en overheidsdiensten zijn in alle deelgebieden aanwezig, maar met bescheiden aandelen. Tot slot bevindt de cleantech-sector zich deels in de categorie 'overig' en deels in de maritieme sector, met nog enkele bedrijven in de food-sector. De specificatie van de categorie 'overig' is weergegeven in tabel B2 in appendix B.

Bedrijfsomvang

De deelgebieden van Stadshavens hebben niet alleen een andere sectorale structuur, maar verschillen ook qua gemiddelde bedrijfsomvang. Beleidsmakers en insiders stellen dat Stadshavens relatief veel middelgrote en kleine bedrijven huisvest en maar weinig grote bedrijven. Figuur 5 toont de gemiddelde bedrijfsomvang per deelgebied, met cijfers voor 2009 tot 2014. Ter vergelijking zijn dezelfde gegevens ook voor de regio Rijnmond als geheel weergegeven.

Figuur 5: Gemiddelde bedrijfsomvang (aantal werknemers) per stadshavengebied

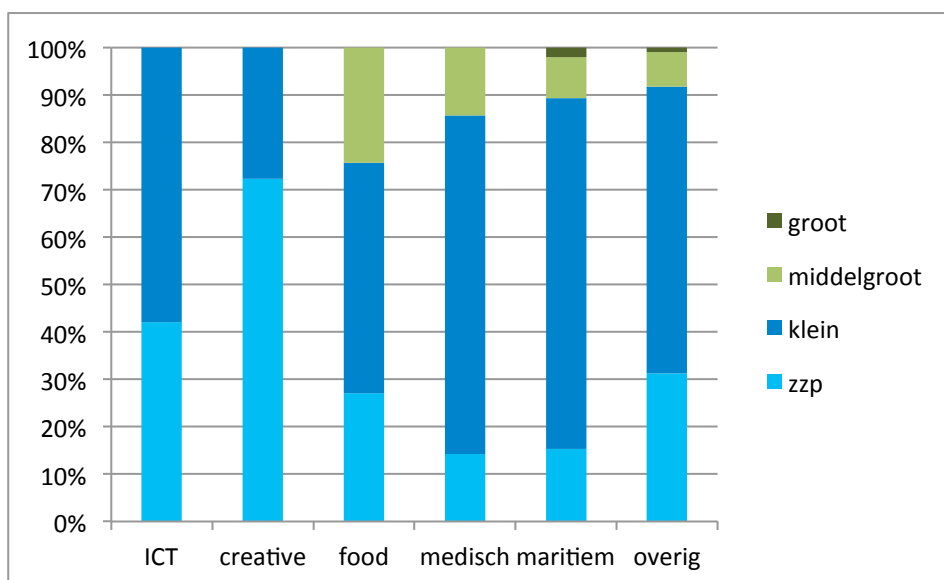

Bron: Gemeente Rotterdam, eigen bewerking

Uit de figuur blijkt dat alle deelgebieden op of boven de gemiddelde bedrijfsomvang van de regio Rijnmond zitten. Met gemiddeld ongeveer 30 werknemers zijn de bedrijven in Merwe-Vierhavens gemiddeld significant groter dan die in de andere deelgebieden, en bijna drie keer zo groot als in de regio Rijnmond als geheel. Het Waal-Eemhavengebied volgt met gemiddeld tegen de 25 werknemers per bedrijf. Bedrijven in RDM-Heijplaat en Rijn-Maashaven zijn gemiddeld veel kleiner, met respectievelijk 13,5 en 10,4 werknemers per bedrijf. Daarbij laat het Rijn-Maashavengebied tussen 2009 en 2014 een dalende trend zien in gemiddelde bedrijfsomvang, terwijl deze in RDM-Heijplaat juist geleidelijk is gestegen. Tabel B3 in appendix B geeft de precieze cijfers voor de gemiddelde bedrijfsomvang per Stadshavensgebied weer.

Naar verwachting verschilt de bedrijfsomvang sterk per sector. Figuur 6 geeft de verdeling van bedrijven naar grootteklasse voor de vijf sectoren en de overige sectoren, voor Stadshavens als geheel. De gebruikelijke indeling naar grootteklasse is gehanteerd, waarbij klein staat voor bedrijven tot 49 werknemers, middelgroot tussen 50 en 249 werknemers, en groot vanaf 250 werknemers.

Figuur 6: Verdeling bedrijven Stadshavens naar grootteklasse in 2014, procentueel

Bron: Gemeente Rotterdam, eigen bewerking

De cijfers laten zien dat de bedrijven in Stadshavens voor het merendeel bestaan uit kleine bedrijven en zzp'ers. In de sectoren ICT en creatief komen in Stadshavens geen bedrijven met meer dan 49 werknemers voor (in beide sectoren telde het grootste bedrijf in 2014 33 werknemers). Voor de creatieve sector is dat conform de verwachting zoals verwoord in hoofdstuk 2. Het grote aantal kleine bedrijven in de maritieme sector is echter opvallend; men zou wellicht verwachten dat deze sector vooral bestaat uit grote, kapitaalintensieve bedrijven, maar in de praktijk van Stadshavens gaat het om een groot aantal kleine, gespecialiseerde dienstverleners. Middelgrote bedrijven zijn in Stadshavens vooral in de food-sector te vinden, en in mindere mate in de medische en maritieme sectoren. Bedrijven met meer dan 250 werknemers komen het meest voor in de maritieme sector.

Een vergelijking met de regio Rijnmond als geheel leert dat de bedrijfsgrootte in de creatieve sector in Stadshavens dichtbij het regiogemiddelde voor deze sector ligt. De ICT-sector in Stadshavens telt iets minder zzp'ers, maar ook minder middelgrote bedrijven dan de regio Rijnmond als geheel. Food, medisch en maritiem tellen in Stadshavens minder zzp'ers en iets meer middelgrote bedrijven. De data voor de regio Rijnmond zijn opgenomen als figuur B1 in appendix B.

3.2 Analyse per deelgebied

Na deze eerste verkenning op het niveau van Stadshavens als geheel, worden nu de vier deelgebieden van Stadshavens afzonderlijk onder het vergrootglas gelegd. Voor elk deelgebied wordt onderzocht wat anno 2014 de sectorstructuur van het bedrijven- en werknemersbestand is, welke trend hier tussen 2009 en 2014 in herkend kan worden, en voor welke sectoren het deelgebied er echt uitspringt als een belangrijke locatie in de regio Rijnmond. Hiervoor worden locatiequotiënten gebruikt (zie appendix C voor een korte uitleg over de berekening). Tot slot wordt per sector de bedrijfsomvang in beeld gebracht. Waar nodig wordt de analyse aangevuld met inzichten uit gesprekken met bedrijven.

Waal-Eemhavengebied

Sectorstructuur

In de Structuurvisie voor Stadshavens (Programmabureau Stadshavens Rotterdam, 2011) wordt de Waal-Eemhaven gezien als een gebied dat een sterk maritiem karakter vasthoudt. De verwachting is dus dat de maritieme sector in dit deelgebied sterk aanwezig is. Insiders voegen hier aan toe dat Waalhaven-Oost ook een concentratie bedrijven in de creatieve sector en de cleantech herbergt. Tabel 3 geeft een overzicht van de sectorstructuur van Waal-Eemhaven.

Tabel 3: Bedrijven en werknemers per sector in het Waal-Eemhavengebied, 2014 en mutatie 2009-2014; locatiequotienten op basis van aantallen bedrijven en werknemers in 2014

	Bedrijven 2014	Mutatie 2009- 2014	Werknemers 2014	Mutatie 2009- 2014	LQ Bedrijven 2014	LQ Werknemers 2014
ICT	13	-43,5%	134	-17,3%	0,49	0,31
Creative	12	+100,0%	29	+81,3%	0,35	0,11
Food	10	+11,1%	184	-35,2%	0,47	0,33
Medisch	3	+50,0%	71	+317,6%	0,08	0,06
Maritiem	278	-5,8%	7.966	-10,3%	5,29	3,08
Overig	305	-10,0%	6.584	+5,0%	0,68	0,67
Totaal	621	-7,9%	14.968	-13,9%	nvt	nvt

Bron: Gemeente Rotterdam, eigen bewerking

Het Waal-Eemhavengebied telde in 2014 in totaal 621 bedrijven, een daling sinds 2009 van 7,9%. Het werknemersbestand telde bijna 15.000 werkzame personen, 13,9% minder dan in 2009. De vier doelgroepen van Stadshavens zijn alle in het gebied aanwezig, maar alleen de maritieme sector met een aanzienlijk aantal. De groei zat tussen 2009 en 2014 vooral in de creatieve sector en de medische sector, terwijl de maritieme sector een licht verlies aan bedrijven en werknemers registreerde. Het gaat bij de creatieve en medische sector echter om sterke groei vanaf een kleine basis. In absolute getallen wonnen deze sectoren respectievelijk 13 en 54 werknemers (zie figuur B2 en B3 in appendix B voor de trendontwikkeling in absolute getallen).

Aan de hand van locatiequotienten kan afgelezen worden in welke mate Waal-Eemhaven er voor de doelgroepen van Stadshavens uitspringt als een belangrijke vestigingslocatie in de regio Rijnmond. Met een locatiequotient van 5,29 is de maritieme sector sterk oververtegenwoordigd in het Waal-Eemhavengebied in termen van het aantal bedrijfsvestigingen. Het werknemersbestand van Waal-Eemhaven laat een iets bescheidener, maar nog steeds aanzienlijk hoge, specialisatiegraad in de maritieme sector zien. Dit betekent dat de maritieme sector in Waal-Eemhaven een relatief groot aandeel in het totaal aantal vestigingen heeft, maar dat deze vestigingen gezamenlijk iets minder werkgelegenheid genereren dan op basis van het aantal bedrijven verwacht zou worden. Alle resterende focussectoren laten locatiequotienten

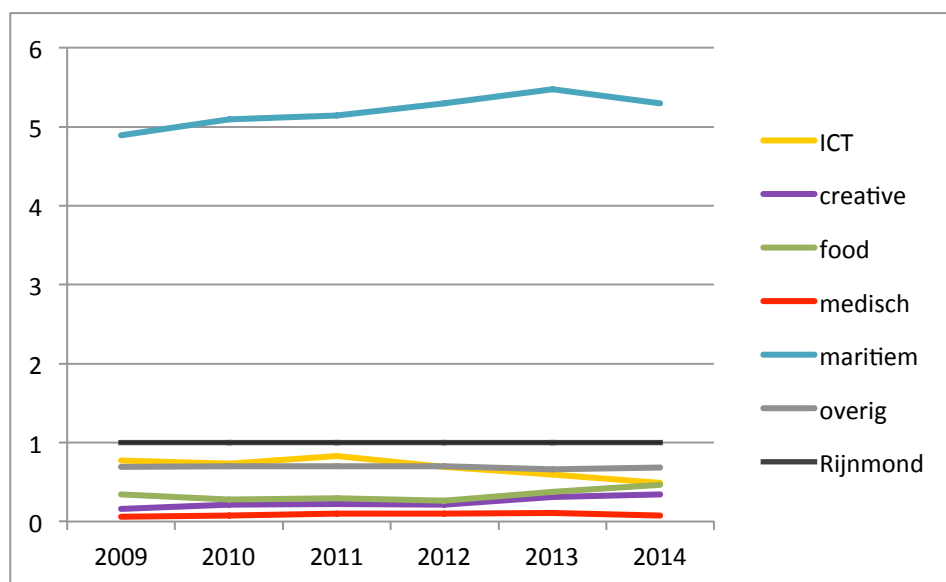

ruim beneden de 1 zien, wat betekent dat zij ondervertegenwoordigd zijn in het Waal-Eemhavengebied. Dit benadrukt nogmaals dat de sterke groei in de creatieve en medische sector plaatsvindt vanaf een kleine basis, en vooralsnog niet heeft geleid tot een opvallende concentratie van bedrijvigheid.

Trends in specialisatie

Figuren 7 en 8 tonen achtereenvolgens de trend tussen 2009 en 2014 in de specialisatiegraad van Waal-Eemhaven op basis van het aantal bedrijfsvestigingen, en op basis van het werknemersbestand. Op deze manier kan achterhaald worden of de stijgingen of dalingen in absolute aantallen bedrijven en werknemers per saldo hebben geleid tot een hogere of lagere mate van specialisatie in deze sector. Zo kan een beperkte daling van het absolute aantal bedrijven in een bepaalde sector in het deelgebied alsnog leiden tot een prominentere aanwezigheid van het deelgebied in de regio Rijnmond, als dezelfde sector in Rijnmond als geheel nog harder gekrompen is. Op dezelfde manier hoeft een beperkte stijging in absolute zin nog niet te betekenen dat het deelgebied ten opzichte van Rijnmond als geheel ook prominenter aanwezig is, als deze sector namelijk in de hele regio hard gegroeid is.

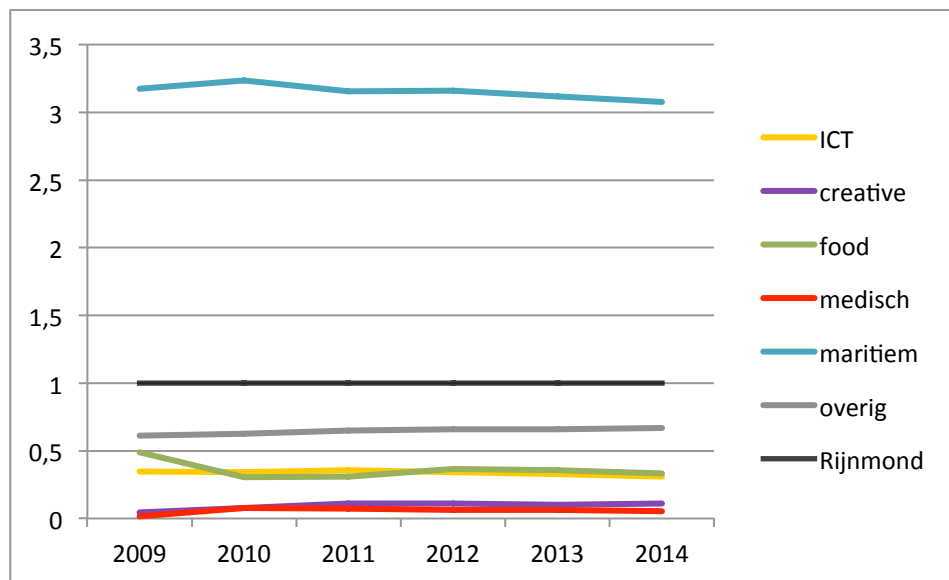
Figuur 7: LQ Waal-Eemhavengebied t.o.v. Rijnmond, op basis van aantal bedrijven

Bron: Gemeente Rotterdam, eigen bewerking

De trends in de locatiequotiënten van de focussectoren bevestigen nogmaals dat alleen de maritieme sector in het Waal-Eemhavengebied prominent aanwezig is, en dat de andere focussectoren voorlopig nog niet in de buurt komen van een prominente positie binnen de regio. Verder laat de figuur zien dat de krimp in het aantal maritieme bedrijven in het gebied (-5.8% tussen 2009 en 2014) niet heeft geleid tot een lagere specialisatiegraad, omdat de maritieme sector in de regio Rijnmond als geheel ongeveer even hard gekrompen is (-5.0%, zie tabel B4 in appendix B).

Figuur 8: LQ Waal-Eemhavengebied t.o.v. Rijnmond, op basis van werknemers

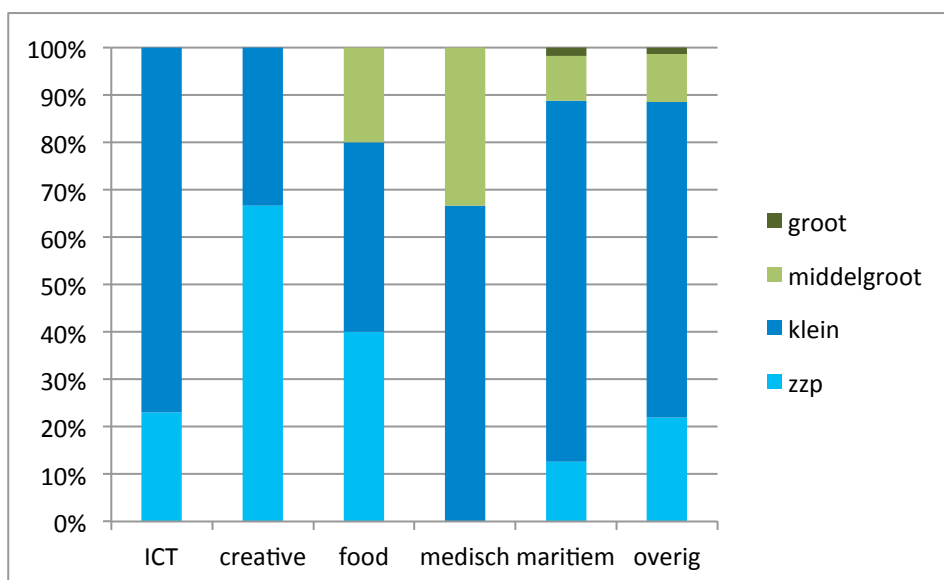
Bron: Gemeente Rotterdam, eigen bewerking

De trendontwikkeling van de specialisatiegraad in termen van het aantal werknemers laat vrijwel hetzelfde beeld zien, met een blijvend hoge specialisatie in de maritieme sector en vooralsnog geen duidelijke groei in de zichtbaarheid van de andere sectoren.

Bedrijfsomvang

Insiders verwachten dat het Waal-Eemhavengebied ruimte biedt aan relatief grote bedrijven, maar dat voor de écht grootschalige bedrijven (die in dit gebied uitsluitend tot de maritieme sector behoren) de Maasvlakte aantrekkelijker is. Dit geldt vooral voor bedrijven actief in overslag, veelal met een extensief ruimteprofiel, Figuur 9 geeft een overzicht van de verdeling van bedrijven naar grootteklasse, met onderscheid naar sector.

Figuur 9: Verdeling bedrijven Waal-Eemhavengebied naar grootteklasse in 2014, procentueel

Bron: Gemeente Rotterdam, eigen bewerking

De data geven grofweg hetzelfde beeld als die voor Stadshavens als geheel (figuur 6). Waal-Eemhaven huist iets minder zzp'ers, met name in de ICT-sector en de medische sector. Voor deze laatste twee sectoren moet opgemerkt worden dat de percentages berekend zijn over zeer kleine aantallen bedrijven (zie tabel B1 in appendix B voor de rechte tellingen). Van de 12 bedrijven met meer dan 250 werknemers in Stadshavens zijn er 9, ofwel driekwart, in het Waal-Eemhavengebied gevestigd. Ter vergelijking, in 2014 waren er ook 9 bedrijven met meer dan 250 werknemers gevestigd in de Maasvlakte en Europoort samen, terwijl het Botlekgebied ook over precies dit aantal grote bedrijven beschikte. De omvang van het grootste bedrijf was wel beperkter in Waal-Eemhaven, met 759 werknemers tegenover 1741 werknemers voor de Maasvlakte (grootste bedrijf in Europoort: 702 werknemers; Botlekgebied: 681 werknemers).

Recente ontwikkelingen in het vestigingsklimaat

Door de goede nautische bereikbaarheid (tot 12 meter diepgang in de havenbekkens) blijft de Waalhaven een interessante vestigingslocatie voor veel maritieme bedrijvigheid. Zeker bij de watergebonden kavels vindt er bij het vrijkomen van kavels nog actieve herverkaveling plaats. Hiermee kan er nog steeds uitgebreid worden door bedrijven die gevestigd zijn in dit gebied. Een andere interessante ontwikkeling in het gebied is de opkomst van hoogwaardige kantoorlocaties. Een groot aantal maritieme partijen heeft ervoor gekozen om haar kantoor in het gebied te plaatsen. Vooral langs de hoofdassen zijn kantoren gerealiseerd. Bekend voorbeeld zijn de Port City torens waarin zowel kantoorruimte als horeca gecreëerd is.

Merwe-Vierhavensgebied

Sectorstructuur

In hoofdstuk 2 bleek dat Merwe-Vierhavens zowel in de ogen van beleidsmakers als van ondernemers en andere actoren gevestigd in Stadshavens het meest diverse

deelgebied is. De verwachting is dat alle doelgroepen van Stadshavens hier aanwezig zijn, of er in ieder geval groeikansen vinden. Met name voor de sectoren food, maritiem, cleantech en creatief zou Merwe-Vierhavens een sterke positie in moeten nemen, en dankzij nabijheid tot het Erasmus MC herbergt het gebied naar verwachting ook een groeiende concentratie medische bedrijven. Tabel 4 biedt een overzicht van de stand van zaken in 2014.

Tabel 4: Bedrijven en werknemers per sector in het Merwe-Vierhavensgebied, 2014 en mutatie 2009-2014; locatiequotiënten op basis van aantallen bedrijven en werknemers in 2014

	Bedrijven 2014	Mutatie 2009- 2014	Werknemers 2014	Mutatie 2009- 2014	LQ Bedrijven 2014	LQ Werknemers 2014
ICT	7	+16,7%	27	+42,1%	0,94	0,19
Creative	19	+11,8%	73	-25,5%	1,96	0,83
Food	17	-32,0%	326	-26,6%	2,83	1,79
Medisch	9	+80,0%	206	-26,7%	0,82	0,49
Maritiem	23	-25,8%	1.583	-35,9%	1,56	1,85
Overig	99	+12,5%	2.745	+40,9%	0,79	0,84
Totaal	174	+1,2%	4.960	-5,7%	nvt	nvt

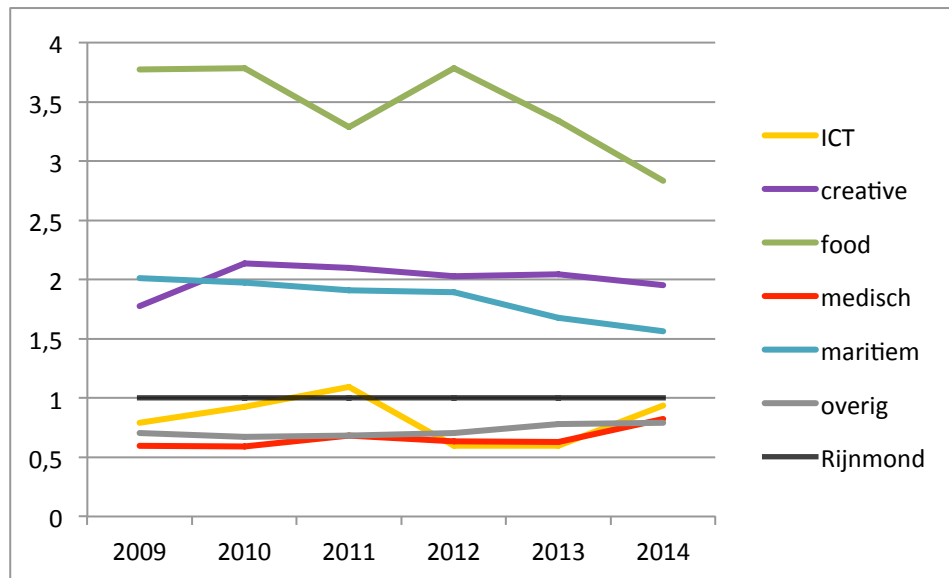
Bron: Gemeente Rotterdam, eigen bewerking

Het Merwe-Vierhavensgebied telt medio 2014 een totaal van 174 bedrijven, die samen zo'n 5.000 arbeidsplaatsen vertegenwoordigen. Terwijl het aantal bedrijven sinds 2009 licht gegroeid is, nam de werkgelegenheid met 5,7% af. De sterkste groeiers waren in deze periode de ICT, de medische sector en de creatieve sector. Bij de laatste twee liep de werkgelegenheid echter met een kwart terug, wat suggereert dat er een of meerdere grote bedrijven vertrokken zijn in ruil voor enkele kleinere bedrijven.

De food en maritieme sector zagen beide een aanzienlijke terugval in het aantal vestigingen en het werknemersbestand. Ondanks dit waren food en maritiem in 2014 nog steeds sterk aanwezig in het deelgebied, getuige de hoge locatiequotiënten. Met name in termen van werkgelegenheid geldt Merwe-Vierhavens als een belangrijke locatie voor deze sectoren in de regio Rijnmond.

De creatieve sector is in Merwe-Vierhavens relatief sterk vertegenwoordigd qua aantal bedrijfsvestigingen, maar scoort in vergelijking met de regio Rijnmond als geheel ondergemiddeld qua werkgelegenheid. De medische sector in Merwe-Vierhavens springt voornamelijk niet in het oog als een belangrijke concentratie voor de regio Rijnmond, wat te zien is aan de locatiequotiënten die zowel in termen van het aantal bedrijven als het aantal werknemers beneden de 1 blijven.

Figuur 10: LQ Merwe-Vierhavensgebied t.o.v. Rijnmond, op basis van aantal bedrijven, 2009-2014

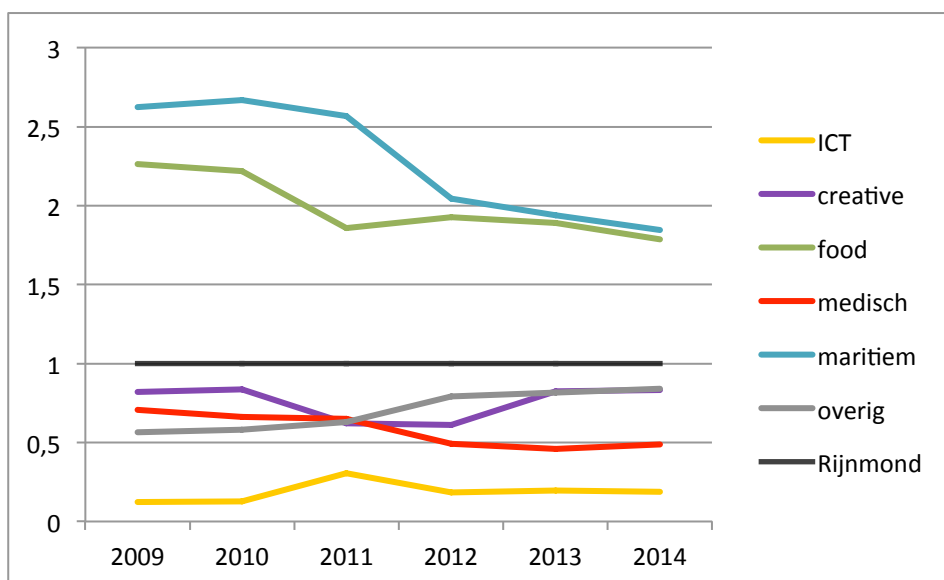
Bron: Gemeente Rotterdam, eigen bewerking

Trends in specialisatie

Cijfers over de trendmatige ontwikkeling (figuur 10) laten zien dat het belang van de food-sector in Merwe-Vierhavens sterker daalt dan in de regio Rijnmond als geheel (hier bedroeg de terugloop 10.0% in dezelfde periode). Ook de maritieme sector kromp in Merwe-Vierhavens beduidend harder dan in de rest van de regio. Het aantal bedrijven in de creatieve sector nam in Merwe-Vierhavens tussen 2009 en 2014 ongeveer even snel af als in de regio Rijnmond als geheel (-26.6%), waardoor de mate van specialisatie ten opzichte van het regiogemiddelde ongeveer gelijk bleef. Zowel de ICT als de medische sector zijn in het deelgebied iets prominenter geworden, maar de groeitrend van met name de ICT-sector vertoont een hoge volatiliteit (deels door de conjunctuurgevoeligheid van deze sector en deels doordat de gegevens berekend zijn op basis van kleine absolute aantallen bedrijven).

Wanneer de mate van specialisatie wordt berekend op basis van de omvang van het werknemersbestand treden enkele verschuivingen op. De maritieme sector blijkt van een hoger niveau gedaald te zijn, maar blijft naast de food-sector de meest prominente concentratie in Merwe-Vierhavens. Zoals al bleek uit tabel 4 verdwijnt het prominente karakter van de creatieve sector wanneer niet naar het aantal vestigingen maar naar de werkgelegenheid gekeken wordt, en een duidelijke groeitrend ontbreekt. Ook de medische sector heeft voorsnog geen prominentere plaats verworven in Merwe-Vierhavens.

Figuur 11: LQ Merwe-Vierhavensgebied t.o.v. Rijnmond, op basis van werknemers, 2009-2014

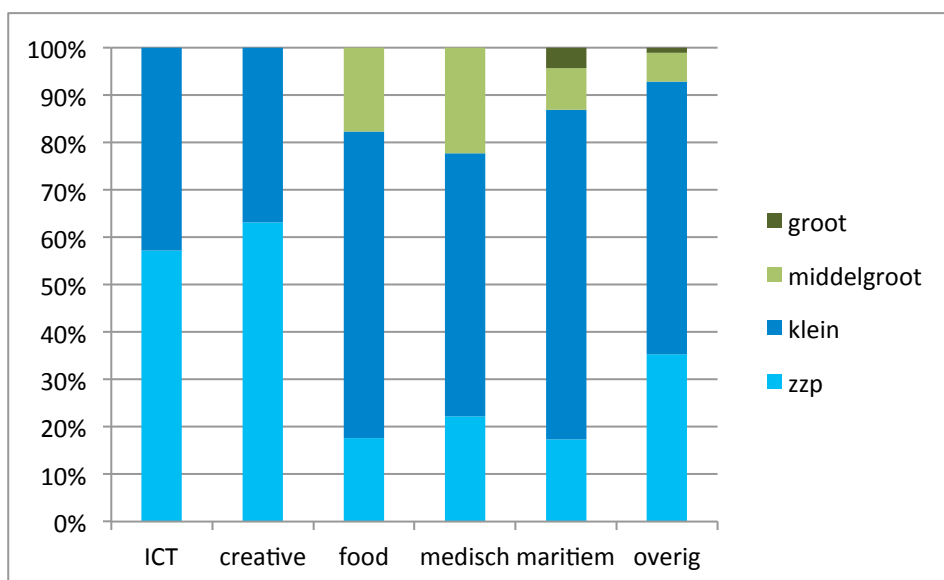

Bron: Gemeente Rotterdam, eigen bewerking

Bedrijfsomvang.

Figuur 12 biedt inzicht in sectorale verschillen in de omvang van bedrijven die gevestigd zijn in Merwe-Vierhavens.

Figuur 12: Verdeling bedrijven Merwe-Vierhavens naar grootteklasse in 2014, procentueel

Bron: Gemeente Rotterdam, eigen bewerking

Ten opzichte van Rijnmond als geheel heeft Merwe-Vierhavens een iets lager aandeel zzp'ers en een hoger aandeel middelgrote bedrijven in de food, medische en maritieme sectoren. De ICT-sector en de creatieve sector bestaan beide voor meer dan de helft uit zzp'ers, en tellen geen middelgrote of grote bedrijven. De grootste bedrijven in Merwe-Vierhavens in deze sectoren telden respectievelijk 10 werknemers (ICT) en 20 werknemers (creatief).

Recente ontwikkelingen in het vestigingsklimaat

Uit interviews blijkt dat er de laatste jaren veel veranderd is in het gebied, en in positieve zin. De sluiting van de Keileweg en het saneren van het rangeerterrein heeft de veiligheidsbeleving vergroot en langzaam maar zeker trekken 'serieuze' bedrijven naar het gebied, aldus een van de ondernemers. Ook staan de gesproken ondernemers positief ten opzichte van een nauwere verwevenheid tussen woon- en werkfuncties in het gebied. Dit biedt kansen volgens de geïnterviewden.

Een andere ontwikkeling betreft het herontwikkelen van cultureel-historisch erfgoed. Het gebied heeft panden met cultuurhistorische waarde en ondernemers geven aan dit een pré te vinden. Panden die op het eerste gezicht qua functionaliteit onderdoen voor nieuwbouw blijken door hun karakter toch meerwaarde te bieden. Bekende voorbeelden zijn de (voormalige) Citrusveiling op de Marconistraat, ontworpen door de Rotterdamse architect Maaskant, en de vertrekhal Oranjelijn van Brinkman en Van den Broek.

Een uitdaging voor het gebied is de snelheid waarmee de transformatie plaatsvindt. Ondernemers geven in gesprekken aan dat ze slechts kleine stapjes zien op weg naar het eindresultaat dat voor het gebied wordt voorzien. Partijen zijn er wel mee bekend dat voorheen sluitende business cases wat betreft bedrijfsverplaatsingen mede door de crisis een stuk moeilijker realiseerbaar zijn.

RDM-Heijplaatgebied

Sectorstructuur

Het RDM-Heijplaatgebied wordt in de Structuurvisie voor Stadshavens (Programmabureau Stadshavens Rotterdam, 2011) gezien als een belangrijke locatie voor cleantech, maakindustrie en de creatieve sector. Insiders zien het als een gebied dat aantrekkelijk is voor verschillende nieuwe sectoren, behalve de medische sector. In geen enkel ander deelgebied is de transformatie zover gevorderd als in het RDM-Heijplaatgebied, met de vestiging van toonaangevende bedrijven als zichtbaar resultaat. De locatie dankt haar aantrekkingskracht op bedrijven als Ampelmann en Franklin Offshore mede aan de bijzonder goede nautische bereikbaarheid. Deze twee bedrijven fungeren als ambassadeurs voor het gebied. Dit erkennen ze zelf, maar verwachten ze ook van elkaar.

De eerder beschreven verwachtingen ten aanzien van de sectorstructuur worden gestaafd in tabel 5. Het belang van cleantech wordt aan het eind van deze sectie nog kort besproken, terwijl over de maakindustrie als (brede) sector geen data beschikbaar is.

In 2014 telde het RDM-Heijplaatgebied 51 bedrijven, met gezamenlijk 715 werknemers. Sinds 2009 heeft het gebied ongeveer een kwart van haar bedrijven zien vertrekken, maar het verlies aan werkgelegenheid was met 5,7% veel kleiner. Door de zeer kleine absolute aantallen zijn de mutatiepercentages weinig inzichtelijk, maar de locatiequotiënten des te meer. Het deelgebied springt er in de regio Rijnmond uit in het aandeel van bedrijven in de maritieme en creatieve sectoren, terwijl de overige doelgroepen ondervertegenwoordigd zijn en de ICT-sector ontbreekt. In termen van

het werknemersbestand blijft alleen de maritieme sector over als prominente concentratie binnen de regio.

Tabel 5: Bedrijven en werknemers per sector in het RDM-Heijplaatgebied, 2014 en mutatie 2009-2014; locatietoquotiënten op basis van aantallen bedrijven en werknemers in 2014

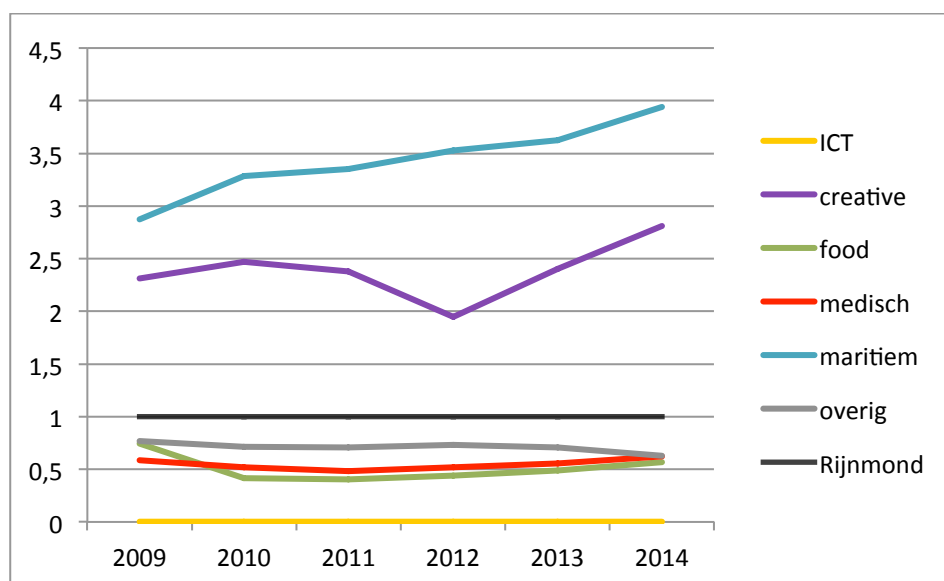
	Bedrijven 2014	Mutatie 2009-2014	Werknemers 2014	Mutatie 2009-2014	LQ Bedrijven 2014	LQ Werknemers 2014
ICT	0	nvt	0	nvt	0,00	0,00
Creative	8	-11,1%	9	-30,8%	2,81	0,74
Food	1	-50,0%	2	-20,0%	0,57	0,16
Medisch	2	0,0%	3	0,0%	0,62	0,05
Maritiem	17	-5,6%	355	-5,9%	3,94	2,93
Overig	23	-41,0%	346	+7,3%	0,63	0,71
Totaal	51	-27,1%	715	-5,7%	nvt	nvt

Bron: Gemeente Rotterdam, eigen bewerking

Trends

Figuren 13 en 14 verkennen de trendontwikkelingen van de mate van specialisatie in de vijf sectoren en de overige sectoren voor RDM-Heijplaat.

Figuur 13: LQ RDM-Heijplaatgebied t.o.v. Rijnmond, op basis van aantal bedrijven, 2009-2014

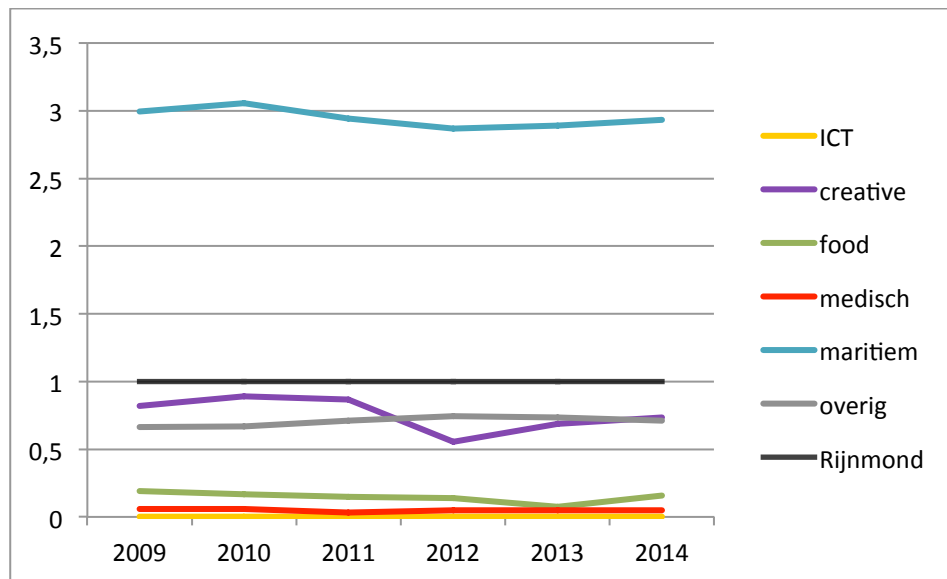
Bron: Gemeente Rotterdam, eigen bewerking

In termen van het aantal bedrijfsvestigingen laat RDM-Heijplaat een stijgende trend zien in de mate van specialisatie in de maritieme en creatieve sectoren (figuur 13). Dit komt doordat deze sectoren in RDM-Heijplaat minder hard gekrompen zijn dan in de regio

Rijnmond als geheel in deze periode (zie tabel B4 in appendix B). Food en medisch laten voorsnog geen stijgende trend zien.

Figuur 14: LQ RDM-Heijplaatgebied t.o.v. Rijnmond, op basis van werknemers, 2009-2014

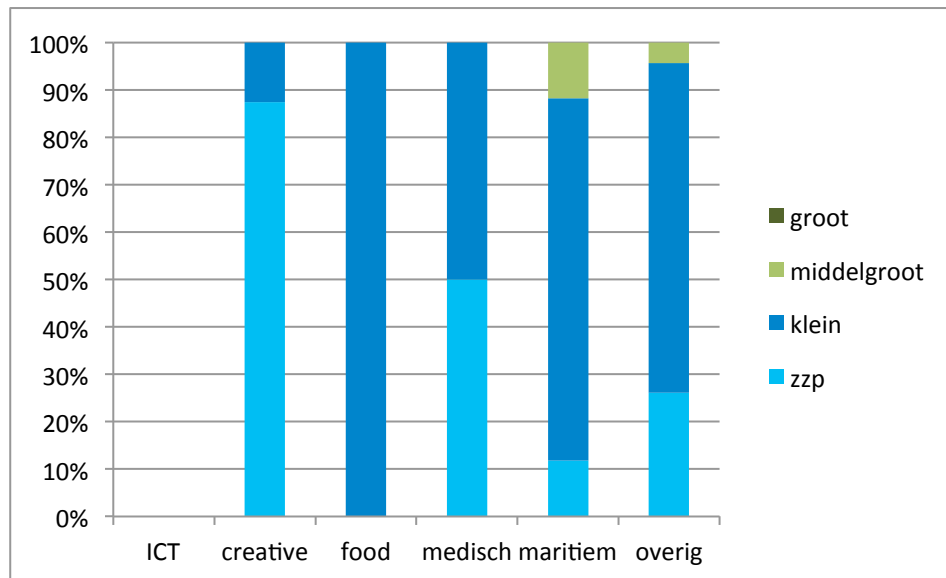
Bron: Gemeente Rotterdam, eigen bewerking

Wanneer wordt gekeken naar de mate van specialisatie in termen van werkzame personen verandert het beeld. De maritieme sector was gedurende de volledige periode 2009-2014 ongeveer drie keer sterker vertegenwoordigd in RDM-Heijplaat dan het gemiddelde in de regio Rijnmond, en daarmee de enige prominente sector in het deelgebied. De creatieve sector bleef in deze periode licht ondervertegenwoordigd, terwijl food en medisch nauwelijks op de kaart stonden.

Bedrijfsomvang

Tot slot verkent figuur 15 de verdeling van bedrijven in het RDM-Heijplaatgebied naar grootteklasse. De data laten zien dat vrijwel alle bedrijven in de creatieve sector in RDM-Heijplaat zzp'ers zijn (7 van de 8). Van de maritieme bedrijven zijn er twee middelgroot (het al eerder genoemde Franklin Offshore en Ampelmann), twee zzp'er, en de overige 13 tellen tussen de 2 en 49 werknemers. Gegevens voor de food en medische sectoren slaan op zeer kleine absolute getallen (respectievelijk 1 en 2 bedrijven), en zijn dus niet interessant om verder te analyseren.

Figuur 15: Verdeling bedrijven RDM-Heijplaat naar grootteklasse in 2014, procentueel

Bron: Gemeente Rotterdam, eigen bewerking

Recente ontwikkelingen in het vestigingsklimaat

De combinatie van onderwijsinstellingen en (maritieme) maakbedrijven in het gebied zorgt voor een vestigingsklimaat waar ook verbindende schakels een plaats kunnen vinden. De komst van RDM Makerspace is hier een goed voorbeeld van. Dergelijke schakels kunnen helpen bij het vormen van een gemeenschap binnen het gebied. Wel is het zaak om ook te kijken hoe de grote bedrijven in het gebied goed aan kunnen sluiten op dergelijke initiatieven.

Voornaamste uitdaging voor dit gebied qua vestigingsklimaat is de bereikbaarheid per OV. De Nieuwe Waterweg vormt een fysieke barrière die de binnenstad op afstand plaatst. De Aqualiner zorgt voor een verbinding met de St Jobshaven en het centrum maar frequentie wordt vooral in de daluren door ondernemers in het gebied als beperkend ervaren. Sommige ondernemingen ondervangen dit met het maken van afspraken met de watertaxi maar de perceptie blijft negatief.

Rijn-Maashavengebied

Sectorstructuur

Voor het Rijn-Maashavengebied is in hoofdstuk 2 geen specifieke verwachting uitgesproken over de specialisatie in bepaalde sectoren. De sectorstructuur van dit deelgebied wordt inzichtelijk gemaakt in tabel 6.

Tabel 6: Bedrijven en werknemers per sector in het Rijn-Maashavengebied, 2014 en mutatie 2009-2014; locatiequotiënten op basis van aantallen bedrijven en werknemers in 2014

	Bedrijven 2014	Mutatie 2009- 2014	Werknemers 2014	Mutatie 2009-2014	LQ Bedrijven 2014	LQ Werknemers 2014
ICT	10	+400,0%	36	+1700,0%	1,15	0,59
Creative	33	+65,0%	98	+12,6%	2,91	2,62
Food	8	+33,3%	448	-27,9%	1,14	5,77
Medisch	6	+100,0%	31	+19,2%	0,47	0,17
Maritiem	16	+23,1%	501	+36,5%	0,93	1,37
Overig	130	+31,3%	995	-4,7%	0,89	0,72
Totaal	203	+42,0%	2.109	+1,3%	nvt	nvt

Bron: Gemeente Rotterdam, eigen bewerking

Per medio 2014 telde het Rijn-Maashavengebied in totaal 203 bedrijven, die samen werk boden aan 2.109 werknemers. Het gebied was tussen 2009 en 2014 volop in ontwikkeling, wat zich heeft vertaald in een sterke toename van het aantal bedrijfsvestigingen (42%). Het grootste gedeelte van deze groei vond plaats in de categorie 'overig', die in dit gebied voor een groot gedeelte bestaat uit horeca en detailhandel. Binnen de doelgroepen van Stadshavens was de creatieve sector de meest opvallende groeier, met een totaal van 13 nieuwe vestigingen. Ook de maritieme sector won in deze periode in omvang. De kleine ICT en medische sector lieten ook sterke groei zien, maar dit vertegenwoordigt slechts enkele nieuwe vestigingen (zie figuren B8 en B9 in appendix B voor de trend in absolute getallen).

De sterke toename van het aantal vestigingen tussen 2009 en 2014 vertaalde zich niet in een substantiële groei van de werkgelegenheid. Het gebied won vooral veel banen in de maritieme sector, maar verloor er bijna net zoveel in de food sector. De groei van het aantal bedrijven in de creatieve sector genereerde slechts zeer beperkt nieuwe werkgelegenheid, doordat de nieuwe vestigingen op één na allemaal zzp'ers zijn. De nieuwe ICT en medische bedrijven waren ook overwegend klein in omvang, maar genereerden wel meer dan één werkplek per bedrijf.

De locatiequotiënten laten zien dat het Rijn-Maashavengebied binnen de regio Rijnmond vooral opvalt als een belangrijke locatie voor de creatieve sector, met een aandeel vestigingen dat bijna drie keer zo hoog is als gemiddeld in de regio. In termen van het aantal vestigingen waren ook food en ICT licht oververtegenwoordigd. Wanneer het belang van sectoren uitgedrukt wordt in termen van de omvang van het werknemersbestand springt food eruit als een zeer dominant aanwezige sector. Vooral rond de Brede Hilledijk en de Brielselaan zijn er nog steeds een aantal grote voedselverwerkers aanwezig.

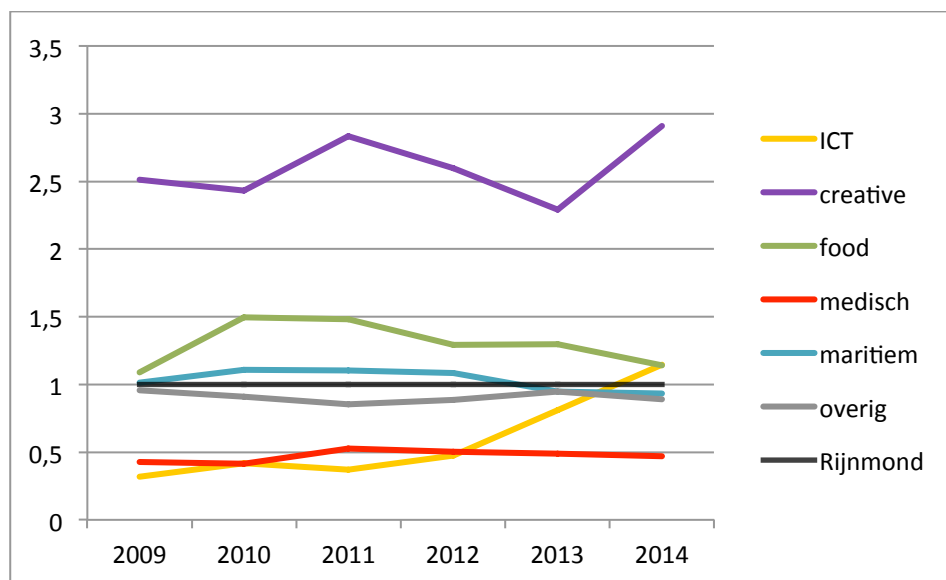
De creatieve sector scoort ondanks de vrij kleine bedrijfsomvang ook bovengemiddeld, omdat creatieve bedrijven in de regio Rijnmond gemiddeld genomen ongeveer even

klein zijn. Verder is de maritieme sector licht oververtegenwoordigd in termen van werkgelegenheid.

Trends

Figuren 16 en 17 laten zien hoe de specialisatie van Rijn-Maashaven zich in de afgelopen jaren heeft ontwikkeld.

Figuur 16: LQ t.o.v. Rijnmond, op basis van aantal bedrijven, 2009-2014

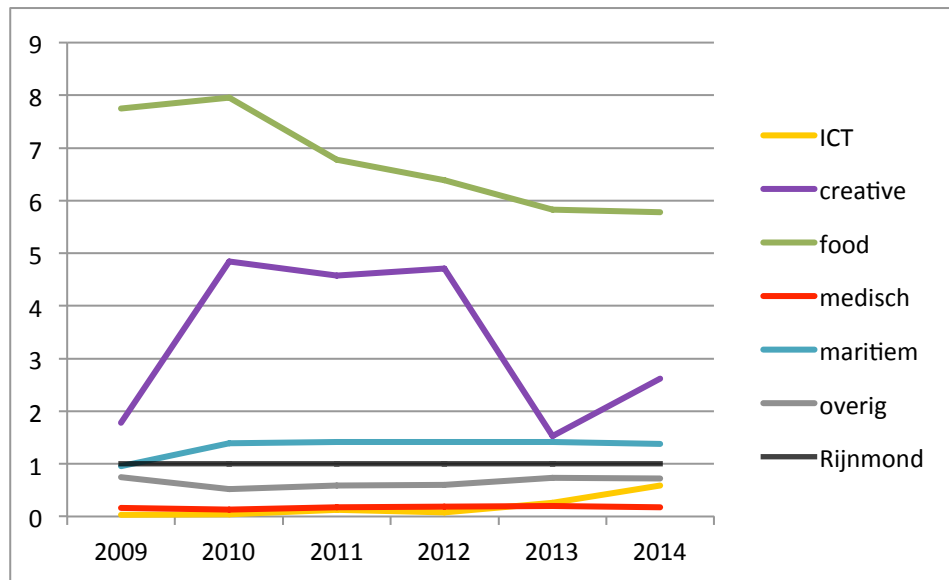

Bron: Gemeente Rotterdam, eigen bewerking

In termen van het aantal vestigingen is de creatieve sector sinds 2009 ongeveer even prominent aanwezig gebleven. De sector was in 2009 al sterk oververtegenwoordigd in het Rijn-Maashavengebied, en groeide in deze periode sterk. De sector groeide in het deelgebied echter nauwelijks harder dan in de regio Rijnmond als geheel. De meest opvallende ontwikkeling is dat de ICT-sector zich van een sterk ondervertegenwoordigde naar een licht oververtegenwoordigde sector ontwikkelde.

De trendmatige ontwikkeling van specialisatie gemeten in het aantal werknemers geeft een iets ander beeld. De food-sector, aangevoerd door bekende bedrijven als Meneba, is bijzonder prominent aanwezig in het Rijn-Maashavengebied, hoewel de sector de afgelopen jaren iets minder dominant werd. Aan de zuidzijde van de Rijnhaven is recent de herontwikkeling van de Fenix loodsen gerealiseerd. Dit is een verzamelgebouw geworden voor ambachtelijke voedselproductie. Sommige ondernemingen die hier gevestigd zijn, hebben ook locaties in andere deelgebieden van Stadshavens. Zo heeft Jordy's Bakery ook een locatie in Merwe-Vierhavens.

Figuur 17: LQ t.o.v. Rijnmond, op basis van werknemers, 2009-2014

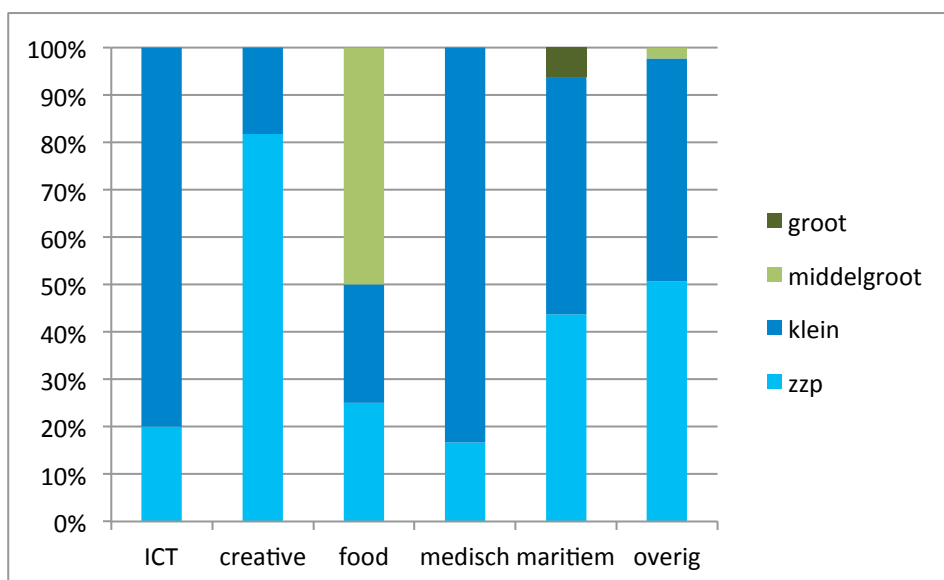
Bron: Gemeente Rotterdam, eigen bewerking

Voor de creatieve sector was het deelgebied in termen van aantallen werknemers tussen 2010 en 2012 ook een leidende locatie binnen de regio, maar deze topositie ging in 2013 bijna volledig verloren door het verlies van één middelgroot bedrijf. De sterke opkomst van de ICT-sector is in termen van werkgelegenheid nog niet duidelijk zichtbaar, en vooralsnog is Rijn-Maashaven nog geen prominente locatie voor deze sector in de regio Rijnmond.

Bedrijfsomvang

De vermoedens wat betreft verschillen in bedrijfsomvang tussen sectoren in het Rijn-Maashavengebied worden gestaafd door de data in figuur 18. Het deelgebied wijkt op enkele punten af van het gemiddelde beeld voor de regio Rijnmond. De ICT en de medische sector tellen er minder zzp'ers en meer bedrijven tussen 2 en 49 werknemers dan gemiddeld, terwijl de food-sector opvallend veel middelgrote bedrijven kent. De creatieve en maritieme sector volgen beide ongeveer het gebruikelijke beeld voor de regio.

Figuur 18: Verdeling bedrijven naar grootteklasse in 2014, procentueel

Bron: Gemeente Rotterdam, eigen bewerking

3.3 Analyse per doelgroep

Na de analyse op het schaalniveau van Stadshavens en haar deelgebieden, verschuift de focus nu naar de regio Rijnmond als geheel. Per sector wordt onderzocht hoe deze over de regio verspreid is. Welke andere locaties in de regio zijn herkenbaar als concentraties van de doelgroepen van Stadshavens? Gaat het hier om locaties gelegen rond de grenzen van Stadshavens? En hebben deze mogelijk concurrerende locaties op het eerste gezicht eigenschappen die vergelijkbaar zijn met die van Stadshavens?

Om de complexiteit van de analyse binnen de perken te houden richt deze zich op de mate van specialisatie in termen van het aantal bedrijfsvestigingen. Eerder in deze sectie bleek dat specialisatie in termen van het werknemersbestand hier soms sterk van af kan wijken. Waar dit het geval is, zal dit per sector aangegeven worden. Appendix B toont specialisatiekaarten (figuren B10 tot en met B15) voor alle sectoren, ook in termen van het aantal werknemers.

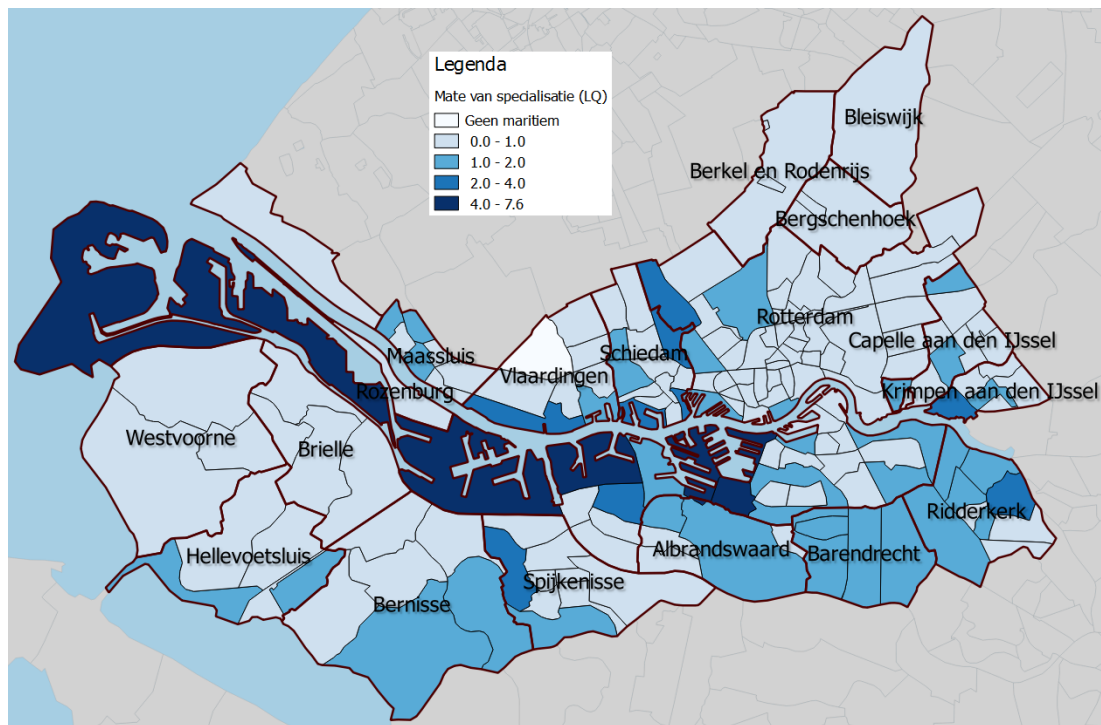
Net als in de vorige paragraaf betekent een locatiequotiënt of specialisatiegraad met een waarde boven de 1 dat een gebied er binnen de regio uitspringt als een belangrijke locatie voor deze sector. Alle figuren zijn nauwkeurig tot op postcode4-niveau (ter vergelijking: de regio Rijnmond is verdeeld in 173 postcode4-gebieden, en Nederland als geheel in ongeveer 4000 gebieden). De Stadshavensgebieden kunnen niet volledig in postcode4-gebieden gevangen worden, waardoor zij niet volledig herkenbaar op de kaartbeelden terugkomen. Daarom worden steeds de voor de Stadshavensgebieden berekende cijfers in de tekst vermeld. Ter illustratie zijn ook de namen en grenzen van de gemeenten in de regio ingetekend.

Maritiem

In de vorige paragraaf bleek dat het Waal-Eemhavengebied, het Merwe-Vierhavensgebied en RDM-Heijlplaat opvallen als belangrijke tot zeer belangrijke

locaties voor de maritieme sector in de regio Rijnmond. Voor de gebieden werden locatiequotiënten (specialisatiegraden) van 5,29 (Waal-Eemhaven), 1,56 (Merwe-Vierhavens) en 3,94 (RDM-Heijlplaat) berekend. Figuur 19 toont het relatieve belang van deze sector in alle gebieden in de regio.

Figuur 19: Mate van specialisatie in de maritieme sector, naar aantal bedrijven, 2014 (Locatie Quotiënten)

Bron: Gemeente Rotterdam, eigen bewerking

Zoals verwacht springen de haven- en industriegebieden langs de Nieuwe Waterweg eruit als de belangrijkste locaties voor de maritieme sector. Het Waal-Eemhavengebied bevindt zich tussen deze selecte groep van meest belangrijke maritieme locaties van de regio Rijnmond. Ook RDM-Heijlplaat zit qua specialisatiegraad zeer dicht tegen deze topgroep van maritieme locaties aan. De subtop van maritieme locaties bevindt zich in enkele verspreide, watergebonden locaties in Vlaardingen, in en nabij Schiedam (Bedrijventerrein Rotterdam Noord-West en Spaanse Polder), Krimpen aan den IJssel (onder meer de werven van IHC en Damen), Ridderkerk (Industriegebied Donkersloot) en Spijkenisse. Merwe-Vierhavens bevindt zich qua specialisatiegraad onder deze subtop, op een vergelijkbaar niveau als grote delen van Barendrecht, Albrandswaard, Bernisse en delen van Ridderkerk buiten Industriegebied Donkersloot. Onder de gebieden direct aangrenzend aan Stadshavens laten Wilhelminahaven en het deel van Mathenesse dat binnen de gemeente Schiedam valt, Albrandswaard, enkele locaties rond Charlois (met name Poort van Charlois), Hoogvliet en het Nieuwe Werk een oververtegenwoordiging van de maritieme sector zien. Deze patronen gaan grotendeels ook op voor specialisatie in termen van aantallen werknemers (figuur B10 in appendix B). De Stadshavensgebieden komen dan, samen met de Maasvlakte, nog sterker naar voren als de meest belangrijke locaties van de regio.

Het beeld dat uit deze bevindingen naar voren komt, is dat Stadshavens nog steeds een zeer sterke positie heeft in de maritieme sector. Zoals verwacht zijn de meeste top- en

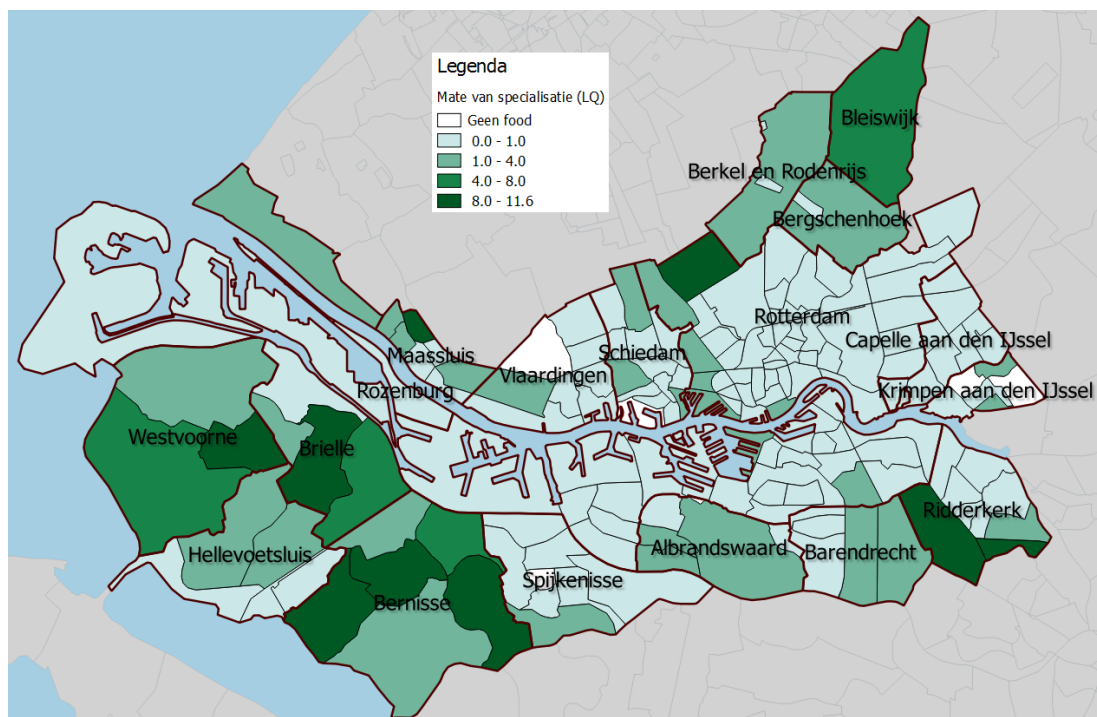
subtoplocaties watergebonden, maar in de subtop zijn hier ook uitzonderingen op. Vermoedelijk zijn dit locaties voor maritieme toeleveranciers in plaats van de meer logistieke en industriële activiteiten binnen de maritieme sector.

Geïnterviewde bedrijven prijzen de goede nautische bereikbaarheid van nagenoeg het hele Stadshavensgebied. Zowel qua diepgang als qua kadelengete is het gebied concurrerend. Verder blijkt voor bedrijven in de maritieme sector de representativiteit van het gebied belangrijk te zijn. De waarde en complexiteit van de producten is vaak erg hoog. Olie- en gasbedrijven vertrouwen productie dan ook niet zomaar aan iedere partij toe. Uit interviews blijkt dat de omgeving van een bedrijf hierin ook meespeelt. Dit kan tot tegenstellingen leiden met ondernemers in andere sectoren die juist de Stadshavengebieden opzoeken vanwege het ongepolijste en het ruwe. De naam "Rotterdam" blijft bij ondernemers in de maritieme sector een waardevol merk. Ook bedrijven die (net) buiten de gemeentegrenzen gevestigd zijn, afficheren zich graag met Rotterdam.

Food

De food-sector is in het Rijn-Maashavengebied en het Merwe-Vierhavensgebied sterk vertegenwoordigd, met specialisatiegraden van 1,14 voor Rijn-Maashaven (maar 5,77 in termen van aantallen werknemers), en 2,83 voor Merwe-Vierhavens. Figuur 20 toont vergelijkbare cijfers voor de andere gebieden in de regio Rijnmond.

Figuur 20: Mate van specialisatie in de food sector, naar aantal bedrijven, 2014 (Locatie Quotiënten)

Bron: Gemeente Rotterdam, eigen bewerking

De food-sector omvat in de gehanteerde definitie zowel de teelt van gewassen, de verwerking tot eindproducten, de groothandel in voedingsmiddelen en ondersteunende activiteiten zoals kennisontwikkeling. Binnen deze categorie zijn

bedrijven actief in teelt en veehouderij numeriek vrij dominant, wat zich ook uit in de gevonden specialisatiepatronen. Landbouwgebieden in Voorne-Putten en de kassengebieden rond Bleiswijk en, op kleinere schaal, Ridderkerk komen hierdoor naar voren als de belangrijkste concentraties van activiteit in de food-sector van de regio Rijnmond. Op grote afstand volgen gebieden die zich meer met voedselverwerking, handel of logistiek bezighouden, zoals verschillende locaties in of rond Schiedam (vooral handel en verwerking), Vlaardingen en Maassluis (verwerking), Ridderkerk (verwerking in industriegebied Donkersloot, handel in Verenambacht) en Barendrecht (handel in industriegebied Dierenstein). Dit zijn de gebieden waar Rijn-Maashaven en vooral Merwe-Vierhavens zich mee kan meten. Wanneer alleen naar onderzoek en productontwikkeling gekeken wordt, valt op dat dit grotendeels in Bleiswijk plaatsvindt, met de overige onderzoeksbedrijven redelijk gelijkmatig verdeeld over de rest van de regio.

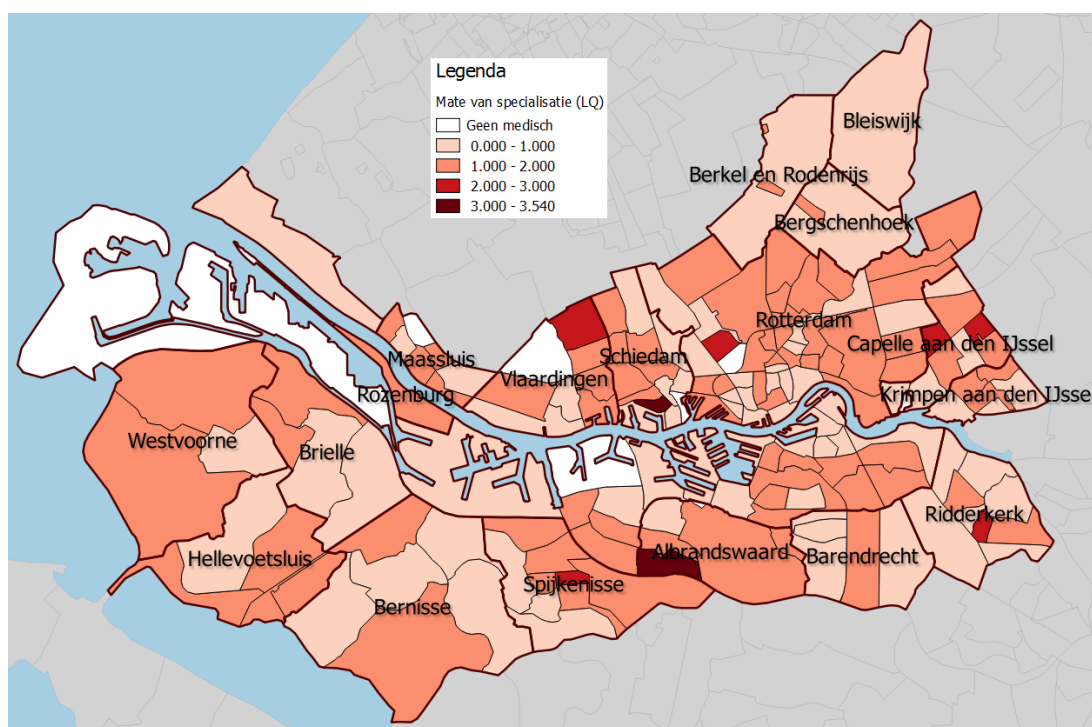
De bevindingen passen in het te verwachten beeld dat vooral de groothandel en in mindere mate de voedselverwerking kiest voor locaties dichtbij de teelt, terwijl voedselverwerkingsbedrijven ook vaak op watergebonden locaties op enige afstand van de teelt te vinden zijn. Dit maakt Rijn-Maashaven en Merwe-Vierhavens tot een aantrekkelijke locatie voor met name voedselverwerking en daarnaast ook de handel in voedsel en logistiek. Uit de interviews blijkt dat ondernemers uit de sector vooral de innovatieve voedselproductie kansen toedichten in het gebied. Dit zou volgens de geïnterviewden goed aangevuld kunnen worden met de combinatie van groothandel en detailhandel.

Wel dient de spanning tussen het huidige voedselcluster in Merwe-Vierhavens en de toekomstige ontwikkelingen vermeld te worden. Op termijn is er sprake van herverplaatsing van huidige activiteiten (onder meer koelhuizen) naar het Rotterdam Coolport terrein. Het Coolportproject, waarbij de oude Hometerminal van containeroverslagbedrijf ECT herontwikkeld wordt tot een dedicated terminal voor geconditioneerde lading, is echter getemporiseerd na het afhaken van een grote investeerder. Hierdoor blijven huidige bedrijven langer in het gebied zitten terwijl deze bedrijven logischerwijs minder incentives hebben om (grote) investeringen in het gebied te doen. Dit komt de algehele ontwikkeling van Merwe-Vierhaven natuurlijk niet ten goede. Mede uit de gesprekken blijkt dan ook dat veel partijen in food uit de Merwe-Vierhaven naar bijvoorbeeld Barendrecht vertrokken zijn.

Medical

De medische sector is in geen van de deelgebieden van Stadshavens toonaangevend aanwezig. De sector scoort het hoogst in Merwe-Vierhavens met een locatiequotiënt van 0,82, wat betekent dat de sector licht ondervertegenwoordigd is in vergelijking met de regio Rijnmond als geheel. In dit deelgebied is mogelijk sprake van een voorzichtige opwaartse trend in het aantal vestigingen. Figuur 21 geeft een beeld van de locaties waar de medische sector al wel prominent aanwezig is.

Figuur 21: Mate van specialisatie in de medische sector, naar aantal bedrijven, 2014 (Locatie Quotiënten)

Bron: Gemeente Rotterdam, eigen bewerking

De verspreiding van medische bedrijvigheid volgt grotendeels het locatiepatroon van ziekenhuizen. Dit komt deels doordat ziekenhuizen als bedrijven in deze sector opgenomen zijn, maar vermoedelijk ook omdat andere medische bedrijven zich graag in de nabijheid van een ziekenhuis vestigen. Ook klinieken en andere lokale behandelcentra zijn in de definitie van de medische sector opgenomen, waardoor de meeste stedelijke gebieden ook bovengemiddeld scoren op medische bedrijvigheid. Wanneer alleen naar de mate van specialisatie in termen van het werknemersbestand gekeken wordt (figuur B12 in appendix B) komen de ziekenhuizen nog dominanter naar voren om de eenvoudige reden dat zij meestal grote tot zeer grote werkgevers zijn.

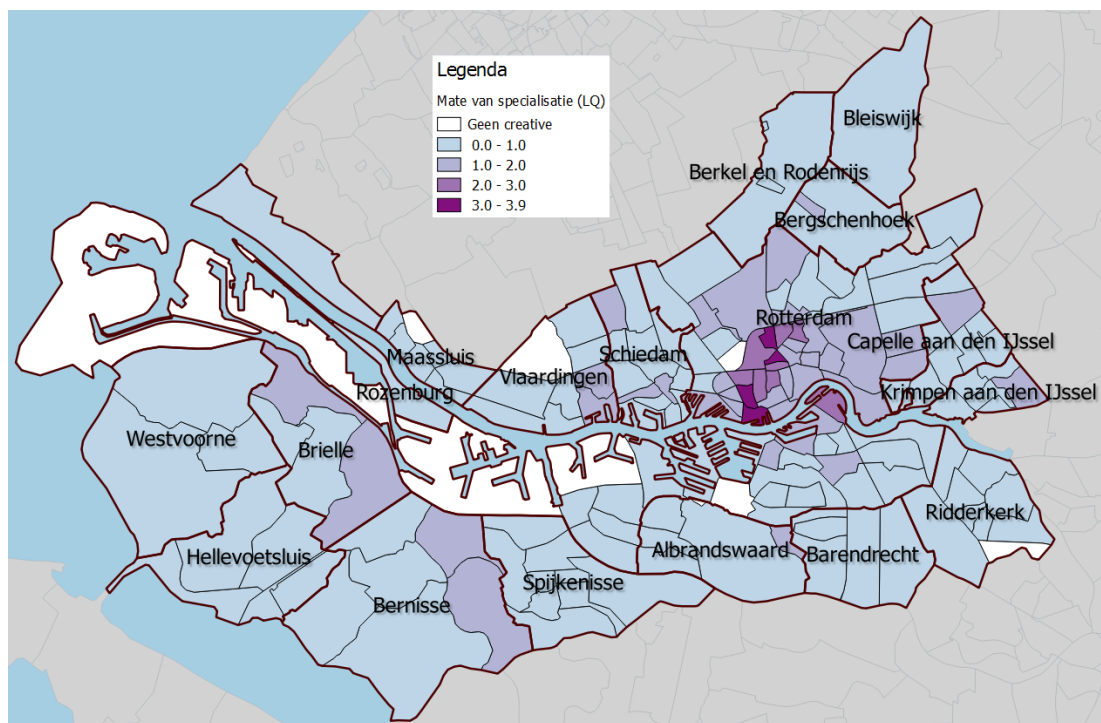
Wanneer alleen naar bedrijven in de medische groothandel gekeken wordt, valt op dat Rotterdam bijna de helft van deze bedrijven voor haar rekening neemt, met andere belangrijke concentraties in Capelle aan den IJssel en Schiedam. Binnen Rotterdam vindt men de medische groothandel vooral in Rotterdam Centrum, Hillegersberg-Schiebroek en Stadshavens (4 bedrijven in Merwe-Vierhavens, 2 in Waal-Eemhaven). Bedrijven actief in de vervaardiging van medische instrumenten, medicijnen en andere benodigdheden zijn voor 63% te vinden in Rotterdam, met overige concentraties in Barendrecht en Capelle aan den IJssel. Binnen Rotterdam gaat het vooral om Rotterdam Centrum, Kralingen-Crooswijk en Bedrijventerrein Rotterdam Noord-West. Binnen Stadshavens telt alleen Merwe-Vierhavens een bedrijf in deze deelsector. Medisch onderzoek en productontwikkeling (dat wil zeggen: het ontwikkelen van medische instrumenten en medicijnen) vindt men tot slot binnen de regio Rijnmond hoofdzakelijk in Rotterdam, en dan vooral in Rotterdam Centrum en Delfshaven (alle op korte afstand van het Erasmus MC). Ook Merwe-Vierhavens telt een bedrijf in deze deelsector.

Vooraf voor medische onderzoeksbedrijven, en in iets mindere mate voor medische groothandel en maakindustrie, geldt dat nabijheid bij grote ziekenhuizen (vooral het Erasmus MC) de hoogste prioriteit lijkt te zijn. Voor een deel van de medische groothandel en maakindustrie komen ook goed bereikbare, en deels watergebonden industriegebieden in beeld, zoals Stadshavens maar ook Bedrijventerrein Rotterdam Noord-West, Capelle aan den IJssel en Barendrecht.

Creative

De creatieve sector is prominent aanwezig in Merwe-Vierhavens, RDM-Heijplaat en Rijn-Maashaven, met locatiequotienten van respectievelijk 1,96, 2,81 en 2,91. In termen van aantallen werknemers gaat dit echter alleen nog op voor Rijn-Maashaven. Figuur 22 geeft de mate van specialisatie van de creatieve sector weer voor de gehele regio Rijnmond.

Figuur 22: Mate van specialisatie in de creatieve sector, naar aantal bedrijven, 2014 (Locatie Quotiënten)

Bron: Gemeente Rotterdam, eigen bewerking

De creatieve sector blijkt zich sterk te concentreren in enkele wijken in of nabij het centrum van Rotterdam. De sterkste concentraties zijn te vinden in Rotterdam-Noord, Delfshaven en het Nieuwe Westen. Ook de wijk Feijenoord, het Oude Westen en het CS-kwartier scoren bovengemiddeld op de aanwezigheid van creatieve bedrijven. In deze subtop bevinden zich ook RDM-Heijplaat en Rijn-Maashaven. Veel overige stedelijke gebieden, met name in en rond Rotterdam, laten een lichte oververtegenwoordiging zien van de creatieve sector. Wanneer de specialisatiegraad op basis van werknemersbestanden berekend wordt (figuur B13 appendix B), blijft het beeld grotendeels hetzelfde, behalve dat enkele gebieden met een meer industrieel karakter (onder anderen Maassluis, het industriegebied Capelle-West in Capelle aan den IJssel, en industrieterrein Poort van Charlois net ten zuiden van Waalhaven) nu ook opvallen

als concentraties van creatieve werkgelegenheid. Dit kan grotendeels toegeschreven worden aan de aanwezigheid van uitgeverijen van kranten en tijdschriften.

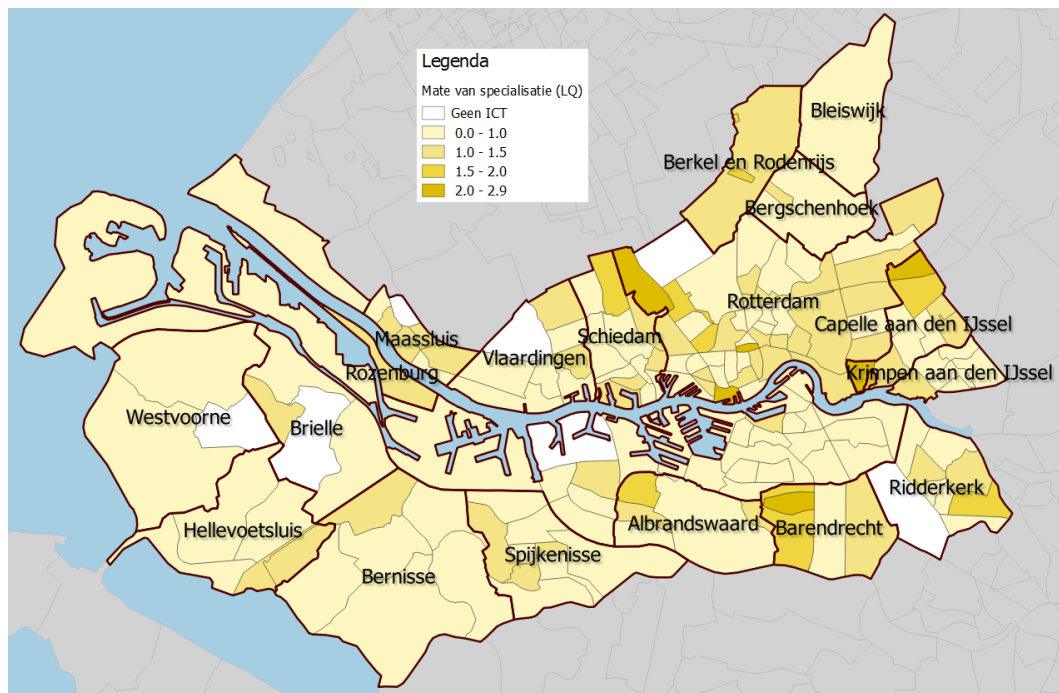
Stadshavens, en met name het Rijn-Maashavengebied, neemt dus een relatief belangrijke positie in binnen de creatieve sector van de regio Rijnmond. Voor Merwe-Vierhavens en Rijn-Maashaven, en mogelijk ook voor RDM-Heijplaat, kan dit te maken hebben met de ligging direct aangrenzend aan de meest centrale locaties voor de creatieve sector in Rijnmond, namelijk de hoogstedelijke stadsdelen in het centrum van Rotterdam. In elk van de stadshavensgebieden ligt de nadruk binnen de creatieve sector namelijk op bedrijven in 'hoogstedelijke' subsectoren zoals reclamebureau's, ontwerp bureau's, architectuur en schone kunsten, in plaats van subsectoren met een meer industrieel locatiepatroon zoals uitgeverijen. Desgevraagd sluit de typologie van de Stadshavengebieden ook goed aan bij het type locatie dat vaak door dergelijke bedrijven gezocht wordt. Een locatie nabij het stadscentrum in combinatie met een relatief lage prijs per vierkante meter en een wat ruw karakter van een transitiegebied spreken blijkbaar aan.

ICT

De ICT-sector is binnen Stadshavens het sterkst aanwezig in het Rijn-Maashavengebied, met een locatiequotiënt van 1,15 (licht oververtegenwoordigd). In Merwe-Vierhavens is de sector ongeveer in dezelfde mate aanwezig als gemiddeld in de regio Rijnmond (locatiequotiënt 0,94). Beide gebieden tonen een voorzichtige, maar prille groeitrend. In Waal-Eemhaven is de ICT-sector vooralsnog niet prominent aanwezig, en de trend duidt eerder op krimp dan op groei. RDM-Heijplaat heeft vooralsnog geen bedrijven in de ICT. Figuur 23 laat zien wat in de regio Rijnmond medio 2014 de hotspots van de ICT-sector zijn.

De ICT-sector is in de regio Rijnmond relatief gelijkmatig verdeeld, met een lichte oververtegenwoordiging in grote delen van Rotterdam en in de centrale delen van de omliggende gemeenten. Enkele locaties springen er echter uit als meest prominente ICT-locaties in de regio. Capelle aan den IJssel kent met bedrijventerrein Hoofdweg en Rivium/Fascinatio twee van de belangrijkste ICT-locaties van de regio Rijnmond. In Rotterdam zijn het CS-Kwartier, Delfshaven en bedrijventerrein Rotterdam Noord-West gebieden met een opvallend sterke specialisatie in de ICT-sector. Ook Barendrecht huisvest een opvallende concentratie ICT bedrijven. De ICT-specialisatie in termen van het werknemersbestand volgt grotendeels hetzelfde beeld, maar met een prominentere positie voor Rotterdam-Alexander. Ook Eemhaven-West blijkt in termen van het aantal werknemers relatief sterk gespecialiseerd te zijn in de ICT-sector.

Figuur 23: Mate van specialisatie in de ICT sector, naar aantal bedrijven, 2014 (Locatie Quotiënten)

Bron: Gemeente Rotterdam, eigen bewerking

Twee verschillende typen locaties lijken te overheersen voor de ICT-sector. Aan de ene kant zijn er de representatieve en goed bereikbare kantorenlocaties, zoals het CS-Kwartier en Hoofdweg/Rotterdam-Alexander. Rijn-Maashaven valt mogelijk ook binnen deze categorie. Het gebied kent vooral ICT-bedrijven actief in de ontwikkeling van software, en ICT-dienstverlening. Aan de andere kant vestigen aanzienlijke aantallen ICT-bedrijven zich op locaties met een meer industrieel of logistiek karakter, zoals Bedrijventerrein Rotterdam Noord-West en West-Eemshaven. In het Waal-Eemhavengebied gaat het dan vooral om ICT-groothandel en diensten voor de maritieme sector, zoals communicatie en navigatie. Merwe-Vierhavens zit hier qua karakter tussenin, met enerzijds vervaardiging van fysieke ICT-producten en anderzijds verschillende bedrijven in de software-ontwikkeling en dienstverlening.

Cleantech

In de vorige paragraaf is cleantech niet meegenomen in de analyse vanwege de problematische afbakening van deze sector (zie hoofdstuk 2), die soms eerder als enabler van andere sectoren dan als sector op zich gezien wordt. Omdat cleantech wel genoemd wordt als een mogelijk belangrijke sector voor Stadshavens, sluit deze paragraaf af met een korte analyse van deze sector.

Zoals genoemd in paragraaf 2.4 is er sprake van overlap tussen de cleantech-sector en andere focussectoren. Tabel 7 geeft een overzicht van de aard en omvang van die overlap.

Tabel 7: Samenstelling Cleantech sector in 2014, regio Rijnmond

	aantal	percentage
Niet overlappend	2281	86,0%
Wel overlappend	372	14,0%
..waarvan met maritiem	369	13,9%
..waarvan met food	3	0,1%
Totaal	2.653	100%

Bron: Gemeente Rotterdam, eigen bewerking

In totaal telt de cleantech-sector anno 2014 volgens de gehanteerde definitie 2.653 bedrijven in de regio Rijnmond. 14% van deze bedrijven is ook toegewezen aan een van de vijf andere focussectoren. In vrijwel alle gevallen gaat dit om de maritieme sector, met uitzondering van drie bedrijven die behoren tot de food-sector. De resterende 86% cleantech-bedrijven vallen buiten deze sectoren, en ook buiten de ICT, de creatieve en de medische sector. De overlap is dus vrijwel geheel met de maritieme sector, en redelijk beperkt van omvang. Andersom geredeneerd kunnen van de ongeveer 4.100 maritieme bedrijven in de regio Rijnmond er 369, of 9%, ook als cleantech geïdentificeerd worden.

Tabel 8 geeft inzicht in de omvang en ontwikkeling van de cleantech-sector in de Stadshavensgebieden, en in Rotterdam en de regio Rijnmond als geheel.

Tabel 8: Bedrijven en werknemers in de cleantech-sector per Stadshavensgebied, 2014 en mutatie 2009-2014; locatietoelagen op basis van aantallen bedrijven en werknemers in de cleantech-sector, 2014

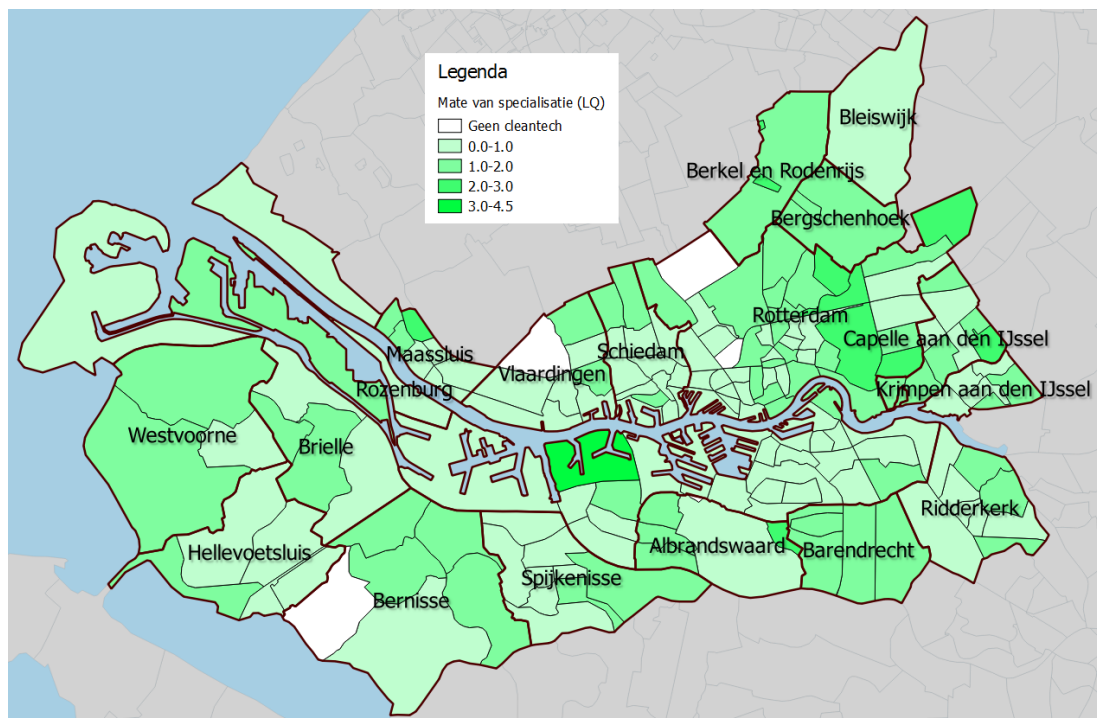
Deelgebied	Bedrijven 2014	Mutatie 2009-2014	Werknemers 2014	Mutatie 2009-2014	LQ Bedrijven 2014	LQ Werknemers 2014
Merwe-Vierhavens	4	-20,0%	113	-55,5%	0,42	0,58
Rijn-Maashaven	9	+50,0%	21	+200,0%	0,90	0,25
Waal-Eemhaven	22	+0,0%	354	+9,3%	0,65	0,60
RDM-Heijplaat	2	+100,0%	15	+1400,0%	0,72	0,55
Rotterdam	1355	+3,1%	12601	+6,7%	0,98	1,11
Rijnmond	2653	+3,3%	18549	+0,4%	nvt	nvt

Bron: Gemeente Rotterdam, eigen bewerking

De Stadshavensgebieden telden in 2014 in totaal 37 cleantech bedrijven, die samen werk boden aan 503 werkzame personen. Indien we bedrijven die ook behoren tot food en maritiem buiten beschouwing laten, dan dalen die aantallen tot respectievelijk 24 en 403.

In Rijn-Maashaven en RDM-Heijplaat is sprake van groei ten opzichte van 2009 qua aantal vestigingen, maar vanaf een bescheiden basis. In Merwe-Vierhavens liep het aantal bedrijven en werknemers in de cleantech-sector juist terug. Ten opzichte van het totale aantal voor Rotterdam zijn dit zeer bescheiden aantallen. In totaal huisvest de gemeente Rotterdam 1355 cleantech bedrijven, waarmee het ongeveer de helft van de cleantech-sector van de regio Rijnmond voor haar rekening neemt. Het verbaast dan ook niet dat de locatiequotiënten of specialisatiegraden van de Stadshavensgebieden met scores beneden de 1 duiden op ondervertegenwoordiging van de cleantech-sector, zowel in aantal bedrijven als in aantal werknemers. Figuur 24 laat zien waar de cleantech-sector wel sterk vertegenwoordigd is.

Figuur 24: Mate van specialisatie in de cleantech sector, naar aantal bedrijven, 2014 (Locatie Quotiënten)

Bron: Gemeente Rotterdam, eigen bewerking

De figuur laat zien dat Vondelingenplaat, direct ten westen van de Waal-Eemhaven, de meest prominente locatie is in de regio Rijnmond voor de cleantech-sector. Op enige afstand volgen verschillende locaties in de Prins-Alexanderpolder en Capelle aan den IJssel, en een locatie in Rhoon. Wederom ontstaat het beeld van een tweedeling in vestigingstypen, met een deel van de bedrijven op goed bereikbare kantoorlocaties en een ander deel op industriële locaties. De zeer sterke positie van Vondelingenplaat suggereert dat het Waal-Eemhavengebied mogelijk aantrekkelijk kan zijn voor de meer industrieel-georiënteerde cleantech-bedrijven, al zou dit qua milieunormering mogelijk problematisch kunnen zijn. Het gaat hier namelijk deels om bedrijven actief in de verwerking van en handel in natuurlijke grondstoffen en chemicaliën. Bij een meer kantoorgeoriënteerde locatie als Fascinatio gaat het bij cleantech-bedrijven eerder om management-adviesbureaus, een type bedrijf dat mogelijk in Rijn-Maashaven zou kunnen passen.

3.4 Conclusies

Op basis van data-analyse en gesprekken met bedrijven is inzicht verkregen in de economische profilering van Stadshavens en de voorkeuren van bedrijven in verschillende sectoren. Hieruit blijkt dat Stadshavens zondermeer gespecialiseerd is in maritieme industrie en dienstverlening, met bovengemiddelde concentraties van bedrijven en/of werkgelegenheid in alle deelgebieden. Deze sector is vooral sterk vertegenwoordigd in de Waal-Eemhaven en RDM. Bedrijven in deze sector hechten veel waarde aan de nautische bereikbaarheid, de representativiteit van de bedrijfsomgeving en het merk “Rotterdam”.

Stadshavens is ook duidelijk gespecialiseerd in de sector *creative*, met hoge concentraties van bedrijvigheid in Merwe-Vierhavens, Rijn-Maashaven en RDM. Alleen de Waal-Eemhaven valt hier buiten, maar daar stijgt het aantal creatieve bedrijven wel. Het onderzoek bevestigt het beeld dat de creatieve sector vooral belangrijk is qua aantal bedrijven en iets minder qua aantal werknemers. Niet alleen stellen we vast dat bedrijven in de creatieve sector gemiddeld kleiner zijn dan in andere sectoren, maar ook dat creatieve bedrijven in Stadshavens gemiddeld kleiner zijn dan creatieve bedrijven elders in de regio. Ondernemers in deze sector waarderen het ongepolijste karakter van Stadshavens, de nabijheid van een hoogstedelijk milieu en de betaalbaarheid van huisvesting.

Voor de overige sectoren is het beeld minder eenduidig. De sector *food* concentreert zich hoofdzakelijk in Rijn-Maashaven en Merwe-Vierhavens en stelt beduidend minder voor in de twee andere deelgebieden. Stadshavens lijkt vooral een interessante plek voor voedselverwerking en logistiek, met wellicht ook mogelijkheden voor onderzoek en ontwikkeling (innovatie).

De medische sector is in geen enkel deelgebied sterk vertegenwoordigd; wel noteren we een toenemend aandeel in Waal-Eemhaven en Merwe-Vierhavens. Het gaat vooral om bedrijven in de medische groothandel. Slechts een enkel bedrijf doet aan de vervaardiging van medische instrumenten of heeft onderzoek en productontwikkeling als hoofdactiviteit. Rond Erasmus MC ontwikkelt zich een duidelijk cluster, dat mogelijk verder kan uitbreiden richting Merwe-Vierhavens, maar deze trend is nog niet duidelijk waarneembaar.

Stadshavens is evenmin gespecialiseerd in cleantech, zo blijkt uit de analyse. Daarbij moet wel aangetekend worden dat de afbakening van deze “sector” ter discussie staat, mede door de overlap met andere sectoren (food en maritiem). In totaal telt het gebied 37 cleantech bedrijven die toch goed zijn voor circa 500 arbeidsplaatsen (ruim 4% van het totaal aantal banen). Cleantech zit vooral in Waal-Eemhaven, maar ook net buiten het Stadshavensgebied op de Vondelingenplaat (grenzend aan Waal-Eemhaven). Het is belangrijk te constateren dat cleantech zeer verschillende soorten bedrijven omvat met uiteenlopende locatievoorkeuren: adviesbureaus op dit terrein zullen zich eerder thuisvoelen in een kantoor in de Rijn-Maashaven.

De ICT sector concentreert zich hoofdzakelijk in de Rijn-Maashaven, maar ook in Merwe Vierhavens. In beide deelgebieden neemt het aantal arbeidsplaatsen in deze sector toe, maar het aantal arbeidsplaatsen is minder groot dan je zou verwachten op

basis van het aantal bedrijven. Net zoals bij de creatieve sector is de gemiddelde bedrijfsomvang dus aan de lage kant.

Al met al blijkt dat de profilering van Stadshavens niet geheel overeenkomt met het wensbeeld zoals dat geschetst is in het vorige hoofdstuk. Medical, cleantech en food blijken niet in alle deelgebieden relevant. Bovendien zijn er ook nog andere sectoren die juist wel relevant zijn, waarvan ICT er één is. Ook telt Stadshavens veel bedrijven die behoren tot horeca, detailhandel, groothandel en zakelijke dienstverlening.

4. Associaties met Rotterdam

Dit hoofdstuk bespreekt de associaties van ondernemers met Rotterdam en Stadshavens. Een uitgebreide survey met meer dan 170 respondenten – verspreid over heel Nederland – biedt inzicht in het imago van Rotterdam, het Stadshavensgebied en de verschillende deelgebieden. Het betreft hier ondernemers en directieleden van bedrijven die gerekend kunnen worden tot de doelgroepen van Stadshavens, maar ook van bedrijven waarvoor dat wellicht niet direct het geval is.

De opbouw van dit hoofdstuk is als volgt. De eerste paragraaf bespreekt kort de theoretische uitgangspunten voor de survey, waarbij de nadruk ligt het op begrijpen van hoe het imago van een plek tot stand komt en hoe een dergelijk imago is opgebouwd. Daarna komt het ontwerp van de survey ter sprake; deze paragraaf legt uit welke keuzes zijn gemaakt en waarom. De feitelijke resultaten van het onderzoek komen aan de orde in de daaropvolgende paragrafen, waarbij onderscheid wordt gemaakt tussen spontane associaties en geholpen associaties.

4.1 Theoretische uitgangspunten: imagovorming

Het imago van een stad speelt een belangrijke rol bij het aantrekken van bedrijven en investeerders. Theorieën over de imagovorming van steden bieden inzicht in hoe imago's tot stand komen en welke rol ze spelen bij locatie- en investeringsbeslissingen van verschillende doelgroepen.

Het imago van een stad

Het imago van een stad wordt enerzijds bepaald door bekendheid (de hoeveelheid associaties) en anderzijds door de mate waarin deze associaties positief of negatief zijn. Bekendheid wordt in de wetenschappelijke literatuur 'awareness' genoemd en draait om de vraag in hoeverre ondernemers en het management van bedrijven associaties hebben met de stad. Hierbij gaat vaak op dat 'onbekend maakt onbemind'. Een veel voorkomend fenomeen is dat outsiders een beeld hebben dat niet overeenkomt met de daadwerkelijke eigenschappen van een plek (ook wel aangeduid met *perception gap*).

Bij onvoldoende bekendheid met een stad zal het management van een bedrijf deze stad niet overwegen als optie in het beslissingsproces. In het geval dat er wel sprake is van bekendheid met een stad als bedrijfsvestigingsplaats, wordt de vraag relevant of het imago positief, neutraal of negatief is. Hierbij spelen de associaties die men heeft van een plek een doorslaggevende rol: welke relevante positieve of negatieve associaties hebben ondernemers, managers of investeerders met de stad in kwestie?

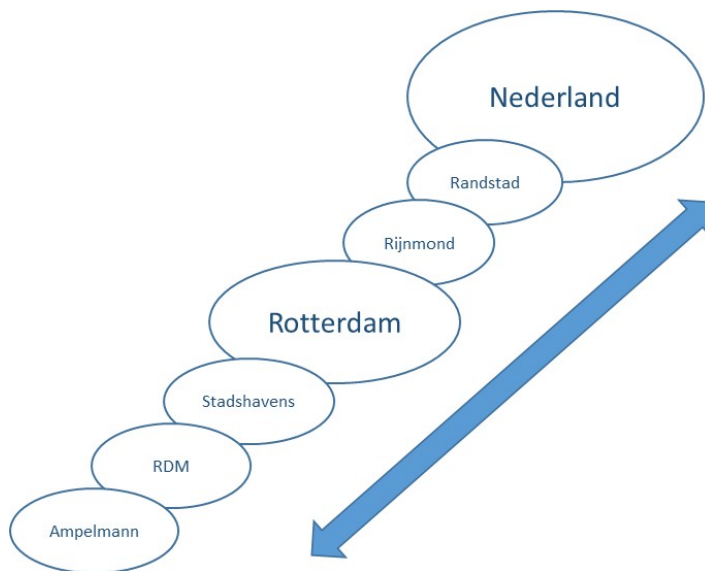
Locaties

Vervolgens zijn de potentiële bedrijfslocaties in de stad van belang. De stad als geheel is vaak het 'anker' en de locaties maken het beeld van de stad als vestigingsplaats meer concreet. Welke locaties zijn bij de ondernemers en managers bekend en is het beeld dat ze hebben van die locatie positief of negatief? Kortom: ook voor potentiële bedrijfslocaties geldt dat bekendheid een noodzakelijke voorwaarde is om een keuzeoptie te zijn en dat vervolgens de relevante positieve en negatieve associaties het imago bepalen.

Gelaagdheid van het imago

Bij de vorming van het imago is sprake van ruimtelijke gelaagdheid, waarbij verschillende ruimtelijke schaalniveaus (regio, stad, stadsdeel, etc.) elkaar kunnen beïnvloeden. Deze gelaagdheid en mogelijke wisselwerking tussen de verschillende ruimtelijke schaalniveaus is zeer relevant voor de casus van Stadshavens. Figuur 25 illustreert deze gelaagdheid en wisselwerking met een van de deelgebieden (RDM) als voorbeeld.

Figuur 25 De ruimtelijke gelaagdheid van imago

Het is belangrijk hier te vermelden dat de ruimtelijke gelaagdheid van het imago niet per definitie een top-down hiërarchische structuur voorschrijft. Het hoogste schaalniveau is dus niet vanzelfsprekend het belangrijkste. In het geval van Rotterdam is het aannemelijk dat Rotterdam een sterker merk is dan Rijnmond (gevisualiseerd door deze cirkel groter af te beelden). Ook is het mogelijk dat een bedrijf (het laagste schaalniveau) bekender is dan het gebied waarin het gevestigd is.

Implicaties voor de survey

De gelaagdheid van het imago van een plek en de complexe interacties tussen verschillende schaalniveaus (Rotterdam - Stadshavens - deelgebieden - bedrijven) vormen belangrijke ingrediënten voor de survey. Bovendien wordt verondersteld dat associaties van een ondernemer of directielid afhangen van de sector waarin hij of zij

werkzaam is en de geografische afstand tot Rotterdam en Stadshavens. Er wordt vanuit gegaan dat de locatiekeuze altijd een combinatie is van minimaal twee schaalniveaus: de stad en het specifieke vestigingsgebied. Dit impliceert dat een keuze voor een locatie in Stadshavens – of een van de deelgebieden – ook een keuze is voor Rotterdam. Het onderzoek richt zich dus niet uitsluitend op Stadshavens, maar kijkt ook naar Rotterdam en de deelgebieden.

4.2 Onderzoeksmethode

Selectie van respondenten

Het onderzoek naar associaties van mogelijke doelgroepen is uitgevoerd via een online survey onder respondenten uit het bedrijfsleven. In totaal hebben 172 respondenten meegewerkt aan het onderzoek.

Bij de selectie van respondenten zijn de volgende criteria gehanteerd:

1. Respondenten zijn werkzaam bij bedrijven op directieniveau of middenkader managementniveau, of ze zijn ondernemers;
2. De respondenten zijn representatief voor Nederland voor selectie criterium 1;
3. Er is een mix van respondenten uit Stadshaven, de rest van Rotterdam, de rest van Zuid-Holland en van buiten Zuid-Holland;

Respondenten uit Stadshavens zijn geselecteerd op basis van lijsten van bedrijven en ondernemers in Stadshavens. Hiertoe behoren ook zelfstandigen zonder personeel (zzp'ers). De overige respondenten buiten Stadshavens zijn geselecteerd in samenwerking met een online panelprovider die de onderzoekers toegang verleenden tot een representatieve groep van (medewerkers van) bedrijven; zzp'ers zijn in deze groep niet meegenomen, omdat het niet waarschijnlijk is dat zij Rotterdam als locatie overwegen. Kortom: bij doelgroepen gaat het uitsluitend om bedrijven en ondernemers, en dus niet om bezoekers of bewoners.

Opzet van het onderzoek

Naast de gebruikelijke controlevragen over eigenschappen van de respondent en het bedrijf waar de respondent werkzaam is, bestond de survey uit drie delen: de spontane associaties (top-of-mind associaties), associaties die respondenten konden kiezen uit opties die in de survey zijn geprogrammeerd door de onderzoekers en vragen over de bekendheid met Rotterdam, Stadshavens en deelgebieden.

Spontane associaties

In het geval van de spontane associaties met “Rotterdam als vestigingsplaats voor bedrijven” werden de respondenten op geen enkele wijze gestuurd (*geprimed*). De reden om te vragen naar top-of-mind associaties is tweeledig: het zegt iets over de meest belangrijke associaties die de respondent op het netvlies heeft en het is een controle voor het tweede deel waarbij de respondenten worden geholpen met associaties. De respondenten konden maximaal vijf antwoorden geven, die ze zelf

(kort) mochten formuleren. Vervolgens werd gevraagd hoe belangrijk ze de door hen genoemde kenmerken vinden en ook of deze positief dan wel negatief zijn.

Voorgestelde associaties

In het tweede deel kregen respondenten nogmaals de vraag na te denken over Rotterdam als bedrijfsvestigingsplaats. Deze voorgestelde associaties komen hoofdzakelijk uit de interviews met stakeholders in Stadshavens en daarbuiten, uitgevoerd door het onderzoeksteam. In totaal kregen respondenten 60 associaties te zien verdeeld over vijf blokken met steeds een set van 12 associaties. Dit om te voorkomen dat respondenten overweldigd zouden raken door een te groot aantal opties. Uit elke set van 12 associaties konden respondenten maximaal 5 associaties kiezen (dus ook minder). In de praktijk kozen respondenten gemiddeld tussen de 3 en 4 associaties, ongeveer gelijk verdeeld over de vijf blokken. De samenstelling van de vijf lijsten met associaties wordt hieronder in detail besproken.

De eerste twee lijsten bevatten mogelijke kenmerken van Rotterdam en Stadshavens. Deze algemene associaties zijn geselecteerd op basis van de hierboven gememoreerde interviews en eerder onderzoek naar het imago van Rotterdam en Stadshavens. De lijst bevat bekende en minder bekende (voor)oordelen over Rotterdam, maar wel altijd gerelateerd aan de functie als vestigingsplaats voor bedrijven.

De volgende drie sets bevatten mogelijke *specifieke* associaties met achtereenvolgens economische activiteiten (sectoren of clusters van bedrijvigheid), bedrijven en gebieden in Rotterdam.

Voor alle vijf sets van associaties geldt dat de respondent er telkens maximaal vijf kan kiezen. De associaties worden in willekeurige volgorde getoond. Nadat de respondent zijn of haar keuze heeft gemaakt wordt gevraagd hoe belangrijk deze associaties zijn – en indien nodig – of deze positief of negatief zijn. Bij dit type vragen wordt gebruikt gemaakt van een 5-punt Likertschaal waarop de respondent het belang kan aangeven waarbij 5 de hoogste score van belangrijkheid is en 1 de laagste. Let wel: een score van 1 impliceert nog steeds een groter belang dan de score van 0 voor de associaties die niet gekozen zijn. De antwoorden van de respondenten worden statistisch geanalyseerd waarbij de (statistisch) significante verbanden tussen de associaties gebruikt worden om associaties te selecteren, analyseren en te rangschikken.

Algemene kenmerken

In tabel 9 staan links 18 veel voorkomende associaties met Stadshavens en Rotterdam. Het merendeel van de associaties is positief (ruimte, innovatie en internationaal bijvoorbeeld), maar er zitten ook negatieve associaties bij (gevaarlijk, risico's, beperkingen en vies bijvoorbeeld). Opvallend is dat de lijst ook tegenstellingen bevat: vies versus schoon en vrijheid versus beperkingen. Van sommige associaties is op voorhand niet te zeggen of ze positief of negatief bijdragen aan het beeld van Rotterdam. Dit geldt voor doeners, ruw/ongepolijst, diversiteit en water. De associaties die worden genoemd door gesprekspartners en voortkomen uit eerder onderzoek sluiten redelijk aan bij het beeld dat Stadshavens wil uitstralen, zoals verwoord in de Structuurvisie 2011 (zie de rechterzijde van tabel 8). Innovatie, kennis, water, schoon, ruimte, vrijheid en bereikbaar staan in beide lijstjes. Of dit ook daadwerkelijke associaties vanuit de markt zijn, valt echter nog niet te zeggen. Veel geïnterviewden

kunnen beschouwd worden als insiders die ook op de hoogte te zijn van de ambities van Stadshavens.

Tabel 9: Associaties met Rotterdam en Stadshavens

Interviews en eerder onderzoek		Structuurvisie
Ruimte	Water	Duurzaam
Bereikbaar	Risico/onzekerheid	Innovatie
Proeftuin	Samenwerken	Kennis
Innovatie	Vies	Stoer, ruig
Doeners	Schoon	Water
Betaalbaar	Gevaarlijk	Groen
Diversiteit	Ruw/ongepolijst	Schoon
Internationaal	Vrijheid	Ruimte
Kennis	Beperkingen	Vrijheid

Stoer en ruig komt enigszins overeen met ongepolijst. Opvallende afwezig in de eerste lijst zijn duurzaam en groen. Omdat dit toch mogelijke associaties kunnen zijn, worden ze alsnog meegenomen in het onderzoek. Hoewel stoer en ongepolijst in elkaars verlengde liggen, is besloten beide op te nemen in de lijst met associaties (ruig komt te vervallen).

Drie negatieve associaties zijn toegevoegd om het totaal aantal algemene associaties op 24 te brengen en om tegenwicht te bieden aan het aantal positieve associaties: duur (tegenhanger van betaalbaar), grijs (tegenhanger van groen), druk (tegenhanger van ruimte). De 24 eerste associaties zijn verdeeld over twee groepen waarbij rekening wordt gehouden met een evenredige verdeling van positieve en negatieve associaties (en associaties die positief of negatief kunnen zijn), spreiding van tegenhangers (bijvoorbeeld vrijheid en beperkingen) en met spreiding van associaties die in elkaars verlengde liggen (bijvoorbeeld stoer en ongepolijst).

Tabel 10: Algemene associaties met Rotterdam en Stadshavens

Set 1: Algemene associaties		
Ruimte (+)	Schoon (+)	Water (-/+)
Grauw (-)	Doeners (-/+)	Stoer (+)
Betaalbaar (+)	Samenwerken (+)	Duurzaam (+)
Risico's (-)	Proeftuin (+)	Beperkingen (-)
Set 2: Algemene associaties		
Druk (-)	Vies (-)	Innovatie (+)
Groen (+)	Kennis (+)	Ongepolijst (-/+)
Duur (-)	Vrijheid (+)	Bereikbaar (+)
Internationaal (+)	Onveilig (-)	Diversiteit (-/+)
Positieve associaties zijn aangeduid met (+) en negatieve associaties met (-). Sommige associaties kunnen zowel positief als negatief geïnterpreteerd worden (+/-)		

Economische activiteiten

Tot de economische activiteiten behoren de clusters die in hoofdstuk 2 expliciet als doelgroep van Stadshavens worden aangemerkt: maritiem, food, medical, cleantech, creative industry en maakindustrie. Besloten is om cleantech op te nemen ondanks de constatering eerder in de rapportage dat geïnterviewden dit cluster soms niet herkennen. Aangezien cleantech nauw verwant is met duurzame energie wordt "energie" toegevoegd aan de set van potentiële associaties (schoon en duurzaam zijn al eerder genoemd als associaties). Dit geldt evenzeer voor (water en) deltatechnologie (water wordt hier bewust achterwege gelaten omdat deze associatie al in een eerste set van associaties is voorgelegd). De biobased economy is niet opgenomen in de set omdat de verwachting is dat dit begrip (te) ambigu is voor een deel van de respondenten. Twee associaties zijn toegevoegd: *haven* en *logistiek*. Naar verwachting is de haven veruit de sterkste associatie met Rotterdam als vestigingsplaats. Andere logische kandidaten zijn *architectuur* en *finance*. De associaties zijn bewust zo kort mogelijk geformuleerd en zo dicht mogelijk bij het beeld dat Rotterdam wil oproepen (zie Tabel 11). Officiële indelingen en benamingen (conform SBI) doen bij beeldvorming niet terzake.

Tabel 11: Specifieke associaties voor economische clusters, bedrijven en gebieden

Set 3: Associaties met economische clusters/sectoren		
Maritiem	Creative industry	Haven
Food	Maakindustrie	Logistiek
Medical	Energie	Architectuur
Cleantech	Deltatechnologie	Finance
Set 4: Associaties met bedrijven		
Havenbedrijf	Franklin	Nationale Nederlanden
Erasmus Universiteit	Boskalis	Unilever
Albeda College	Meneba	ECT
Ampelmann	Eneco	Shell
Set 5: Associaties met gebieden		
RDM	Drijvend paviljoen	Maasvlakte
Merwe-Vierhavens	Hofplein	Brainpark
Stadshavens	Blaak	Kop van Zuid
Waalhaven	Zuidplein	Spaanse Polder

Bedrijven

Naar verwachting is er een verband tussen associaties met clusters/sectoren en associaties met bedrijven en instellingen. Uit de interviews komen vooral namen van bedrijven die actief zijn in Stadshavens. Over het algemeen gaat het om kleine tot middelgrote bedrijven die niet automatisch bekend zijn buiten Rotterdam. Ampelmann en Franklin zijn de grootste bedrijven op RDM en verwacht mag worden dat ze mede bepalend zijn voor het beeld van RDM, en wellicht ook Stadshavens. Insiders zullen deze bedrijven herkennen, voor outsiders ligt dat niet voor de hand. Een andere interessante speler op RDM is het Albeda College. Hiervoor geldt hetzelfde als de tweede genoemde bedrijven: bekend in Rotterdam, maar daarbuiten waarschijnlijk niet.

In Merwe-Vierhavens geldt de Erasmus Universiteit Rotterdam als een belangrijke speler, met vestigingen in het nabijgelegen Erasmus MC en de Science Tower. Om een al te directe associatie met Rotterdam te voorkomen, is besloten om in de lijst een afgekorte versie te gebruiken: Erasmus Universiteit. Het gebied telt veel bedrijven, maar geen enkel bedrijf geniet naar verwachting voldoende bekendheid om als associatie op te nemen. De Maashaven kent wel een bedrijf dat diverse malen genoemd wordt in interviews: Meneba. In de Waal- en Eemhaven zit Boskalis, een bedrijf dat ook buiten Rotterdam bekend is. En uiteraard speelt in alle gebieden het Havenbedrijf

(Rotterdam) een belangrijke rol. De relatie met Stadshavens is voor sommige bedrijven/instellingen overigens verre van exclusief.

Ter aanvulling op de zeven hier voor besproken bedrijven en instellingen zijn vijf associaties toegevoegd. De lijst met grootste werkgevers van Rotterdam geeft daarbij houvast. Bekende namen op de lijst zijn Eneco (6), ING Bank (10), Unilever (14), ECT (24) en Shell (25). In plaats van ING wordt Nationale Nederlanden aan de lijst toegevoegd. Nationale Nederlanden is onderdeel van ING, maar is duidelijker Rotterdamser dan het moederbedrijf (met hoofdkantoor in Amsterdam). Het resultaat van de selectie is te lezen in tabel 11.

Locaties

De laatste set van associaties betreft locaties in Rotterdam. Uit de interviews komen diverse plekken naar voren die – naast Stadshavens zelf – mogelijk bruikbaar zijn voor het onderzoek naar Stadshavens zoals het drijvend paviljoen, de RDM Campus, het Innovation Dock, het Dakpark, de Fenixloodsen en de Science Tower. Vraag is echter of deze plekken voldoende sterk zijn om symbool te kunnen staan voor Rotterdam als vestigingsplaats. Naar verwachting geldt dit alleen voor het drijvend paviljoen en de RDM Campus.

Naast Stadshavens en RDM is besloten om ook Merwe-Vierhavens toe te voegen aan de lijst met associaties. Diverse gesprekspartners wijzen erop dat de meeste ontwikkelingen in Merwe-Vierhavens plaatsvinden, en met M4H lijkt ook de branding van dit gebied verder ontwikkeld dan de andere deelgebieden (uiteeraard na RDM). Van de havengebieden in Stadshavens is de Waalhaven veruit het bekendst.

De overige zeven associaties dienen buiten Stadshavens gezocht te worden. Deze associaties dienen als referentiegroep om de relatieve bekendheid van (locaties in) Stadshavens tegen af te zetten. Tijdens de interviews is gevraagd met welke gebieden Stadshavens concurreert. De meest gegeven antwoorden zijn: de binnenstad, de (Tweede) Maasvlakte en Spaanse Polder. Een interessante locatie is verder nog de Kop van Zuid omdat dit gebied grenst aan Stadshavens. Aangezien “binnenstad” niet geschikt is als associatie, worden twee belangrijke locaties in de binnenstad gehanteerd: Hofplein en Blaak. Coolsingel is minder geschikt omdat het symbool staat voor “de gemeente”. De lijst wordt aangevuld met twee locaties buiten de binnenstad: Zuidplein en Brainpark.

4.3 Spontane associaties

Verantwoording

Respondenten mochten spontane associaties zelf formuleren waardoor het nodig was deze handmatig te coderen en te categoriseren met het oog op de analyse. In eerste instantie zijn alleen associaties met exact dezelfde betekenis samengevoegd. Zo zijn de begrippen *Haven*, *haven* en *havens* gecodeerd als *haven*, maar blijven *goedkoop* en *haalbaar* twee verschillende associaties met een soortgelijke, maar niet exact dezelfde betekenis. Deze exercitie resulteert in 165 verschillende associaties.

In tweede instantie zijn enkele nauw verwante associaties alsnog samengevoegd en opnieuw gecodeerd, waarbij indien mogelijk aansluiting is gezocht bij een van de gegeven associaties in het tweede deel van de survey. Zo zijn associaties met *harde werkers, mentaliteit, niet lullen maar poetsen, no-nonsense* en *geen woorden maar daden* samengevoegd in het begrip *doeners*.

Resultaten

De resultaten zijn samengevat in tabel 12. Hierbij wordt onderscheid gemaakt tussen respondenten uit Stadshavens, Rotterdam/Zuid Holland en overig Nederland. De percentages zijn berekend door de frequentie van een bepaalde associatie te delen door het aantal respondenten binnen de bewuste groep⁷.

De haven blijkt nog steeds veruit de belangrijkste spontane associatie voor alle respondenten. De bereikbaarheid (en goede locatie) is een goede tweede, zij het op gepaste afstand. Verder zien aanzienlijk wat mensen Rotterdam als een internationale wereldstad en ook de mentaliteit van de Rotterdammers als doeners vindt veel weerklank. Ruimte (5) en innovatie (10) – belangrijke selling points van Stadshavens – komen wel in de top-10, maar scoren beduidend minder sterk.

Tabel 12: Spontane associaties naar herkomst respondent

	Alle respondenten		Stadshavens		Rotterdam/Zuid-Holland		Overig Nederland	
	associatie	percentage	associatie	percentage	associatie	percentage	associatie	percentage
1	haven	48,8%	haven	34,3%	haven	42,1%	haven	62,5%
2	bereikbaar	20,3%	ruimte	25,7%	bereikbaar	29,8%	bereikbaar	27,5%
3	internationaal	15,7%	doeners	22,9%	druk	15,8%	internationaal	17,5%
4	doeners	14,0%	bereikbaar	20,0%	internationaal	15,8%	doeners	17,5%
5	ruimte	9,3%	betaalbaar	14,3%	modern	8,8%	logistiek	12,5%
6	druk	9,3%	internationaal	11,4%	ruimte	8,8%	groot	8,8%
7	modern	7,6%	creatief	8,6%	doeners	8,8%	modern	8,8%
8	logistiek	7,6%	innovatief	8,6%	bedrijven	7,0%	druk	8,8%
9	groot	6,4%	maasvlakte	8,6%	duur	7,0%	handel	7,5%
10	innovatief	5,2%	mogelijkheden	8,6%	goed	7,0%	dynamisch	6,3%

Het is vervolgens interessant om te kijken of respondenten uit Stadshavens (20,3 % van de steekproef) – ook wel aangeduid als *insiders* – anders denken over Rotterdam.

⁷ Dit percentage is in theorie niet per se exact gelijk aan het percentage respondenten dat deze associatie heeft gegeven omdat één respondent ook associaties kon opgeven die later zijn samengevoegd tot één categorie. Het is echter wel de best beschikbare indicator voor het aandeel van de associatie in de sample.

Opvallend is dat de haven minder dominant is en direct wordt gevolgd door het belangrijkste selling point van Stadshavens: *ruimte*. Ook de doenersmentaliteit scoort goed. Innovatie wordt veel minder genoemd en is dus beduidend minder belangrijk als “top of mind” associatie.

Wat is het beeld bij outsiders? Helemaal rechts in de tabel staan de associaties die genoemd worden door de respondenten die buiten Zuid-Holland actief zijn (46,5% van de steekproef). Onmiddellijk valt weer de kracht van de haven op. Bereikbaarheid en het internationale karakter van de stad scoren evenzeer goed. Ook de Rotterdamse mentaliteit is bij buitenstaanders bekend. Opvallend dat een aardig aantal outsiders logistiek noemt, terwijl dit bij de insiders nauwelijks een rol speelt in de beeldvorming. Dat geldt evenzeer voor *druk* en *handel*. Belangrijkste conclusie is echter dat de outsiders niet direct denken aan *ruimte*, maar eerder aan drukte (en files) en dat innovatie nauwelijks aan Rotterdam wordt gekoppeld door de outsiders. Voor de groep uit de rest van Rotterdam en Zuid-Holland is de haven wederom koploper, waarbij de derde plaats van *druk* in het oog springt.

Figuur 26 toont de belangrijkste associaties met Rotterdam voor de gehele sample, waarbij de grootte van het lettertype wordt bepaald door het aantal keren dat de associatie is genoemd. Tot slot is vermeldenswaardig dat niemand Stadshavens (of een van de deelgebieden) als spontane associatie noemt. Het hoogst scorende gebied is de Maasvlakte (6 keer genoemd).

Figuur 26: Word Cloud Rotterdam

4.4 Bekendheid met Rotterdam en Stadshavens

Respondenten is ook gevraagd hoe bekend ze zijn met Rotterdam, Stadshavens, de deelgebieden van Stadshavens en enkele andere locaties die zijn voorgelegd als potentiële associaties.

Tabel 13 geeft de mate van bekendheid aan op een schaal van 1 (totaal onbekend) tot 5 (zeer bekend), met onderscheid naar de herkomst van respondenten (werkzaam in Stadshavens; werkzaam buiten Stadshavens maar binnen Rotterdam; werkzaam in de rest van Zuid-Holland; en werkzaam elders in Nederland).

Tabel 13: Mate van bekendheid met Rotterdam, (deelgebieden van) Stadshavens en de overige locaties die zijn voorgelegd in de survey, naar herkomst van respondent (N=172)

	Rotterdam	Stadshavens	Merwe-Vierhavens	RDM	Waalhaven	Rijnhaven	Maashaven	Spaanse Polder	Brainpark	Kop van Zuid
Stadshavens	4,20	3,91	4,31	3,80	3,23	2,83	2,89	3,66	3,06	3,83
Rest Rotterdam	4,05	3,14	2,45	2,73	2,82	2,64	3,00	3,32	2,95	3,27
rest Zuid-Holland	3,77	3,20	2,51	2,63	2,94	2,66	2,77	3,26	2,66	3,23
overig Nederland	3,61	3,13	2,34	2,61	2,85	2,60	2,88	2,79	2,66	3,48

Zoals verwacht mag worden zijn respondenten uit heel Nederland redelijk bekend met Rotterdam, met slechts kleine verschillen tussen respondenten uit Rotterdam zelf en respondenten elders in Zuid-Holland of daarbuiten. Een score tussen de 3 en 4 geeft aan dat respondenten enigszins bekend zijn met Rotterdam, en een score tussen de 4 en 5 staat voor bekend tot zeer bekend. Ook Stadshavens is redelijk bekend onder alle respondenten. Wel is er een duidelijke terugval in bekendheid zichtbaar tussen respondenten die werkzaam zijn voor een bedrijf gevestigd in Stadshavens zelf, en respondenten die nog wel in Rotterdam maar niet in Stadshavens werkzaam zijn. De cijfers laten zien dat ongeveer 80% van de outsiders enigszins bekend is met Stadshavens (niveau 3 of hoger) en dat 45% goed to zeer goed bekend is met het gebied (niveau 4 of hoger). Voor de totale sample vallen deze percentages uiteraard nog hoger uit.

Wanneer we kijken naar de bekendheid van de deelgebieden ontstaat een meer gemengd beeld. Merwe-Vierhavens laat een zeer hoge gemiddelde bekendheid zien onder respondenten uit Stadshavens, en hoger dan alle andere Stadshavensgebieden. Zodra respondenten echter buiten Stadshavens werkzaam zijn daalt de bekendheid met Merwe-Vierhavens sterk. Opvallend is dat respondenten uit andere delen van Rotterdam niet bekender zijn met Merwe-Vierhavens dan respondenten buiten de stad of zelfs buiten de provincie, ondanks hun relatieve nabijheid tot het gebied. Hetzelfde beeld is zichtbaar voor RDM en in mindere mate voor Waalhaven, met relatief hoge bekendheid onder Stadshavens-respondenten en een terugval in bekendheid meteen als respondenten niet meer binnen Stadshavens werkzaam zijn. Rijnhaven en Maashaven scoren relatief laag op bekendheid, zowel onder respondenten uit Stadshavens als onder overige respondenten.

Ter vergelijking zijn dezelfde gegevens ook voor drie andere Rotterdamse locaties verzameld. Respondenten buiten Rotterdam maar binnen Zuid-Holland geven aan ongeveer even bekend te zijn met Stadshavens als met Spaanse Polder en Kop van Zuid, terwijl Brainpark iets lager scoort. De deelgebieden van Stadshavens scoren iets lager dan Stadshavens als geheel, maar blijven ongeveer vergelijkbaar met Brainpark. Buiten de provincie valt alleen Kop van Zuid op als een relatief bekende locatie.

In de survey is tevens gevraagd in welke sectoren/economische activiteiten respondenten actief zijn. Ze konden daarbij kiezen uit de activiteiten die ook zijn voorgesteld als associaties⁸. Tabel 14 toont opnieuw de bekendheid met Stadshavens en deelgebieden, maar nu voor respondenten die werkzaam zijn in haven, maritiem, food, medical of cleantech, wederom met onderscheid naar de plaats waar respondenten werkzaam zijn.

Tabel 14: mate van bekendheid met Rotterdam, (deelgebieden van) Stadshavens en de overige locaties die zijn voorgelegd in de survey voor focussectoren Haven& Maritiem, Food, Medical en Cleantech, naar herkomst van respondent (N=75)

	Rotterdam	Stadshavens	Merve-Vierhavens	RDM	Waalhaven	Rijnhaven	Mashaven	Spanse Polder	Brainpark	Kop van Zuid
Stadshavens	4,11	3,89	4,21	3,84	3,74	3,11	2,95	3,53	3,26	3,84
Rest Rotterdam	4,08	3,15	2,62	2,92	3,00	2,62	2,92	3,08	3,15	3,46
Rest Zuid-Holland	4,00	3,47	2,82	3,00	3,12	2,82	3,00	3,65	2,94	3,41
Overig Nederland	3,73	3,31	2,38	2,85	2,88	2,85	3,04	2,92	2,65	3,62

Wanneer de focussectoren vergeleken worden met respondenten uit alle sectoren (Tabel 13) zijn slechts minieme verschuivingen zichtbaar. De orde van grootte en de terugval in bekendheid buiten Stadshavens blijft hetzelfde. Geconcludeerd mag worden dat Stadshavens en haar deelgebieden niet substantieel bekender zijn binnen de focussectoren.

Tot slot is de vraag of er verschillen zijn in de bekendheid met Stadshavens wanneer brede sectoren onderscheiden worden, zoals tussen bedrijven met vooral een industrieel karakter versus meer dienstverlenende bedrijven. Tabel 15 geeft de resultaten voor zes categorieën van bedrijven die zijn voorgelegd aan de respondenten⁹. Om de tabel niet bovenmatig complex te maken is ditmaal geen onderscheid naar locatie gemaakt.

---

⁸ Men kon meer dan 1 sector selecteren.

⁹ In dit geval kon men slechts 1 brede sector kiezen.

Tabel 15: mate van bekendheid met Rotterdam, (deelgebieden van) Stadshavens en de overige locaties die zijn voorgelegd in de survey naar zes categorieën economische activiteiten (N=172)

	Rotterdam	Stadshavens	Merwe-Vierhavens	RDM	Waalhaven	Rijnhaven	Maashaven	Spanse Polder	Brainpark	Kop van Zuid
Logistiek en distributie	3,67	3,05	2,57	2,33	3,00	2,71	2,76	3,10	2,86	3,29
Industriële productie	3,84	3,26	2,79	3,21	3,26	3,00	3,47	3,26	2,79	3,63
Dienstverlening aan bedrijven	3,78	3,40	2,86	2,90	2,79	2,38	2,78	3,19	2,91	3,48
Dienstverlening aan consumenten	3,57	2,93	2,21	2,39	2,86	2,57	2,57	2,75	2,39	3,21
Onderzoek en onderwijs	4,17	3,50	2,78	3,28	3,17	3,06	3,06	3,17	3,06	3,39
Geen van bovenstaande	4,04	3,57	3,39	3,21	2,93	2,82	2,93	3,29	2,64	3,79

De orde van grootte van de mate van bekendheid is weer vergelijkbaar met de eerdere bevindingen. Stadshavens scoort steeds vergelijkbaar of hoger dan haar deelgebieden. Kleine verschillen tussen de zes categorieën van bedrijven zijn zichtbaar, maar van duidelijke en consistente patronen kan niet gesproken worden. De conclusie is wederom dat Stadshavens en haar deelgebieden niet substantieel bekender zijn binnen specifieke sectoren.

4.5 Voorgestelde associaties

Na de eerste inzichten op basis van spontane associaties en bekendheid met Rotterdam, worden nu de resultaten voor de voorgestelde associaties besproken. Respondenten werden gevraagd welke van de 60 voorgestelde associaties voor hen relevant zijn, en wat het relatieve belang van de gekozen associaties is. Zo kan een respondent de associatie 'Maasvlakte' selecteren (de respondent associeert Rotterdam met de Maasvlakte), maar tegelijk aangeven dat het voor hem of haar niet een heel belangrijk kenmerk van Rotterdam als bedrijfsvestigingsplaats is (wellicht werkt de respondent in een sector waarvoor de Maasvlakte geen belangrijke locatiefactor is). Met de resulterende data kunnen verschillende analyses uitgevoerd worden die vanuit verschillende oogpunten inzicht bieden over de perceptie van Stadshavens en haar deelgebieden.

Gebieden

Als eerste wordt gekeken hoe vaak respondenten voorgestelde associaties die gerelateerd zijn aan Stadshavens selecteren als voor hen relevante kenmerken van Rotterdam als vestigingsplaats voor bedrijven. Twaalf plaatsen en gebieden in Rotterdam werden voorgelegd aan respondenten, en tabel 16 geeft per item weer hoe vaak respondenten deze uit de lijst selecteerden. De tabel rangschikt de twaalf plaatsen en gebieden op het percentage van de respondenten door wie het item is geselecteerd, en geeft ook de bijbehorende percentages apart voor alleen respondenten uit Stadshavens en respondenten van buiten Stadshavens.

Tabel 16: Associaties met gebieden per herkomstgroep, op basis van % gekozen

Rang	Alle respondenten		Alleen Stadshavens		Buiten Stadshavens	
1	Maasvlakte	58%	Merwe Vierhavens	69%	Maasvlakte	62%
2	Kop van Zuid	52%	Stadshavens	57%	Kop van Zuid	54%
3	Stadshavens	40%	Kop van Zuid	46%	Stadshavens	35%
4	Blaak	30%	Maasvlakte	40%	Blaak	31%
5	Waalhaven	27%	RDM	37%	Waalhaven	28%
6	Zuidplein	24%	Waalhaven	26%	Zuidplein	28%
7	Hofplein	24%	Blaak	23%	Hofplein	25%
8	Brainpark	23%	Spaanse Polders	23%	Brainpark	24%
9	Spaanse polders	22%	Hofplein	20%	Spaanse Polders	22%
10	Merwe Vierhavens	22%	Brainpark	20%	RDM	15%
11	RDM	20%	Zuidplein	9%	Merwe Vierhavens	9%
12	Drijvend Paviljoen	7%	Drijvend Paviljoen	6%	Drijvend Paviljoen	7%

Van de twaalf Rotterdamse plaatsen en gebieden werd de Maasvlakte het vaakst door respondenten gekozen als een voor hen relevante associatie met de stad. In totaal werd Maasvlakte geselecteerd door 58% van de respondenten. Onder respondenten uit Stadshavens was de Maasvlakte echter beduidend minder belangrijk, met een percentage van slechts 40%. Na Maasvlakte werd Kop van Zuid het meest geselecteerd, met 52% van de respondenten. Stadshavens komt in deze vergelijking op de derde plaats met een score van 40%.

Voor respondenten gevestigd in Stadshavens, is Stadshavens zoals verwacht relatief belangrijker met een score van 57% in plaats van 40%. Ook buiten Stadshavens wordt het gebied nog altijd door 35% van de respondenten gekozen als een relevante eigenschap van Rotterdam als locatie voor bedrijven. De andere plaatsen en gebieden die met Stadshavens te maken hebben werden door de volledige sample minder vaak geselecteerd. Waalhaven scoort met 27% nog altijd hoger dan de

vergelijkingscategorieën Zuidplein, Hofplein, Brainpark en Spaanse Polders, maar Merwe-Vierhavens, RDM en het Drijvend Paviljoen in de Rijnhaven scoren lager.

Wanneer alleen naar respondenten van buiten Stadshavens gekeken wordt, is het beeld vrijwel exact hetzelfde, met slechts kleine verschuivingen. Voor respondenten uit Stadshavens is het beeld echter heel anders. Door hen werd Merwe-Vierhavens met 69% veruit het vaakst uit de lijst geselecteerd, gevolgd door Stadshavens met 57%. Voor deze groep respondenten waren zowel RDM als Waalhaven ook nog altijd belangrijker dan alle referentiecategorieën behalve Kop van Zuid en Maasvlakte.

Bedrijven

Zijn er bedrijven uit Stadshavens die door respondenten geselecteerd worden als belangrijke associaties met Rotterdam? Tabel 17 rangschikt de twaalf bedrijven die aan respondenten voorgelegd zijn als potentiële associaties met Rotterdam op het percentage geselecteerd door respondenten.

Tabel 17: Verschillende ranglijsten per herkomstgroep, op basis van % gekozen, alleen bedrijven

Rang	Alle respondenten		Alleen Stadshavens		Buiten Stadshavens	
1	Havenbedrijf	76%	Havenbedrijf	74%	Havenbedrijf	77%
2	Erasmus Universiteit	67%	Erasmus Universiteit	54%	Erasmus Universiteit	70%
3	Shell	49%	Shell	31%	Shell	53%
4	Nationale Nederlanden	39%	Nationale Nederlanden	26%	Nationale Nederlanden	42%
5	Unilever	35%	Unilever	23%	Unilever	39%
6	ECT	26%	Ampelmann	23%	ECT	27%
7	Boskalis	24%	ECT	20%	Boskalis	26%
8	Eneco	17%	Boskalis	17%	Eneco	19%
9	Ampelmann	7%	Albeda	14%	Meneba	6%
10	Meneba	6%	Eneco	9%	Ampelmann	3%
11	Albeda	5%	Meneba	6%	Albeda	3%
12	Franklin	1%	Franklin	3%	Franklin	1%

De vier bedrijven uit Stadshavens die, samen met acht overige Rotterdamse bedrijven voorgelegd zijn aan respondenten, zijn Ampelmann, Meneba, het Albeda college en Franklin. Voor de volledige sample van respondenten vormden dit echter geen belangrijke associaties met Rotterdam, met scores van 7% of lager. Beeldbepalende bedrijven waren voor hen juist vooral het Havenbedrijf, de Erasmus Universiteit en Shell. Wanneer alleen gekeken wordt naar respondenten uit Stadshavens valt Ampelmann op als een bedrijf dat nog relatief vaak gekozen wordt als relevante associatie met Rotterdam, nog voor ECT, Boskalis en Eneco. De andere Stadshavens

bedrijven scoren ook voor respondenten uit Stadshavens zelf nog steeds vrij laag. We concluderen dat bedrijven uit Stadshavens op dit moment nauwelijks in beeld zijn als beeldbepalende associaties voor Rotterdam.

Relevantiescores

De verschillende soorten gegeven associaties kunnen tegen elkaar afgezet worden door te kijken naar de gemiddelde relevantiescore die respondenten aan de associaties geven. Tabel 18 geeft van de in totaal 60 voorgestelde associaties de 20 associaties die door respondenten beoordeeld werden als de voor hen meest relevante associaties met Rotterdam als vestigingslocatie voor bedrijven.

Tabel 18: Associaties per herkomstgroep, op basis van gemiddelde relevantiescore

Rang	Alle respondenten		Buiten Stadshavens		Alleen Stadshavens	
	Associatie	Score	Associatie	Score	Associatie	Score
1	medical	4,40	haven	4,34	internationaal	4,50
2	internationaal	4,34	innovatie	4,33	betaalbaar	4,50
3	innovatie	4,33	internationaal	4,31	vrijheid	4,44
4	bereikbaar	4,28	bereikbaar	4,26	samenwerken	4,44
5	haven	4,26	medical	4,25	food	4,43
6	samenwerken	4,24	samenwerken	4,19	ruimte	4,42
7	vrijheid	4,19	logistiek	4,16	creative industry	4,41
8	logistiek	4,15	water	4,15	duurzaam	4,38
9	kennis	4,15	kennis	4,11	proeftuin	4,38
10	creative industry	4,14	Havenbedrijf	4,11	bereikbaar	4,38
11	duurzaam	4,13	doeners	4,05	innovatie	4,35
12	water	4,10	vrijheid	4,03	architectuur	4,35
13	ruimte	4,08	creative industry	4,00	kennis	4,33
14	Havenbedrijf	4,07	duurzaam	4,00	cleantech	4,14
15	doeners	4,06	maritiem	4,00	diversiteit	4,13
16	groen	4,00	ruimte	3,97	doeners	4,10
17	maritiem	4,00	Maasvlakte	3,93	logistiek	4,08
18	diversiteit	3,96	diversiteit	3,92	stoer	4,05
19	betaalbaar	3,96	Brainpark	3,91	maritiem	4,00
20	architectuur	3,92	Beperkingen	3,88	Merwe Vierhavens	4,00

Per associatie is de gemiddelde relevantiescore gegeven op een schaal van 1 tot 5, waarbij 1 staat voor nauwelijks relevant en 5 voor zeer relevant. Respondenten gaven alleen een relevantiescore wanneer zij een associatie geselecteerd hadden uit de lijst. De tabel geeft alleen scores weer voor associaties die minstens door 5 verschillende respondenten geselecteerd zijn.

Voor de volledige sample was *medical* gemiddeld de meest relevante associatie met Rotterdam. De respondenten die deze associatie kozen (12% van het totaal), kenden er gemiddeld een zeer hoge relevantiescore aan toe. Met andere woorden: als voor een respondent *medical* een relevante associatie is, dan is het ook vrijwel altijd een zeer relevante associatie. De associatie *internationaal* komt op de tweede plaats, gevolgd door *innovatie*, *bereikbaar*, *haven* en *samenwerken*. Stadshavens valt als associatie buiten de top 20 en staat op plaats 29. Stadshavens wordt relatief vaak geselecteerd als een relevante associatie (door 40% van de sample), maar gemiddeld is het niet een van de meest relevante associaties met Rotterdam als vestigingsplaats (met een score 3,84 op een schaal van 1 tot 5).

Van de deelgebieden eindigt Merwe-Vierhavens het hoogste, namelijk op plaats 25 met een relevantiescore van 3,86. Waalhaven komt uit op plaats 30 en RDM pas op plaats 47 (van de 60 associaties). Indien alleen wordt gekeken naar respondenten uit Stadshavens zijn enkele verschuivingen zichtbaar. Voor hen zijn *internationaal* en *betaalbaar* de belangrijkste eigenschappen van Rotterdam, gevolgd door *vrijheid*, *samenwerken* en *food*. Voor deze respondenten is Stadshavens relatief iets belangrijker (plaats 26, score 3,85), en is Merwe-Vierhavens zelfs belangrijker dan Stadshavens als geheel (plaats 20, score 4,00).

Correlaties tussen Stadshavens en andere associaties

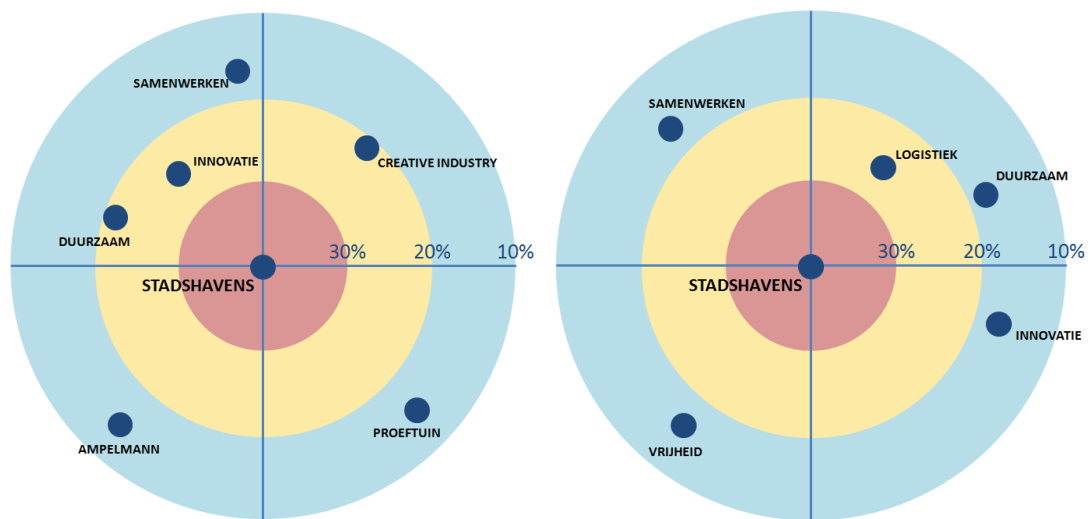
Naast het rangschikken op basis van relevantie kunnen de associaties ook op een diepere manier geanalyseerd worden. In onderzoek naar marketing in het algemeen, en citymarketing in het bijzonder, worden associaties vaak gezien als onderdeel van een mentaal netwerk. Een ondernemer die nadenkt over de Maasvlakte denkt al snel aan de maritieme sector, maar misschien ook aan internationale handel en een doeners-mentaliteit. Deze associaties (Maasvlakte, maritiem, internationaal, doeners) vormen dan een cluster van nauw verweven associaties binnen het mentale netwerk van de respondent. Andere associaties zijn juist ver van elkaar verwijderd in het mentale netwerk, en zullen niet snel tegelijkertijd bij een respondent naar voren komen. Dit kan bijvoorbeeld het geval zijn bij de associaties Hofplein, *goedkoop* en *groen*. Het op deze manier verkennen van clusters van gerelateerde associaties geeft inzicht in de perceptie van plaatsen en gebieden door mogelijke doelgroepen. Dit hoofdstuk sluit af met een associatieanalyse voor Stadshavens en een selectie van haar deelgebieden.

Stadshavens

Figuur 27 geeft weer in welke mate er een verband bestaat tussen het belang dat een respondent toekent aan de associatie Stadshavens, en het belang dat hij of zij toekent aan andere associaties. De resultaten zijn uitgedrukt in correlatiescores, die variëren

tussen 0% (geen enkel verband) en 100% (sterkst mogelijke verband)¹⁰. Associaties met een hoge correlatiescore zijn nauw verbonden met de associatie Stadshavens. Enkele associaties hebben een negatieve correlatiescore, wat betekent dat zij juist zeer ver verwijderd zijn van Stadshavens in het mentale netwerk van associaties van respondenten. Negatieve correlaties worden niet in de figuren weergegeven, maar wel in de tabellen in de appendix (B6 t/m B9), waar voor alle associaties de exacte scores opgezocht kunnen worden. De analysemethode heeft een minimaal aantal waarnemingen nodig, waardoor geen afzonderlijke scores voor respondenten uit Stadshavens berekend kunnen worden. De figuren vergelijken dan ook steeds de volledige sample van insiders en outsiders (links) met de sample van outsiders (rechts).

Figuur 27: Correlaties tussen Stadshavens en andere associaties, significant op 5% niveau; insiders en outsiders (links), versus alleen outsiders (rechts)

Figuur 27 laat zien dat voor de volledige sample van respondenten de associatie *innovatie* het sterkst gerelateerd is met de associatie Stadshavens. Dit betekent dat respondenten die Stadshavens een belangrijkere associatie vinden, een hogere kans hebben om ook innovatie een hogere relevantiescore toe te kennen. Deze kans is zoveel hoger dan men op basis van toeval en gegeven het aantal respondenten zou verwachten, dat het verband aangemerkt wordt als 'significant'. Alle verbanden in bovenstaande figuren zijn significant bevonden.

Naast innovatie zijn ook *creative industry* en *duurzaam* nauw verweven met de associatie Stadshavens. Respondenten die Stadshavens belangrijk vinden, vinden ook innovatie en creative industry belangrijk. Andere nauw verbonden associaties met

¹⁰ De precieze interpretatie is als volgt: de correlatiescores geven aan in welke mate de relevantiescore van Stadshavens en de relevantiescore van de overige associaties (zoals logistiek, duurzaam, etc.) op dezelfde manier variëren. Vindt een respondent die Stadshavens totaal irrelevant acht, *logistiek* ook totaal irrelevant? Wanneer een respondent Stadshavens de één-na-laagste relevantiescore geeft, krijgt *logistiek* dan ook de één-na-laagste relevantiescore, etc.? Als de relevantiescores van *logistiek* en Stadshavens bij alle respondenten exact gelijk op zouden gaan dan zou de correlatiescore 1,00 oftewel 100% zijn. In de praktijk zijn correlatiescores van 0,2 of 20% relatief hoog, en scores boven de 0,3 of 30% bijzonder hoog.

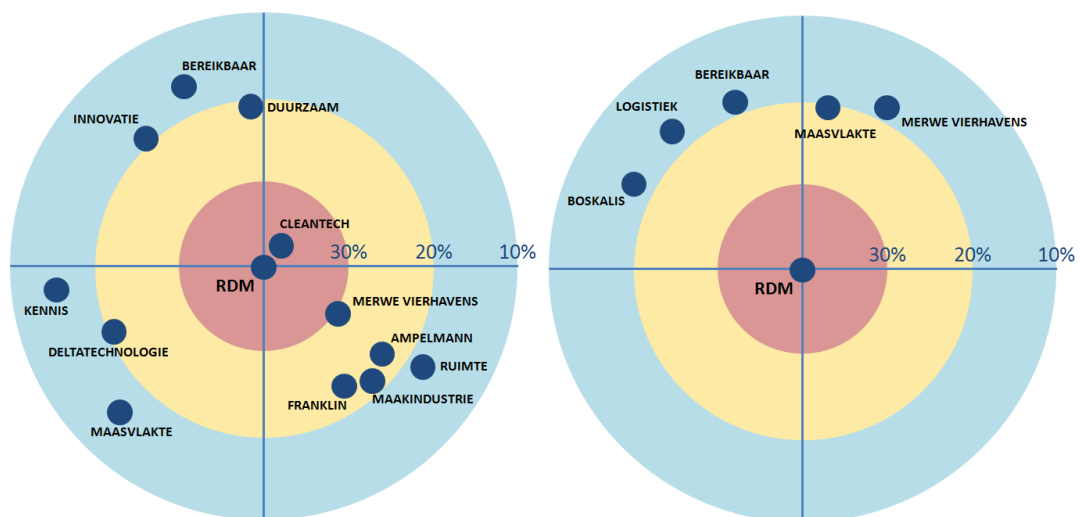
Stadshavens zijn *samenwerken*, Ampelmann en *proeftuin*. De associatie ECT (niet weergegeven) is juist negatief gecorreleerd en dus ver verwijderd van de associatie Stadshavens: respondenten voor wie ECT beeldbepalend is voor hun perceptie van Rotterdam, vinden Stadshavens juist minder belangrijk.

Wanneer alleen naar de outsiders gevestigd buiten Stadshavens gekeken wordt, zijn enkele verschuivingen zichtbaar. De associatie *logistiek* is voor hen sterk verbonden met Stadshavens, en ook *vrijheid* komt nu in beeld. *Ampelmann* en *proeftuin* zijn voor de outsiders minder sterk verweven met Stadshavens. Opvallend is dat *stoer* nu een negatieve relatie laat zien met Stadshavens (zie tabel B6 in appendix B): outsiders die bij Rotterdam denken aan Stadshavens, denken juist niet aan *stoer*. De negatieve score voor Spaanse Polders ligt meer voor de hand: voor wie Spaanse Polders relatief belangrijk is, is Stadshavens minder belangrijk.

RDM

De associatie RDM blijkt voor de gehele sample het sterkst gerelateerd te zijn met de associatie *cleantech*, met een opvallend hoge correlatiescore van 0,38 (Figuur 28 en tabel B7 in de appendix). Met andere woorden: als respondenten bij Rotterdam als vestigingsplaats denken aan RDM, dan denken ze vaak ook aan *cleantech*. De associatie RDM is ook nauw verbonden aan de associatie Merwe-Vierhavens, en aan de in Stadshavens gesitueerde bedrijven Ampelmann en Franklin. Andere associaties die dichtbij RDM liggen, zijn onder andere *duurzaam*, *deltatechnologie* en *maakindustrie*. Nationale Nederlanden en Blaak (niet weergegeven in de figuur, wel in de tabel in de appendix) zijn juist ver verwijderd van RDM in het mentale netwerk van respondenten, wat suggereert dat dit vestigingslocaties zijn met een heel andere doelgroep dan RDM. Voor respondenten buiten Stadshavens valt het aantal associaties dat sterk gerelateerd is aan RDM lager uit. De Maasvlakte komt nu naar voren als de associatie die het meest nauw verbonden is aan RDM, gevolgd door *logistiek*, *bereikbaar*, het bedrijf Boskalis en wederom Merwe-Vierhavens. Het is duidelijk dat respondenten buiten Stadshavens veel minder bekend zijn met RDM gezien de atypische associaties.

Figuur 28: Correlaties tussen RDM en andere associaties, significant op 5% niveau; insiders en outsiders (links), versus alleen outsiders (rechts)

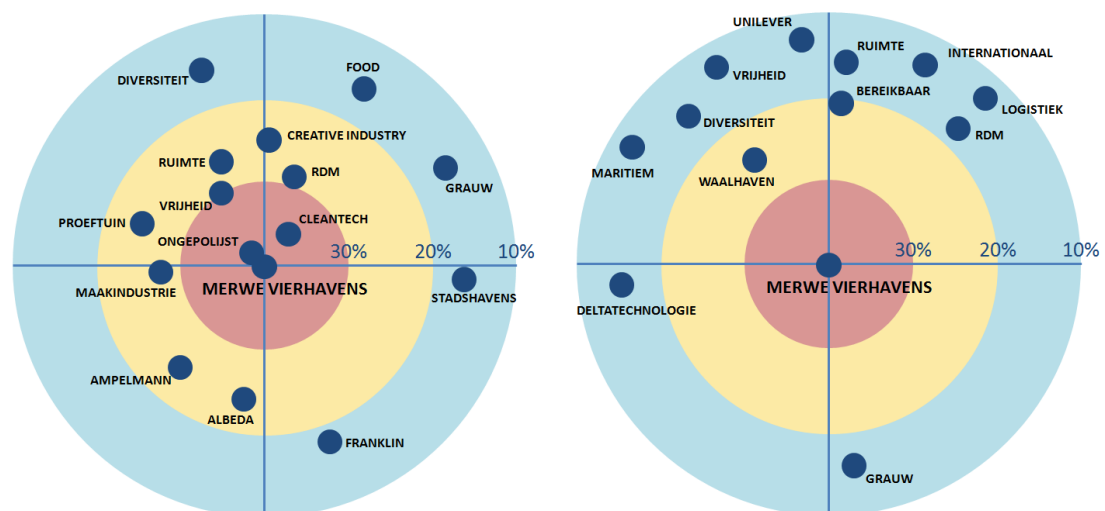

Merwe-Vierhavens

De analyse vervolgt met Merwe-Vierhavens. Figuur 29 visualiseert de resultaten en tabel B8 in appendix B geeft de exacte scores (inclusief negatieve correlaties). Ten eerste valt op dat zowel voor de hele sample, en in nog sterkere mate voor de respondenten buiten Stadshavens, een groot aantal associaties nauw verbonden is met Merwe-Vierhavens. Wanneer we kijken naar de volledige sample van respondenten is Merwe-Vierhavens als associatie het meest nauw verbonden met *ongepolijst*, *cleantech* en *vrijheid*. Met andere woorden: wanneer de gedachte aan Merwe-Vierhavens naar voren komt, denkt men ook aan ongepolijst, cleantech en vrijheid. Eerder bleek al dat Merwe-Vierhavens en RDM sterk verbonden zijn in de mentale netwerken van respondenten. Ook zijn er relatief hoge correlatiescores voor *maakindustrie*, *ruimte*, *creative industry*, *proeftuin* en de bedrijven Ampelmann en Albeda. Dit geldt ook voor een associatie met een negatieve connotatie, namelijk *grauw*. Shell, Zuidplein en Blaak (niet weergegeven in de figuur, wel in de appendix) zijn juist relatief ver verwijderd van de associatie Merwe-Vierhavens, waarschijnlijk omdat zij niet relevant zijn voor dezelfde doelgroep als Merwe-Vierhavens.

Voor respondenten van buiten Stadshavens is Merwe-Vierhavens het sterkst verbonden met Waalhaven, gevolgd door de associatie *bereikbaar*. Andere associaties die naar boven komen, zijn onder andere *deltatechnologie*, *internationaal*, *logistiek*, Unilever, *maritiem* en Maasvlakte. Met uitzondering van Unilever zijn het vooral haven-maritieme associaties die voor outsiders sterker naar voren komen dan voor de sample inclusief insiders. Tot de associaties die ver van Merwe-Vierhavens verwijderd zijn, behoren Blaak, *energie*, Zuidplein en *duur*. Wie bij Rotterdam als vestigingsplaats denkt aan *duur* denkt dus niet snel ook aan Merwe-Vierhavens.

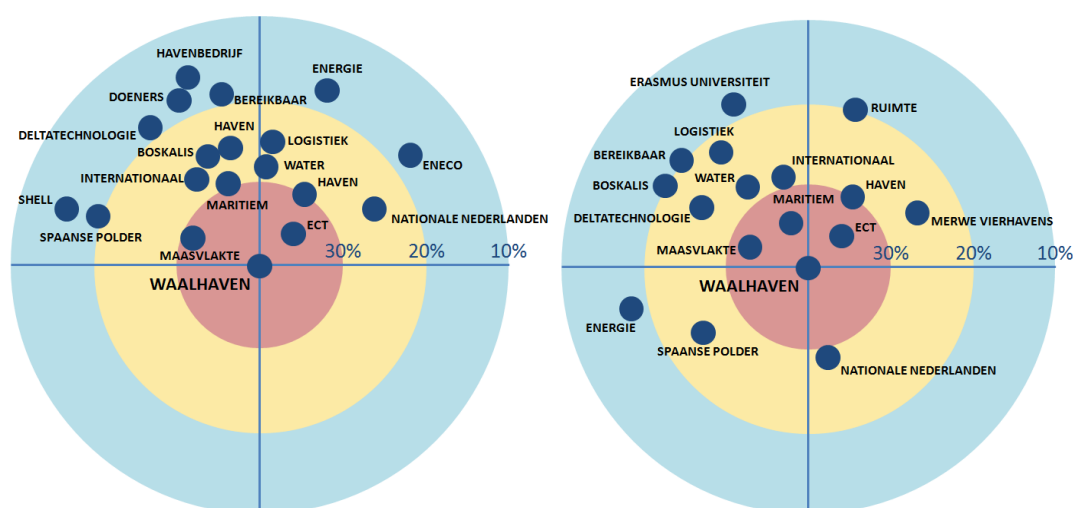
Figuur 29: Correlaties tussen Merwe-Vierhavens en andere associaties, significant op 5% niveau; insiders en outsiders (links), versus alleen outsiders (rechts)

Waalhaven

Tot slot zijn nog vergelijkbare cijfers beschikbaar voor Waalhaven, in figuur 30 (exacte getallen in tabel B9 in appendix B). Voor de volledige sample is Waalhaven het sterkst geassocieerd met andere havengerelateerde associaties zoals ECT, Maasvlakte, maritiem en water. Ook internationaal, haven, logistiek en Boskalis zijn nauw verbonden met Waalhaven, en passen bij een haven-maritiem karakter. Wellicht minder voor de hand liggend is het feit dat ook Nationale Nederlanden en Spaanse Polders gerelateerd blijken te zijn aan Waalhaven. Wanneer alleen naar outsiders gekeken wordt blijft het beeld nagenoeg hetzelfde, behalve dat Merwe-Vierhavens nu ook naar voren komt als een aan Waalhaven gerelateerde associatie.

Figuur 30: Correlaties tussen Waalhaven en andere associaties, significant op 5% niveau; insiders en outsiders (links), versus alleen outsiders (rechts)

4.6 Conclusies

Met behulp van een survey onder meer dan 170 beslissers in het Nederlandse bedrijfsleven is onderzocht hoeveel bekendheid Stadshavens geniet onder deze groep en welke associaties verband houden met Stadshavens en de deelgebieden.

Uit de survey blijkt dat Stadshavens een behoorlijk grote bekendheid geniet. Onder outsiders (gesitueerd buiten het gebied) is Stadshavens bekender dan Merwe-Vierhavens, RDM, Waalhaven, Rijnhaven en Maashaven. De gelaagdheid van het externe imago houdt dus gelijke tred met de geografische schaal: Rotterdam – Stadshavens – deelgebieden. Voor het interne imago ligt dat anders: daarvoor geldt dat de bekendheid van het deelgebied Merwe-Vierhavens hoger uitkomt dan dat van Stadshavens.

Stadshavens is weliswaar bekend, maar wordt niet spontaan genoemd wanneer we vragen naar associaties met Rotterdam als vestigingsplaats voor bedrijven. Dit geldt echter evenzeer voor andere locaties in de stad. Het hoogst scoort de associatie *haven*, op gepaste afstand gevolgd door *bereikbaarheid*, *internationaal* en *doeners*. Wanneer twaalf gebieden in Rotterdam worden voorgesteld als mogelijke associatie, dan kiest 40% voor Stadshavens. Alleen de Maasvlakte en de Kop van Zuid scoren hoger. Respondenten die Stadshavens selecteren als associatie achten de relevantie voor hun

beeld van Rotterdam “gemiddeld”, met een positie in de middenmoot van alle voorgestelde associaties. Merwe Vierhavens scoort iets hoger en RDM beduidend lager. Opvallend is de hoge relevantiescore voor *medical*: een vrij kleine groep mensen kiest deze associatie, maar de relevantie is voor hen over het algemeen zeer hoog.

Op basis van statistische analyse zijn patronen ontdekt in associaties met Stadshavens en andere associaties. Beslissers die Stadshavens relevant vinden voor hun beeld van Rotterdam als vestigingsplaats en buiten het gebied werken, denken gemiddeld eerder aan innovatie, duurzaam, vrijheid en samenwerken, maar ook aan logistiek. Voor insiders is de relatie tussen Stadshavens en innovatie nog wat sterker, en komt ook de creatieve industrie en de proeftuinfunctie van het gebied naar voren. Op soortgelijke wijze zijn correlaties tussen associaties en deelgebieden in kaart gebracht.

5. Synthese

Op basis van interviews, data-analyse en een survey is onderzocht wat de doelgroepen van Stadshavens (zouden moeten) zijn, welke eisen en wensen deze bedrijven hebben ten aanzien van het vestigingsklimaat en hoe beslissers in het bedrijfsleven Stadshavens percipiëren. De conclusies van de verschillende onderdelen zijn uitvoerig besproken in de voorgaande hoofdstukken. Dit hoofdstuk bespreekt de conclusies op hoofdlijnen, waarbij de resultaten uit de onderdelen worden samengebracht (synthese) en vertaald worden in concrete aanbevelingen.

5.1 Bekendheid en imago

Een belangrijke conclusie van het onderzoek luidt dat Stadshavens behoorlijk bekend is onder beslissers in het bedrijfsleven. Het gebied geniet bij outsiders meer bekendheid (*awareness*) dan de deelgebieden. Het ligt daarom ook voor de hand om in de communicatie Stadshavens als paraplumerk voor deelgebieden zoals Merwe-Vierhavens en RDM te behouden en mogelijk te versterken.

Uit de interviews blijkt echter ook dat veel mensen niet precies weten wat Stadshavens inhoudt en waar het gebied voor staat. Zelfs partijen in het gebied hanteren uiteenlopende geografische afbakeningen. Mogelijk scoort Stadshavens goed omdat het de stad letterlijk koppelt aan de *haven*, met afstand de belangrijkste associatie met Rotterdam als vestigingsplaats. De onduidelijke afbakening van Stadshavens houdt waarschijnlijk ook verband met de grote fysieke en economische verschillen tussen deelgebieden. Vooral het Waal-Eemhavengebied kent een dermate afwijkend profiel (hoofdzakelijk maritiem) dat men zich kan afvragen of het past in het beeld dat Stadshavens wil uitstralen. Ongeacht welke afbakening wordt gekozen, lijkt het zaak om dit duidelijker te communiceren, om te beginnen naar partijen binnen het gebied.

Het merk Stadshavens is bekend, maar kan nog verder worden geladen. Zowel uit de interviews als de survey blijkt dat Stadshavens in verband wordt gebracht met innovatie, duurzaamheid, samenwerken en vrijheid. Deze beeldvorming komt tot op zekere hoogte overeen met de gewenste profilering van Stadshavens, zoals verwoord in de Structuurvisie Stadshavens (2011). De lading van het merk Stadshavens zou echter nog kunnen worden versterkt met associaties zoals groen, water, ruimte, kennis, ongepolijst en proeftuin. Deze associaties worden over het algemeen wel gedeeld door insiders, maar zijn blijkbaar nog onvoldoende in beeld bij outsiders.

5.2 Doelgroepen

Het onderzoek bevestigt het beeld dat ook leeft bij diverse gesprekspartners dat Stadshavens er nog niet in slaagt zich te specialiseren in alle sectoren die worden aangemerkt als focussectoren (doelgroepen). Bovendien zijn er, zoals eerder

opgemerkt, grote verschillen in specialisatie tussen de deelgebieden. Zo blijft de *food* sector beperkt tot Merwe Vierhavens en Rijn-Maashaven. In feite staat alleen het belang van de maritieme sector niet ter discussie. De creatieve sector is weliswaar goed vertegenwoordigd, maar zorgt voor relatief weinig werkgelegenheid. Opvallend is dat cleantech en de medische sector in geen enkel deelgebied bovengemiddeld scoren.

Het is dus belangrijk om vast te stellen dat de focussectoren van Rotterdam niet automatisch ook de focussectoren van Stadshavens zijn. Andere sectoren zoals ICT, maar ook financiële en zakelijke dienstverlening, zijn potentieel interessant voor Stadshavens. En het gebied lijkt ook bij uitstek geschikt voor de “nieuwe maakindustrie”, waarvan de omvang op basis van beschikbare data nog niet in kaart is gebracht.

Meer in zijn algemeenheid geldt dat de nieuwe stedelijke economie zich niet makkelijk conformeert aan de rigide indeling in sectoren en sub-sectoren, mede door *enablers* zoals cleantech en *additive manufacturing* (3d-printen), maar ook door het ontstaan van allerlei *cross-overs* tussen sectoren. Daarom luidt het advies om doelgroepen niet alleen sectoraal af te bakenen, maar ook te kijken naar andere criteria zoals groeipotentie, innovatief vermogen en investeringsvermogen. Ook dominante associaties met Stadshavens (ruimte, innovatie, vrijheid, kennis, proeftuin) kunnen als basis dienen voor doelgroepsegmentatie.

Zittende bedrijven kunnen een belangrijke rol spelen bij de positionering van een gebied richting bepaalde doelgroepen. Met uitzondering van het Havenbedrijf kent Stadshavens nog geen beeldbepalende *anchor firms*. Ampelmann en Franklin vervullen die rol tot op zekere hoogte voor RDM, maar niet voor Stadshavens als geheel. Daan Roosengaarde, actief op het grensvlak van kunst en innovatie, kan mogelijk uitgroeien tot *anchor man* van het gebied.

5.3 Vestigingsplaatsfactoren

Stadshavens kan profiteren van positieve associaties met Rotterdam als vestigingsplaats, zoals de ruimte, de goede bereikbaarheid, het internationale karakter van de stad en de doenersmentaliteit (opgestroopte mouwen). Uit zowel gesprekken als de survey blijkt dat Stadshavens zich binnen Rotterdam kan profileren als een plek volop ruimte en met relatief veel vrijheid en betaalbare huisvesting. Ook de goede bereikbaarheid over weg en water wordt door velen genoemd als sterk punt. De meest voorkomende negatieve associatie met Rotterdam bij buitenstaanders is drukte. Bedrijven in Stadshavens zeggen dit echter niet te herkennen, wat er voor pleit om te trachten dit beeld in de externe communicatie te corrigeren.

Binnen Stadshavens hebben de deelgebieden hun eigen profiel. Dit blijkt vooral uit de gesprekken met ondernemers en andere betrokkenen. RDM is inmiddels een behoorlijk representatieve locatie met goede huisvesting, infrastructuur en voorzieningen, en een sterk cluster van bedrijven en onderwijsinstellingen. Merwe-Vierhavens is nog volop in ontwikkeling met een fruitcluster dat verplaatst moet worden en een ongepolijst, soms wat grauw karakter dat op sommige plekken nog als aantrekkelijk wordt ervaren maar op andere plekken ondernemers afschrikt. Deelgebieden verschillen bovendien qua bereikbaarheid en de nabijheid van hoogstedelijke voorzieningen. Bij de profilering van deelgebieden is het daarom ook van belang te kijken naar aangrenzende gebieden

zoals de Kop van Zuid (Rijn-Maashaven), Delfshaven en Dijkzigt (Merwe-Vierhavens) en Pernis/Vondelingenplaat (Waal-Eemhaven).

Bedrijven hechten in algemene zin veel waarde aan de nabijheid van andere bedrijven en kennisinstellingen in gerelateerde sectoren. Uit het onderzoek blijkt echter dat deze “clustervoordelen” niet per se gezocht hoeven te worden binnen de grenzen van Stadshavens. Het gebied wordt door insiders gezien als een podium voor innovatie en een ontmoetingsplek voor actoren uit de regio en daarbuiten. Platforms zoals de RDM Campus en het Erasmus Centre for Entrepreneurship spelen daarbij een belangrijke rol, ook voor sectoren die momenteel nog ondervertegenwoordigd zijn (zoals cleantech en medical).

Tot slot stellen we vast dat ondernemers in het gebied veel waardering hebben voor het enigszins ongepolijste, authentieke karakter en het cultureel-historisch erfgoed dat herinnert aan activiteiten uit het verleden. De komst van nieuwe bedrijven, maar op termijn ook van bewoners, zal het karakter van het gebied mogelijk veranderen. Ten dele is dat onvermijdelijk en ook wenselijk als het gaat om het verbeteren van voorzieningen en infrastructuur. Aan de andere kant ligt het voor de hand om de ontwikkeling en de communicatie ook te richten op bedrijven en bewoners die zich thuisvoelen in het gebied.

Referenties

- Blauw Research. (2013). *Een ontwikkelde stad? Herhaalmeting bekendheid & imago Stadshavens Rotterdam*. Rotterdam.
- Clean Tech Delta. (2011). *Meerjarenvisie Clean Tech Delta*.
- Clean Tech Delta. (2012). *Business Plan Clean Tech Delta*.
- Dorenbos, R., Risseeuw, P., & Sheikh, O. (2008). *Concurrentiepositie Nederlandse Maakindustrie*. SEO.
- Ecorys. (2013). *Banen en economische waarde van 16% duurzame energie in 2020 in Nederland*.
- Noordink, V. (2014). *Nieuwe kansen voor havensteden: de herontwikkeling van verouderde stadshavens*. Universiteit Utrecht.
- PBL. (2012). *De ruimtelijk-economische ratio van topsectorenbeleid*.
- Port of Rotterdam. (2011). *Havenvisie 2030*. Rotterdam.
- Programmabureau Stadshavens Rotterdam. (2011). *Structuurvisie Stadshavens Rotterdam*. Rotterdam.
- Projectbureau Stadshavens. (2011). *Werk in uitvoering*. Rotterdam.
- Projectbureau Stadshavens Rotterdam. (2008). *Creating on the Edge*.
- Rifkin, J. (2011). *The Third Industrial Revolution: How Lateral Power Is Transforming Energy, the Economy, and the World*. Palgrave, Macmillan.
- Roland Berger. (2012). *Clean Economy, Living Planet*.
- Winden, W. v., Braun, E., Otgaar, A., & Witte, J.-J. (2014). *Urban Innovation Systems: What makes them tick*. Abingdon/New York: Routledge.

Appendix A

Gesprekspartners

- Maike Akkers, Havenbedrijf Rotterdam, Gebiedsmanager Merwe-Vierhavens
- Jerry Backx, Franklin Europe
- Nick van den Berg, Stadsontwikkeling, Ontwikkelmanager Food Cluster
- Harald Blonk, Cleantech Delta
- Aldo Dorsman, Gemeente Rotterdam, Economische Ontwikkeling
- Joost Eenhuizen, Havenbedrijf Rotterdam, Business Manager Bulk Shipping and Maritime Industry
- Martijn Epskam, Gemeente Rotterdam, Onderzoek en Business Intelligence
- Hendrik Halbe, Erasmus Centre for Entrepreneurship
- Arjen Hoefnagels, Havenbedrijf, Gebiedsmanager Waal- en Eemhaven
- Menno Huijs, Gemeente Rotterdam, Maritieme Dienstverlening
- Tim Huiskens, Ampelmann Michel Jansen, Total Produce B.V., Managing Director
- Catrien Ketting, Gemeente Rotterdam, Stadshavens Rotterdam Luuk Prevaes, Gemeente Rotterdam, Stadshavens Rotterdam
- Kees Kleinhout, Havenbedrijf, Gebiedsmanager Waalhaven-Oostzijde
- Rob Kooij, Santas Koffie
- Heleen Kraak, Havenbedrijf Rotterdam, Stadshavens Rotterdam
- Richard Luijges, Stimuleringsfonds Volkshuisvesting SVn, Fondsmanager SOFIE
- Maarten Nijpels, Stadsontwikkeling, Projectleider Rijnhaven
- Ellen Perik, Stadsontwikkeling, Ontwikkelmanager Medisch Cluster
- Hans van Rossum, Gemeente Rotterdam, Stadsontwikkeling
- René Schmitt, Havenbedrijf, Acquisitiecoördinator Merwe-Vierhavens en RDM
- Vincent Wegener, RDM Makerspace

Appendix B

Tabel B1: Rechte tellingen van bedrijven naar Stadshavensgebied, grootteklasse en sector, 2014 (grootte op basis van het aantal werkzame personen dat meer dan 11 uur per week werkt)

Gebied	grootte	ICT	creative	food	medisch	maritiem	overig	totaal
Merwe- Vierhavens	1	4	12	3	2	4	35	60
	2-49	3	7	11	5	16	57	99
	50-250	0	0	3	2	2	6	13
	250+	0	0	0	0	1	1	2
Rijn- Maashaven	1	2	27	2	1	7	66	105
	2-49	8	6	2	5	8	61	90
	50-250	0	0	4	0	0	3	7
	250+	0	0	0	0	1	0	1
Waal- Eemhaven	1	3	8	4	0	35	67	117
	2-49	10	4	4	2	212	203	435
	50-250	0	0	2	1	26	31	60
	250+	0	0	0	0	5	4	9
RDM- Heijplaat	1	7	0	1	2	6	16	32
	2-49	1	1	1	13	16	32	64
	50-250	0	0	0	2	1	3	6
	250+	0	0	0	0	0	0	0
Stadshavens		38	65	37	35	340	585	1100

Bron: Gemeente Rotterdam, eigen bewerking

Tabel B2: Aandelen van 'overige sectoren' per Stadshavensgebied, 2014

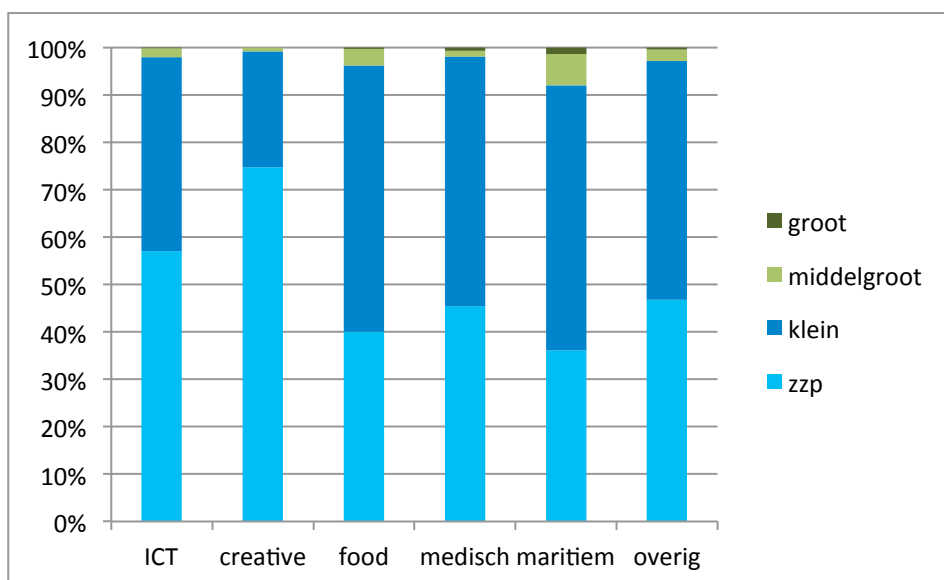
	Waal-Eemhaven	Merwe-Vierhavens	RDM-Heijplaat	Rijn-Maashaven
Horeca	31,9	10,1	24,1	20,3
Groot- en detailhandel	21,6	38,2	14,8	18,6
Financiële instellingen	8,3	16,6	11,2	4,0
Zakelijke dienstverlening	3,3	5,5	6,0	10,9
Vervoer en opslag	7,0	2,5	4,8	10,2
Energie	9,3	9,0	8,4	6,6
Bouw	6,7	3,1	8,6	6,6
Overheidsdiensten	1,6	3,9	9,5	5,0
Anders	10,3	11,0	12,7	17,9
Totaal	100,0	100,0	100,0	100,0

Kleurschema: >20%; >10%; >5%; Bron: Gemeente Rotterdam, eigen bewerking

Tabel B3: Gemiddeld aantal medewerkers per bedrijf naar Stadshavensgebied, 2009-2014

	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Merwe-Vierhavens	30,6	30,6	29,2	30,6	29,8	28,5
Rijn-Maashaven	15,0	12,8	11,3	10,8	10,1	10,4
Waal-Eemhaven	23,2	21,9	23,3	23,4	23,3	24,1
RDM-Heijplaat	9,9	10,0	10,9	12,0	12,1	13,5
Rijnmond	10,3	9,8	9,7	9,7	9,7	9,7

Figuur B1: Verdeling van bedrijven naar grootteklasse per focussector, Regio Rijnmond, 2014

Bron: Gemeente Rotterdam, eigen bewerking

Tabel B4: Mutatie bedrijven per sector, 2009-2014

	Rijnmond	Stads- havens	Waal- Eemhaven	Merwe- Vierhavens	RDM- Heijplaat	Rijn- Maashaven
ICT	-1,7%	-3,2%	-43,5%	+16,7%	nvt	+400,0%
creative	+0,9%	+38,5%	+100,0%	+11,8%	-11,1%	+65,0%
food	-10,0%	-14,3%	+11,1%	-32,0%	-50,0%	+33,3%
medisch	+29,1%	+66,7%	+50,0%	+80,0%	0,0%	+100,0%
maritiem	-5,0%	-6,4%	-5,8%	-25,8%	-5,6%	+23,1%
overig	0,0%	-1,4%	-10,0%	+12,5%	-41,0%	+31,3%

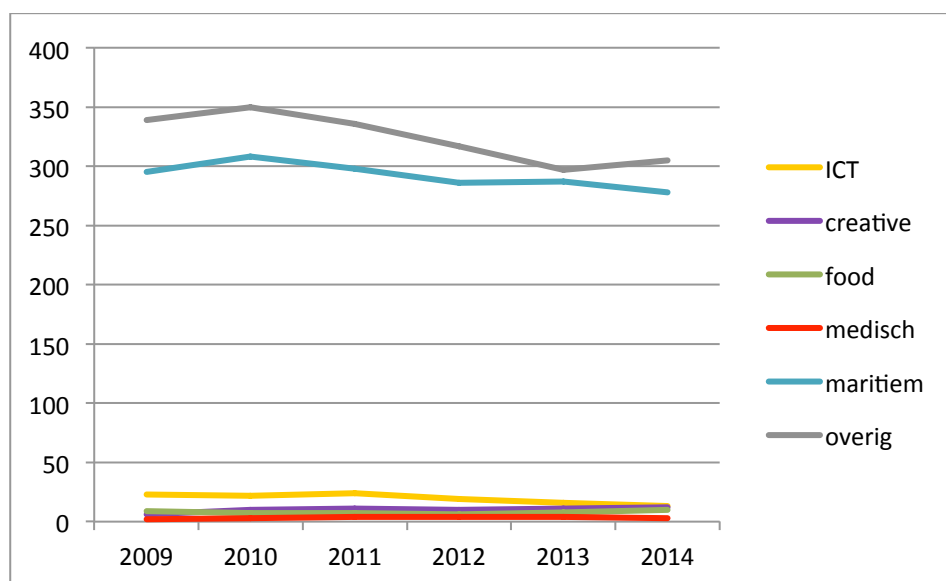
Bron: Gemeente Rotterdam, eigen bewerking

Tabel B5: Mutatie werknemers per sector, 2009-2014

	Rijnmond	Stads- havens	Waal- Eemhaven	Merwe- Vierhavens	RDM- Heijplaat	Rijn- Maashaven
ICT	-8,0%	+7,7%	-17,3%	+42,1%	nvt	+1700,0%
creative	-26,6%	-2,3%	+81,3%	-25,5%	-30,8%	+12,6%
food	-7,0%	-29,0%	-35,2%	-26,6%	-20,0%	-27,9%
medisch	+6,4%	-4,9%	+317,6%	-26,7%	0,0%	+19,2%
maritiem	-8,8%	-14,0%	-10,3%	-35,9%	-5,9%	+36,5%
overig	-5,3%	+11,3%	+5,0%	+40,9%	+7,3%	-4,7%

Bron: Gemeente Rotterdam, eigen bewerking

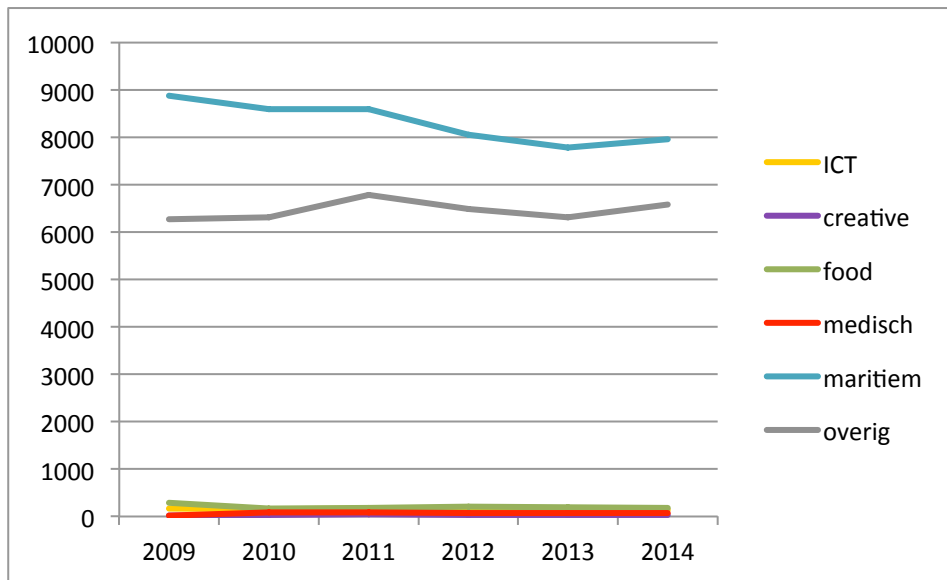
Figuur B2: Bedrijven Waal-Eemhavengebied

Bron: Gemeente Rotterdam, eigen bewerking

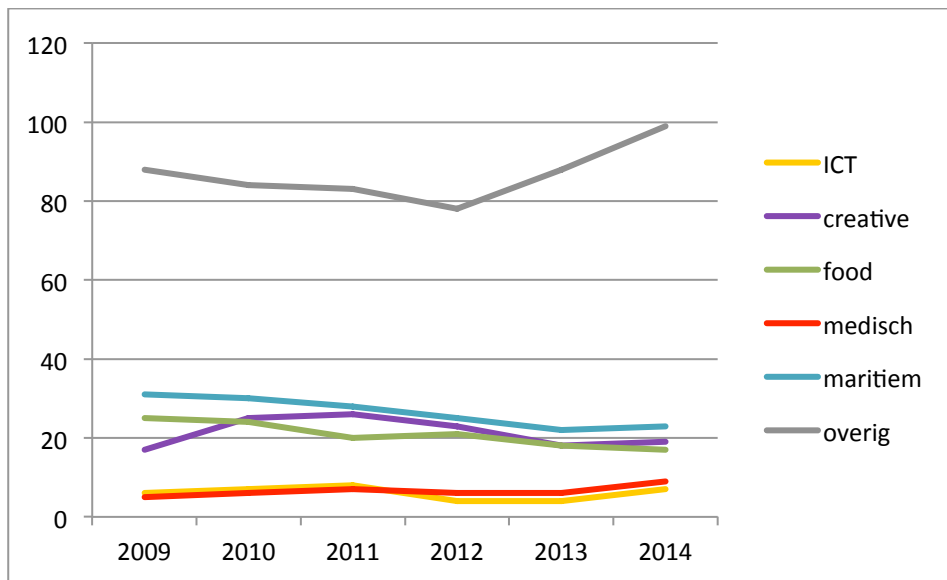

Figuur B3: Werknemers Waal-Eemhavengebied

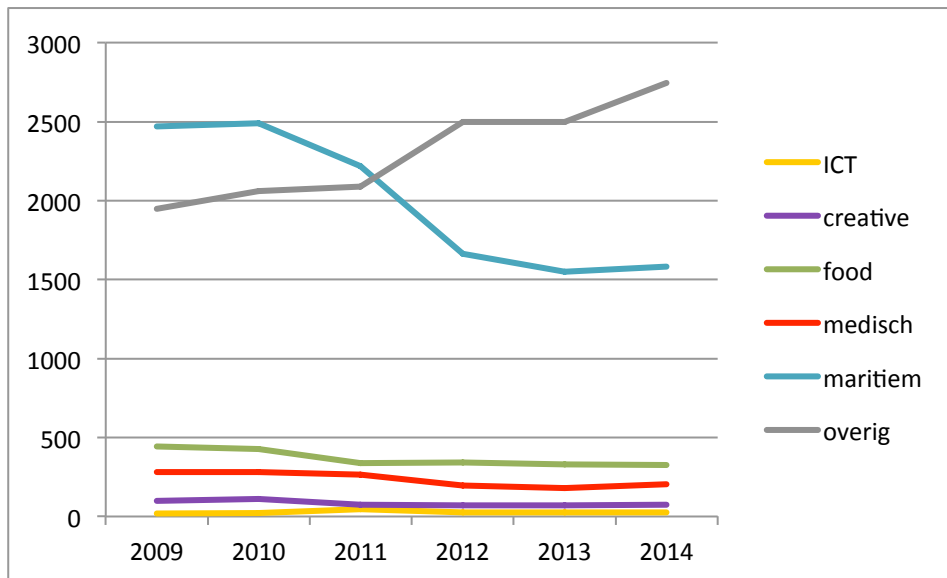
Bron: Gemeente Rotterdam, eigen bewerking

Figuur B4: Bedrijven Merwe-Vierhavensgebied

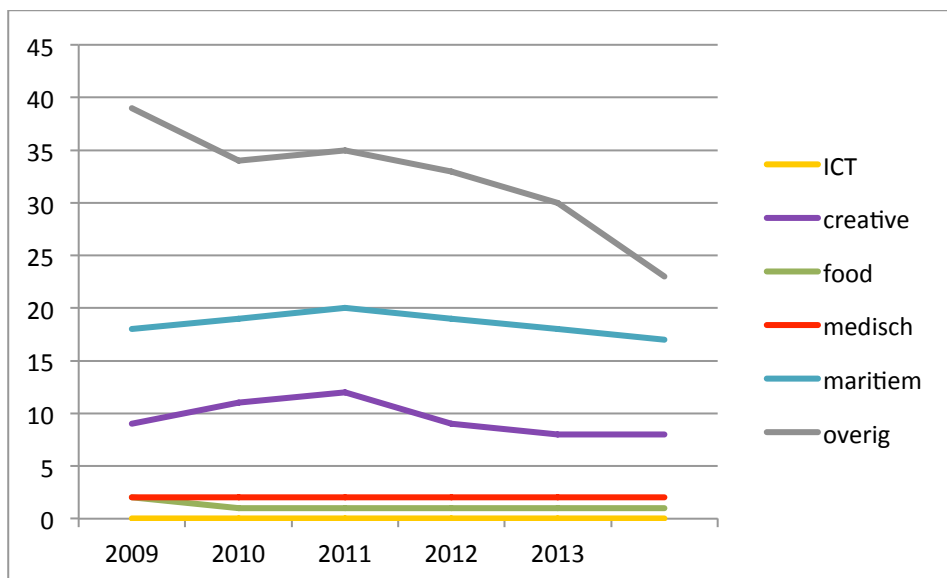
Bron: Gemeente Rotterdam, eigen bewerking

Figuur B5: Werknemers Merwe-Vierhavensgebied

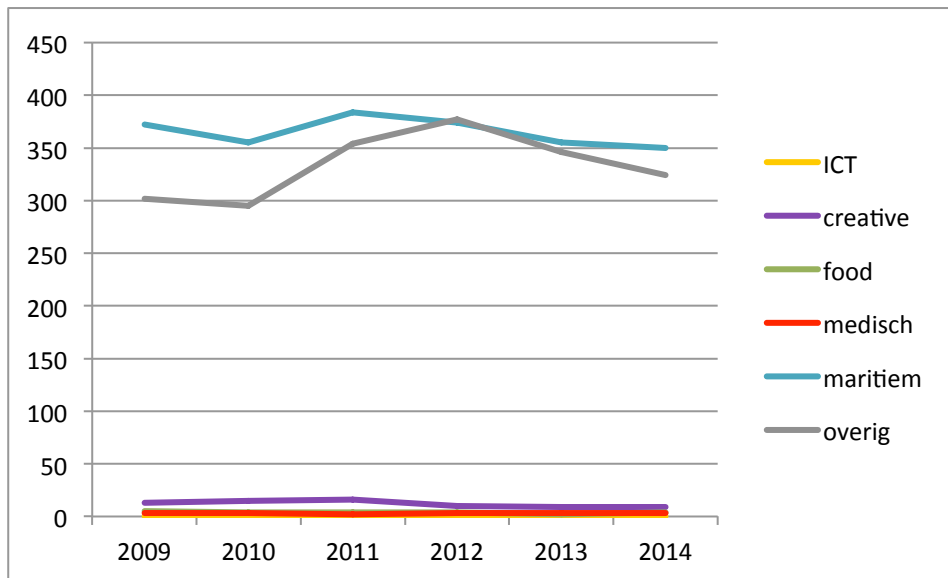
Bron: Gemeente Rotterdam, eigen bewerking

Figuur B6: Bedrijven RDM-Heijplaatgebied

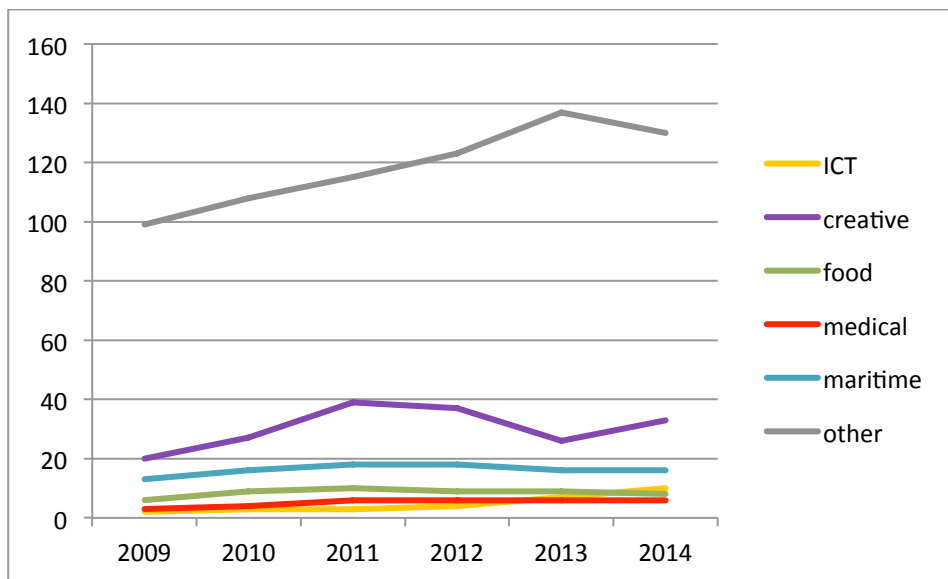
Bron: Gemeente Rotterdam, eigen bewerking

Figuur B7: Werknemers RDM-Heijplaatgebied

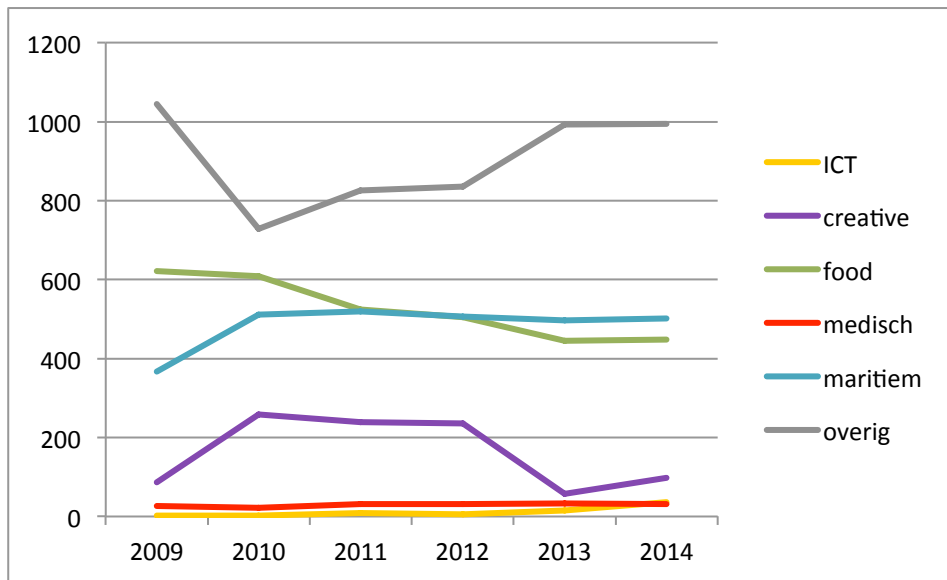
Bron: Gemeente Rotterdam, eigen bewerking

Figuur B8: Bedrijven Rijn-Maashavengebied

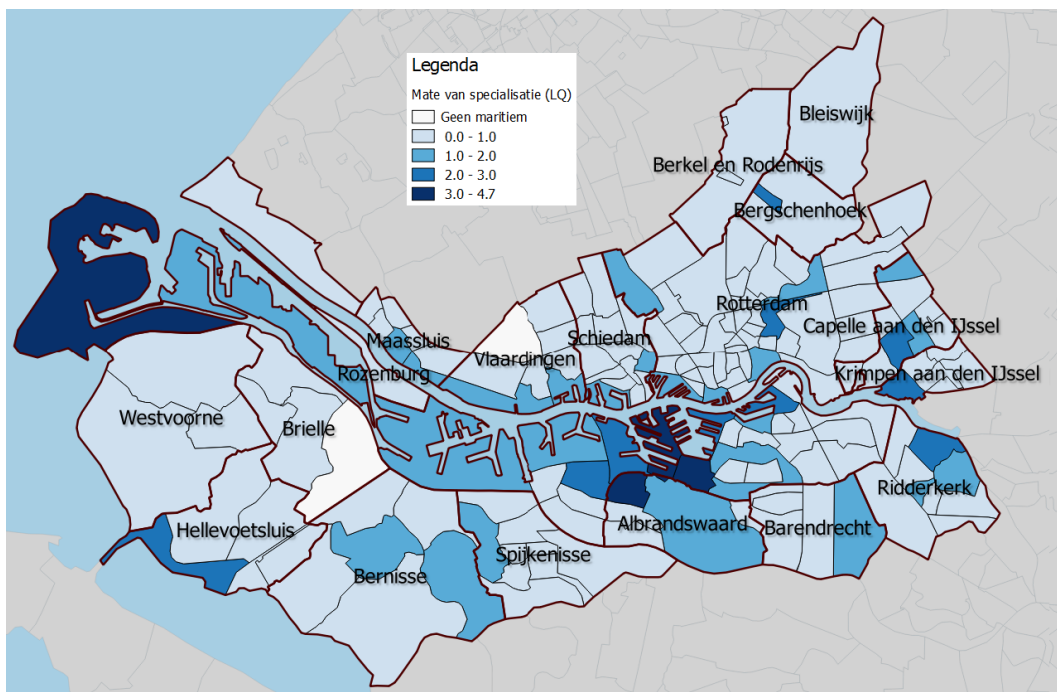
Bron: Gemeente Rotterdam, eigen bewerking

Figuur B9: Werknemers Rijn-Maashavengebied

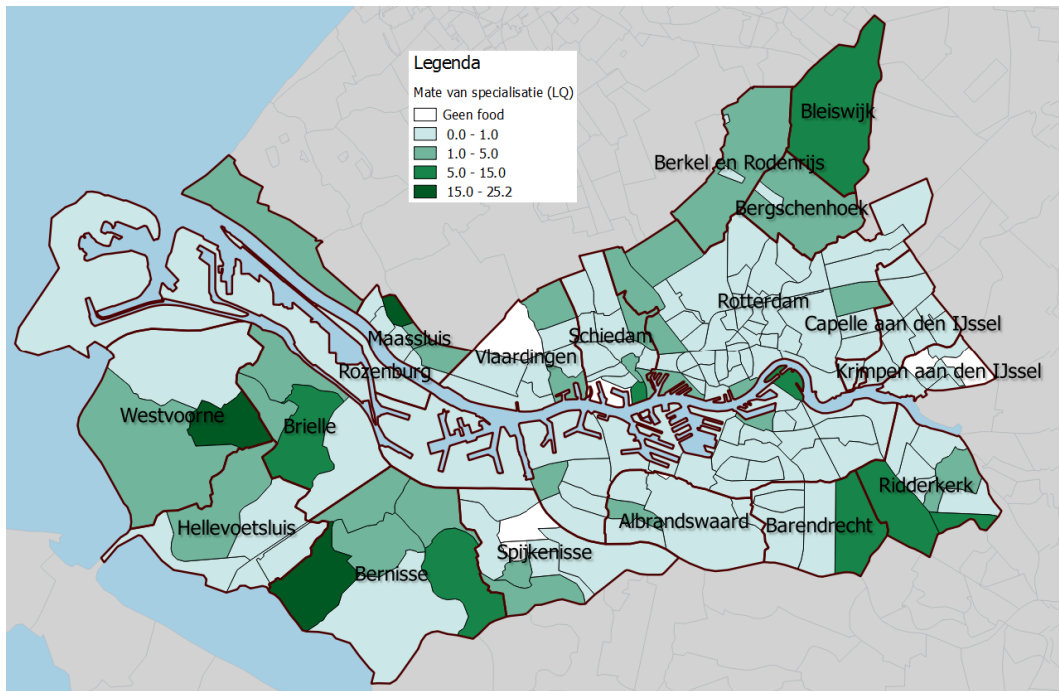
Bron: Gemeente Rotterdam, eigen bewerking

Figuur B10: Mate van specialisatie in de maritieme sector, naar aantal werknemers, 2014 (Locatie Quotiënten)

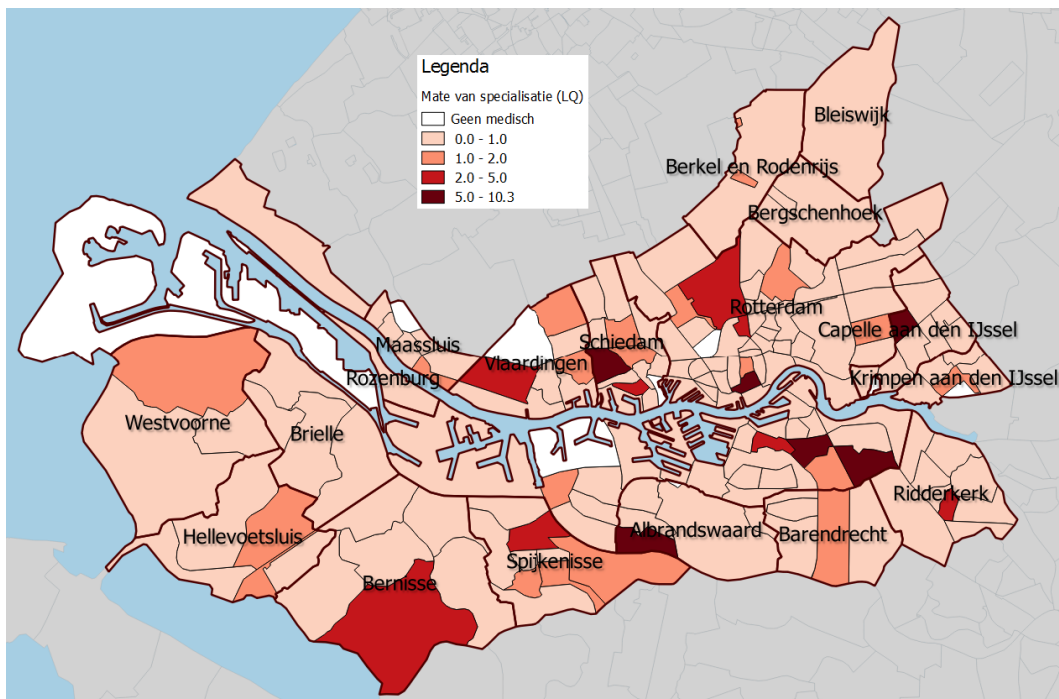
Bron: Gemeente Rotterdam, eigen bewerking

Figuur B11: Mate van specialisatie in de food sector, naar aantal werknemers, 2014 (Locatie Quotiënten)

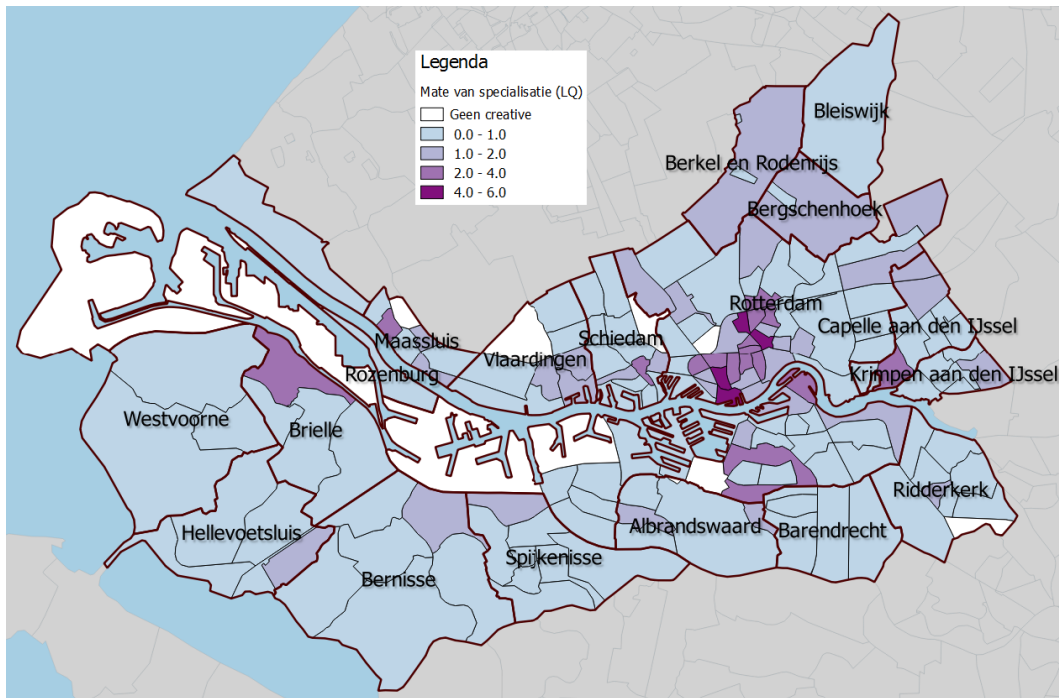
Bron: Gemeente Rotterdam, eigen bewerking

Figuur B12: Mate van specialisatie in de medische sector, naar aantal werknemers, 2014 (Locatie Quotiënten)

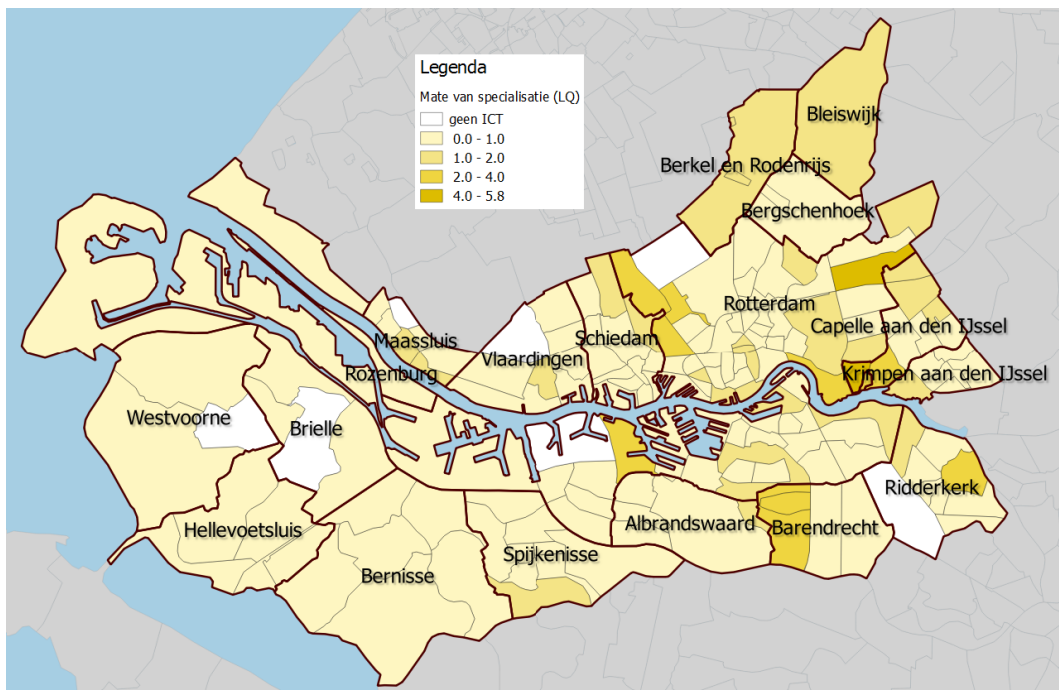
Bron: Gemeente Rotterdam, eigen bewerking

Figuur B13: Mate van specialisatie in de creatieve sector, naar aantal werknemers, 2014 (Locatie Quotiënten)

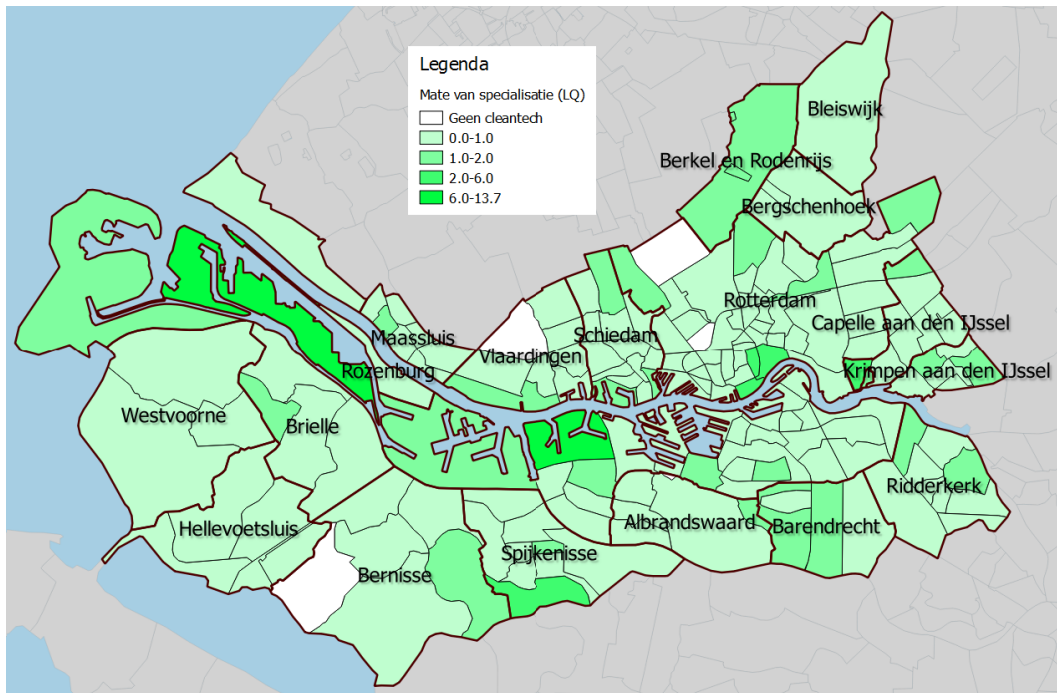
Bron: Gemeente Rotterdam, eigen bewerking

Figuur B14: Mate van specialisatie in de ICT sector, naar aantal werknemers, 2014 (Locatie Quotiënten)

Bron: Gemeente Rotterdam, eigen bewerking

Figuur B15: Mate van specialisatie in de cleantech sector, naar aantal werknemers, 2014 (Locatie Quotiënten)

Bron: Gemeente Rotterdam, eigen bewerking

Tabel B6: Correlaties tussen Stadshavens en andere associaties, significant op 5% niveau

Alle respondenten		Buiten Stadshavens	
innovatie	0,24	logistiek	0,25
creative industry	0,21	creative industry	0,21
duurzaam	0,20	duurzaam	0,19
samenwerken	0,17	innovatie	0,18
ampelmann	0,15	vrijheid	0,17
proeftuin	0,15	samenwerken	0,17
ECT	-0,15	stoer	-0,18
		Spanse Polders	-0,22

Kleurschema: $>|0,3|$; $>|0,2|$; $>|0,1|$; Bron: eigen onderzoek

Tabel B7: Correlaties tussen RDM en andere associaties, significant op 5% niveau

Alle respondenten		Buiten Stadshavens	
Cleantech	0,38	Maasvlakte	0,20
Merwe Vierhavens	0,29	Logistiek	0,19
Ampelmann	0,22	bereikbaar	0,19
Franklin	0,22	Boskalis	0,18
Duurzaam	0,21	Merwe Vierhavens	0,18
Deltatechnologie	0,21		
Maakindustrie	0,21		
Innovatie	0,19		
Ruimte	0,18		
Bereikbaar	0,17		
Maasvlakte	0,16		
Kennis	0,16		
Nationale Nederlanden	-0,19		
Blaak	-0,20		

Kleurschema: >|0,3|; >|0,2|; >|0,1|; Bron: eigen onderzoek

Tabel B8: Correlaties tussen Merwe-Vierhavens en andere associaties, significant op 5% niveau

Alle respondenten		Buiten Stadshavens	
ongepolijst	0,39	Waalhaven	0,25
cleantech	0,34	Bereikbaar	0,20
vrijheid	0,30	RDM	0,18
rdm	0,29	Diversiteit	0,16
maakindustrie	0,28	Ruimte	0,15
ruimte	0,27	deltatechnologie	0,14
creative industry	0,25	Grauw	0,13
proeftuin	0,24	internationaal	0,13
Ampelmann	0,23	Vrijheid	0,13
Albeda	0,23	Logistiek	0,13
Franklin	0,18	Unilever	0,13
Stadshavens	0,17	Maritiem	0,12
food	0,17	Ongepolijst	0,10
grauw	0,16	Maasvlakte	0,10
diversiteit	0,15	Proeftuin	0,09
		samenwerken	0,09
		Ampelmann	0,07
		Innovatie	0,07
		Shell	0,07
		Hofplein	0,07
		Havenbedrijf	0,06
		Nationale Nederlanden	0,06
		Eneco	0,06
shell	-0,17	Boskalis	-0,07
zuidplein	-0,18	Stadshavens	-0,07
blaak	-0,19	kennis	-0,07
		Meneba	-0,08
		Drijvend Paviljoen	-0,09
		Brainpark	-0,09
		duur	-0,10
		Zuidplein	-0,10
		energie	-0,11
		Blaak	-0,15

Kleurschema: >|0,3|; >|0,2|; >|0,1|; Bron: eigen onderzoek

Tabel B9: Correlaties tussen Waalhaven en andere associaties, significant op 5% niveau

Alle respondenten		Buiten Stadshavens	
ECT	0,34	ECT	0,34
Maasvlakte	0,31	Maritiem	0,33
Maritiem	0,29	Maasvlakte	0,32
Water	0,28	Haven	0,30
internationaal	0,27	internationaal	0,29
Haven	0,26	Nationale Nederlanden	0,29
Logistiek	0,26	water	0,28
Boskalis	0,25	Spaanse Polders	0,26
Nationale Nederlanden	0,24	Merwe-Vierhavens	0,25
Spaanse Polders	0,20	deltatechnologie	0,24
Bereikbaar	0,19	Logistiek	0,22
deltatechnologie	0,19	Ruimte	0,20
Doeners	0,18	Bereikbaar	0,20
Energie	0,18	Boskalis	0,20
Havenbedrijf	0,16	Erasmus Universiteit	0,18
Eneco	0,16	Energie	0,18
Shell	0,16		

Kleurschema: >|0,3|; >|0,2|; >|0,1|; Bron: eigen onderzoek

Appendix C

Berekening van locatiequotienten

Een locatiequotient (LQ) meet de mate van specialisatie van een regio in een bepaalde economische sector. Deze mate van specialisatie wordt uitgedrukt in vergelijking met een referentiegebied. In dit rapport wordt de regio Rijnmond als referentiegebied genomen. Dit betekent dat een locatiequotient van 1 voor bijvoorbeeld de maritieme sector in Waal-Eemhaven zou betekenen dat het aandeel van maritieme bedrijven in het totale bedrijvenbestand van Waal-Eemhaven (stel dat dit 200 uit 1000, of 1 uit 5 is) exact even groot is als het aandeel van maritieme bedrijven in het bedrijvenbestand van de regio Rijnmond (stel dat dit 20.000 uit 100.000, en dus wederom 1 uit 5 is). Een locatiequotient boven de 1 betekent dat de sector een groter aandeel in Waal-Eemhaven heeft dan in de regio Rijnmond (bijvoorbeeld 1 uit 4), terwijl een locatiequotient beneden de 1 betekent dat de sector in Waal-Eemhaven juist een lager aandeel (bijvoorbeeld 1 uit 6). De werkelijke locatiequotient voor de maritieme sector in Waal-Eemhaven is in 2014 5.29, wat betekent dat het aandeel maritieme bedrijven hier ruim vijf keer hoger ligt dan gemiddeld in de regio Rijnmond.

De formule voor de locatiequotient is als volgt:

LQ voor sector S in gebied G = [(aantal bedrijven in sector S in gebied G) / (totaal aantal bedrijven in gebied G)] / [(aantal bedrijven in sector S in referentiegebied) / (totaal aantal bedrijven in referentiegebied)]

Appendix D

Afbakening sectoren

Medisch	Food	Maritiem	Cleantech	ICT	Creatief
21100	01110	13920	00620	62020	18130
21200	01130	25110	02011	62030	18200
26700	01190	25290	02013	61100	58110
32500	01270	25610	02016	61200	58130
32501	01280	27110	02020	63110	58140
32502	01290	28220	02059	46510	58190
44730	01410	28250	02120	46520	58210
46461	01420	29201	02313	62010	58290
46462	01430	30110	02343	62090	59110
72193	01450	43210	02529	61900	59111
86101	01460	43999	02811	95120	59112
86102	01470	45192	02892	95110	59120
86103	01490	45193	03011	61300	59130
86210	01500	46422	03600	77330	60100
86220	01610	46620	03700	26300	60200
86221	01620	46691	03811	26200	63210
86230	01630	46692	03821	26400	63290
86231	01640	46693	03900	26110	70210
86232	03120	46694	04110	26120	71110
86910	03210	46695	04120	26800	71111
86911	03220	46696	04221	26510	73110
86912	10110	46697	04291	27320	73120
86913	10310	46699	07111		74100
86919	10320	46712	07112		74101

86921	10520	46731	07490		74200
86922	10710	46751	19201		74201
86925	10720	49420	35111		79900
47730	10730	50201	35113		82300
	10822	50202	43222		90011
	10850	50300	46695		90012
	10860	52102	46699		90013
	11050	52109	46712		90020
	11070	52220	46751		90030
	20150	52241	70102		90041
	28300	52242	70221		91011
	46110	52291	70222		91012
	46170	52292	72111		91019
	46210	69209	72112		91021
	46211	72192	72192		91022
	46214	77399			91030
	46215	80100			93211
	46216	81290			93212
	46218	84110			94993
	46219	84240			94994
	46230	84250			95140
	46231	85313			
	46240	85323			
	46310	85592			
	46311				
	46312				
	46320				
	46331				
	46340				
	46360				
	46370				

	46380				
	46381				
	46382				
	46383				
	46384				
	46389				
	46390				
	46610				
	46682				
	46752				
	71201				
	72111				
	72112				
	72191				
	77310				
	82991				

Bron: Gemeente Rotterdam, dubbele waarden (overlap) zijn gearceerd.